

TC
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HOCA NAZAR HÜVEYDA VE DİVANININ ANALİZİ: METİN, DİL VE
EDEBİ İÇERİK YÖNÜNDEN İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR. NODİRKHON KHASANOV

HAZIRLAYAN
BEDRİYE KAYA

İstanbul 2012

ONAYLAMA SAYFASI

Öğrenci : Bedriye KAYA
Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Tez Konusu : Hoca Nazar Hüveyda ve Divanının Analizi:
Metin, Dil ve Edebi İçerik Yönünden İncelemesi
Tez Tarihi : 05.06.2012

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Klavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Anabilim Dalı Başkanı

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı 51161004 numaralı öğrencisi Bedriye KAYA tarafından hazırlanan bu tezin Yüksek Lisans Tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Nodirkhon KHASANOV
Tez Danışmanı

Tez İmtihani Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Nodirkhon KHASANOV

Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Klavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç.Dr.Mehmet KARAKUYU
Müdür

Üniversite : Fatih Üniversitesi
Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nodirkhon KHASANOV
Tez Tarihi : Haziran 2012

ÖZET

Hoca Nazar Hüveyda, XVIII. yüzyılda yaşamış olan önemli bir Çağatay şairidir. Hüveyda'nın da yer aldığı, Çağatay Edebiyatının klasik sonrası dönem ya da Nevâi sonrası dönem olarak adlandırılan son dönemi hakkında yeterince çalışma bulunmadığını görmekteyiz. Bu dönemde yaşamış birçok şairin hayatı ve eserlerinin isimleri dışında geniş bilgiye rastlanmamaktadır. Bu şairlerden biri de Türkistan'ın güzel Fergana vadisinden olan Hoca Nazar Hüveyda'dır. Bu çalışmamızla söz konusu dönemin kıymetli şairlerinden olan Hoca Nazar Hüveyda'nın hayatını, edebi şahsiyetini ve eserlerini ele alacağız. Şairin hayatıyla alakalı fazla çalışma ve bilgi olmadığı için pek çok bilgiye Özbekistanlı merhum Prof. Dr. İsmetullah Abdullah beyefendinin "Hoca Nazar Hüveyda, *Divan*" kitabından ulaştık.

Şairin hayatının anlatılmasından sonra Divanı'nın Transkripsiyonunu yaptık. Eserin okunması birkaç ay sürdü, daha sonra da yazımına geçtik. Yazım aşamasında öncelikle metin ve beyitleri transkribe ettik. Bunun ardından metnin dil ve edebi özelliklerinin incelemesini yaptık. Ayrıca Divanda yer alan konuları ve özel şahsiyetleri değerlendirdik.

Hüveyda'nın daha çok geleneksel dini-tasavvufi edebiyata bağlı kalması ve bu edebiyatın mühim temsilcilerinden etkilenmiş olması bu şairlere de değinmemizi ve Hüveyda'nın etkilendiği yönlerini tespit edip çalışmamızda yer vermemizi gerektirmiştir. Bu sebeple gerekli yerlerde bu şairlerin bahsi geçmiştir.

Çalışmamızı son bölüme eserin matbu nüshasını tarayıp ekleyerek bitirmiş olduk.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Edebiyatı, Hoca Nazar Hüveyda, Divan, Tasavvuf, Aşk, İnsan-ı Kâmil.

University : **Fatih University**
Institute : **Institute of Social Sciences**
Department : **Modern Turkic Languages and Literatures**
Supervisor : **Doç. Dr. Nodirkhon KHASANOV**
Degree Awarded and Date : **June 2012**

ABSTRACT

Hoca Nazar Hüveyda is a remarkable Jagatai poet who lived in the 18th century. Regarding the post-classic- Jagatai period, including Hüveyda as well, or the last period known as the post-Nevâi period, we have seen that there are not enough studies. The information available about this period is only limited some poets' biographies and the names of their works. One of these poets is Hoca Nazar Hüveyda, from the beautiful Fergana Valley of Turkistan. This study will present the biography of Hoca Nazar Hüveyda, his literary personality and his works. Since there are insufficient studies about the poet, we have reached to most of the information through the book of "Hoca Nazar Hüveyda, *Divan*" by the Uzbek Professor Abdullah Ismetullah.

After telling the poet's life history, we completed the *Divan*'s transcription. Reading of the work took several months and we then proceeded with the writing of the work. During the process of writing, we initially transcribed the text and couplets. Next, we analyzed the linguistic and literary features of the text. In addition, we evaluated the topics and special characters involved in "Divan".

As Hüveyda had adhered to the more traditional religious-mystical literature and been influenced by the important representatives of this literature, it was essential for us to mention these poets and identify in which aspects Hüveyda was influenced.

Finally, we completed our study by adding a scan of the printed copy of the work in the last chapter.

Keywords: Chagatai literature, Hoca Nazar Huveyda, Poem, Sufism, Love, Perfect Man.

İÇİNDEKİLER

ONAYLAMA SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR CETVELİ.....	XI
ÖNSÖZ.....	XII
GİRİŞ.....	1
1. ÇAĞATAY EDEBİYATI HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	3
1.1. KLASİK ÖNCESİ ÇAĞATAYCA (YA DA NEVAİ ÖNCESİ) DÖNEMİ.....	7
1.2. KLASİK ÇAĞATAYCA (YA DA NEVAİ) DÖNEMİ.....	12
1.3. KLASİK SONRASI ÇAĞATAYCA (YA DA NEVAİ SONRASI) DÖNEMİ.....	17
2. HÜVEYDA'NIN HAYATI VE EDEBİ MİRASI.....	19
2.1. XVIII. YÜZYIL TÜRKİSTAN'DAKİ SİYASİ, SOSYAL, KÜLTÜREL VE EDEBİ HAYAT.....	19
2.2. HÜVEYDA'NIN HAYATI.....	24
2.3. EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	28
3. HÜVEYDA DİVAN'ININ İNCELENMESİ.....	52
3.1. DİVAN'IN MUHTEVASI.....	52
3.1.1. PEYGAMBERLER.....	52
3.1.1.1. HZ. MUHAMMED.....	52
3.1.1.2. HZ. SÜLEYMAN.....	53
3.1.1.3. HZ. NUH.....	54
3.1.1.4. HZ. YUSUF.....	54
3.1.1.5. HZ. YAKUP.....	55
3.1.1.6. HZ. MUSA.....	56
3.1.1.7. HZ. İLYAS.....	56
3.1.2. DÖRT HALİFE.....	57

3.1.3. EHL-İ BEYT.....	57
3.1.3.1. HZ. HÜSEYİN.....	57
3.1.3.2. ZEYNEL ABİDİN.....	58
3.1.4. TARİHİ ŞAHSİYETLER.....	58
3.1.4.1. İSKENDER.....	58
3.1.4.2. NEMRUD.....	59
3.1.4.3. CEMŞİD VE BEHRAM.....	59
3.1.4.4. FİRAVUN.....	60
3.1.4.5. RÜSTEM VE EFLATUN.....	60
3.1.4.6. YEZİD.....	60
3.1.5. EDEBİ ŞAHSİYETLER.....	61
3.1.5.1. MECNUN.....	61
3.1.5.2. LEYLA.....	61
3.1.5.3. FERHAD.....	62
3.1.5.4. HÜSREV U ŞİRİN.....	62
3.1.5.5. ZÜLEYHA.....	62
3.1.5.6. NESİMİ.....	63
3.1.6. TASAVVUFİ ŞAHSİYETLER.....	63
3.1.6.1. HZ. HIZIR.....	63
3.1.6.2. İBRAHİM EDHEM.....	64
3.1.7. COĞRAFİ BÖLGELER.....	64
3.1.7.1. KERBELA.....	65
3.1.7.2. TUR-I SINA DAĞI.....	66
3.1.7.3. BEDAŞAN.....	67
3.1.7.4. KENAN İLİ.....	67
3.1.7.5. HOTAN.....	67
3.1.7.6. ÇİN.....	68
3.1.7.7. CEYHUN- DICLE- FIRAT.....	68
3.1.7.8. ÇİMYAN.....	68
3.1.7.9. RUM-YEMEN-ŞAM-IRAK.....	69
3.1.7.10. YESRİB.....	69

3.1.7.11. KAF DAĞI.....	69
3.1.8. DIVANDA YER ALAN DİĞER KONULAR.....	70
3.2. DİL ÖZELLİKLERİ.....	79
3.2.1. ESERİN DİLİ.....	79
3.2.2. SES ÖZELLİKLERİ.....	79
3.2.3. ŞEKİL BİLGİSİ.....	81
3.2.3.1. İSME GELEN ÇEKİM EKLERİ.....	81
3.2.3.1.1. ÇOKLUK EKİ.....	81
3.2.3.1.2. İYELİK EKLERİ.....	81
3.2.3.1.3. HAL EKLERİ.....	82
3.2.3.2. SIFATLARDA KARŞILAŞTIRMA.....	84
3.2.3.3. SAYILAR	85
3.2.3.4. ZAMİRLER	86
3.2.3.5. ZARFLAR.....	88
3.2.3.6. EDATLAR.....	89
3.2.3.7. BAĞLAÇLAR.....	92
3.2.3.8. İSİM FİİLLER.....	95
3.2.3.9. ZARF FİİLLER.....	97
3.2.4. FİİLE GELEN ÇEKİM EKLERİ	98
3.2.4.1. ŞAHİS EKLERİ.....	98
3.2.4.2. HABER KİPLERİ.....	99
3.2.4.2.1. GENİŞ ZAMAN: -r, -ar/-er, -ur/-ür.....	99
3.2.4.2.2. BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMAN: -dı/-di; -du; -tı/-ti; tü.....	100
3.2.4.2.3. BELİRSİZ GEÇMİŞ ZAMAN: -mış/-miş;-p.....	101
3.2.4.2.4. GELECEK ZAMAN EKİ: -GAY/-GEY...102	
3.2.4.2.5. ŞİMDİKİ ZAMAN EKİ: -ADUR/-ADURLAR.....	102

3.2.4.3. DİLEK KİPLERİ.....	103
3.2.4.3.1. EMİR KİPİ.....	103
3.2.4.3.1. İSTEK KİPİ.....	104
3.2.4.3.2. ŞART KİPİ	104
3.2.4.3.3. GEREKLİLİK KİPİ.....	105
3.2.5. SORU EKİ.....	106
3.3. EDEBİ ÖZELLİKLERİ.....	106
3.3.1. TEŞBİH.....	107
3.3.2. TENASÜP.....	111
3.3.3. TECAHÜL-I ÂRIF.....	112
3.3.4. TELMİH.....	113
3.3.5. MÜBALAĞA.....	114
3.3.6. HÜSN-İ TALİL.....	118
3.3.7. ALİTERASYON.....	120
3.3.8. TEŞHİS.....	122
3.3.9. TEKRİR.....	124
3.4. DİVAN'IN TRANSKRİPSİYONU.....	126
SONUÇ.....	304
KAYNAKÇA.....	306

KISALTMALAR CETVELİ

- a.g.e. : adı geen eser
a.g.m. : adı geen makale
bkz. : bakınız
c : cilt
s. : sayfa
n. : numara
hzl. : hazırlayan
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
ö. : ölüm
vb. : ve benzeri
yay. : yayınevi

ÖNSÖZ

Türkistan topraklarında yaklaşık yedi asır hüküm süren Çağatay Dili ve Edebiyatı, Doğu Türkçesinin çok uzun bir dönemini oluşturmaktadır. Asırlar boyu çok kıymetli şairler yetiştiren Çağatay Edebiyatı birçok çalışmaya da konu olmuştur. Ancak dönemlere ayrılarak incelenen Çağatay edebiyatının son dönemi ve bu dönemde yetişmiş kıymetli şairler hakkında çok bilgi bulunmamaktadır. Bu şairlerden biri de çalışmamıza konu olan Hoca Nazar Hüveyda'dır.

Çağatay edebiyatının önemli şairlerinden biri olan Hoca Nazar Hüveyda hakkında yapılan araştırmaların azlığı ve Türkiye Türkçesinde ona ait bir çalışmanın olmaması bu konuyla ilgili çalışmaların önemini artırmaktadır. Hüveyda divanının Latin alfabesine aktarılması, çeşitli yönleriyle incelenerek dilimize kazandırılması bu çalışmanın başlıca amacıdır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öncelikle Çağatay Edebiyatı'na dair genel bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Hüveyda'nın hayatı ve edebi mirası ele alınmıştır. İlk olarak şairin yaşadığı dönem olan 18. yüzyılda Türkistan'daki siyasi, sosyal, kültürel ve edebi hayat hakkında bilgi verilmiş sonra şairin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur. Hüveyda divanının incelemesinin yapıldığı üçüncü bölümde ise divanın muhtevası, dil özellikleri ve edebi özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Divan'ın transkripsiyon harfleriyle yazılmış haline yer verilmiştir. Beyitlerin aktarımından önce metin aktarımında ne gibi kurallara dikkat edildiğinden bahsedilmiştir.

Bu yüksek lisans çalışmasında esas alınan nüsha, 1903 senesinde Taşkent, Türkistan Askerî Bölge Matbaasında yazma nüshadan çoğaltılan Arap harfli 141 varaktan ibaret matbu nüshadır.

Tezi hazırlarken gösterilen çabalara rağmen eksikliklerin olduğu muhakkaktır. Bu çalışmamada; yaptığı değerlendirmeler, düzeltmeler ve verdiği

tavsiyelerle emeği geen, her zaman cesaretlendiren ve destekleyen değerli danışman hocam Do. Dr. Nodirkhon KHASENOV'a ve ağatay Edebiyatı konusunda alışmamı sağlayan saygıdeğer hocam Do. Dr. Yusuf ETINDAĞ'a teşekkürlerimi sunmayı bir bor bilirim. Bu tez Fatih Üniversitesi tarafından desteklenen P51131003_2(1376) numaralı proje erevesinde yapılmıştır.

Bedriye KAYA

İstanbul-2012

GİRİŞ

Yüzyıllarca geniş coğrafyalarda resmî dil, kültür dili ve devlet dili olarak kullanılan Çağatayca, Nevai ile klasik edebiyat olarak zirveye yerleşmiş ancak Nevai'den sonra etkisini yavaş yavaş kaybetmiş ve yerini Özbek dili ve edebiyatına bırakmıştır. Bizim çalışmamıza konu olan Hoca Nazar Hüveyda, Çağatay Edebiyatı'nın üçüncü dönemi olan klasik sonrası dönemde yaşamış ve devrinin önemli şahsiyetleri arasına girmeyi başarmıştır. Bu dönem şairleri hakkında yapılmış çalışmaların azlığı nedeniyle gün yüzüne çıkmamış birçok isim olduğu gibi çalışılmış olanların da sadece hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. Bu şairlerden biri de Hoca Nazar Hüveyda'dır.

Çalışmamıza konu olan 18. yüzyıl Çağatay Edebiyatı'nın önemli isimlerinden Hüveyda, Türkistan'ın Fergana vadisinden olup, Kaşgarlı Afak Hoca'nın müridi Gayib Nazar İşân'ın oğludur. Tasavvufi iç içe olan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Hüveyda'nın şairlik hayatına bakıldığında şiirlerinde daha çok tasavvufî etki görülmektedir. Arapça ve Farsça'yı, dinî ilimleri, Kuran ve hadisleri çok iyi öğrenen Hüveyda 18. Yüzyıl Özbek edebiyatı ve dinî-tasavvufî edebiyata yeni mana ve mazmunlar katarak gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Çağatay Edebiyatı'nın gerileme dönemini yaşadığı bu yüzyılda, şairlerin de yeni yönelişlerine şahit oluyoruz. Klasik edebiyattan ve bu edebiyatı zirveye çıkararak, Çağatay edebiyatının en önemli şairi olan Nevai'den git gide uzaklaşan bu devirde, Hoca Nazar Hüveyda gelenekten kopmamış, ancak çağın yeniliklerine de uzak kalmamıştır. Şair, Ahmed Yesevî'nin etkisinin açık bir şekilde hissedildiği Divan'ında, tasavvufun inceliklerini adeta eserine işlemiştir. Tasavvufun insan sevgisi ve marifet gayelerini teşvik etmiş, kâmil insan bireyini yetiştirmek gibi mühim meselelere yeni yaklaşımlar getirmiştir. Nefsi terbiye, dünya zevklerinden kendini uzak tutmak, dünya zevklerine sahip olmanın esas mutluluğu getirmeyeceğini, gerçek mutluluğun Allah'a, ebedî mutluluğa erişmek olduğunu şiirlerine yansıtmıştır.

Hüveyda'nın sanat açısından mükemmel olan gazellerinde çeşitli edebî sanatları ustaca kullandığı ve birçok söz oyununa yer verdiği görülür. Pek çok açıdan ele alacağımız Divan'ında bu ayrıntılara rastladığımız gibi Kuran ve Hadislere yer verdiğini ve tarihî-edebî şahsiyetleri ve tarihi olayları da ele aldığını görmekteyiz. Hüveyda, öğüt ve nasihat mevzularında yazılmış didaktik şiirlerine de rastladığımız Divan'ında sade ve güzel bir dil kullanmıştır.

Hüveyda'nın Divan'ına 374 gazeli, yüzden fazla murabbası, rubayisi, 3 muhammesi, bir musaddası, 1 musamması, 2 de müstehzadisi dahil edilmiştir. Hüveyda'nın günümüzde de eserlerinin yeni baskıları hazırlanmaktadır.

1. Bölüm

Çağatay Edebiyatı Hakkında Genel Bilgi

Günümüze kadar yapılan çalışmalar neticesinde Orta Asya Türk Edebiyatının üçüncü evresi olarak kabul edilen Çağatay Dili ve Edebiyatı'nın teşekkülü, gelişimi ve dönemleri hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Fuat Köprülü, Çağatay Edebiyatı'nın, 13.-14. asırlarda inkişaf eden ve Timurlular devrinde bilhassa 15. asırda klasik bir mahiyet alarak, zengin bir edebiyat yaratan edebi Orta Asya lehçesi olduğunu belirtir.¹ Ahmet Caferoğlu, Çağatayca'yı, Göktürk-Uygur devriyle müşterek Orta Asya yazı dilinin kaynaşması sonucu ortaya çıkmış edebî bir dil olarak kabul eder.² Kemal Eraslan ise Çağatay Dili ve Edebiyatı'nın, Timurlular zamanında gelişen edebî Türk lehçesiyle bu lehçede meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatını ifade ettiğini belirtir.³ Araştırmacılar tarafından genel kabul gören ifade ise Çağatay Dili ve Edebiyatı'nın, 13. yüzyılda doğmuş, Timurlular zamanında gelişme göstermiş ve Ali Şir Nevai ile gerçek kimliğine kavuşmuş olduğudur.

Çağatayca'nın başlangıcı ve dönemleri hakkında değişik görüşler ileri süren ilim adamları, tek bir ifadede birleşmemiş, bu nedenle de Çağatayca'nın (Çağatay Dili ve Edebiyatı) sınırları günümüzde hala kesinliğe kavuşamamıştır.

Bilindiği üzere, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'a nispetle kullanılan Çağatay isminin, başlangıçta Çağatay Han'ın sülalesine ve bu sülale tarafından kurulan devlete verilen bir addır. Daha sonra ise bu isim Maverâünnehir'deki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlara, nihayet Timurlular zamanında gelişen edebî Türk lehçesiyle bu lehçede meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatına da verilmiştir.⁴

Fuat KÖPRÜLÜ, Çağatayca'nın, kelimenin en geniş manası ile Moğol istilasından sonra Cengiz çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altın-Ordu

¹ M.Fuat Köprülü, "Edebiyat Araştırmaları II", Ötüken yay., İstanbul 1989, s.

² Ahmet Caferoğlu, "Türk Dili Tarihi", Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s.199.

³ Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.8, İstanbul 1993, s.168.

⁴ Kemal Eraslan, a.g.m., s.168.

imparatorluklarının medeni merkezlerinde 13.-14. asırlarda inkişaf eden ve Timurlular devrinde bilhassa 15. asırda klasik bir mahiyet alarak, zengin bir edebiyat yaratan edebi Orta Asya lehçesi olduğunu belirtir.⁵ Sonrasında 15. yüzyılın ikinci yarısında Ali Şir Nevai ile klasik bir edebiyat ortaya koyan bu lehçenin Babür zamanında ve Babür'den sonra uzun bir süre varlığını devam ettirdiğini ifade eder.⁶

Orta Asya'da geniş bir coğrafyada kabul gören bu lehçeyi ifade etmek için kullanılan *Çağatay tili* ve *Çağatay türkisi* tabirleri, Timurlular zamanında, Timurlular devletinde teşekkül eden Türk yazı dili manasını kazanmıştır. Böyle olduğu halde 15. ve 16. asır yazarları Çağatay kelimesini bu manada hemen hemen kullanmayıp, bunun yerine *türki*, *türk tili*, *türkî lafzı*, *Türkçe*, *Türkçe til* gibi genel terimleri tercih etmektedirler. Yalnız Nevai, devrinin edebi dilini belirtmek için, Çağatay tabirini kullanır.⁷

Kullanılan terimlerde görülen farklılıkların yanı sıra asıl önemli olan Çağatay Türkçesiyle kastedilen dönemin sınırlarını çizme noktasındaki görüş ayrılıklarıdır. Yukarıda görüşlerini bildirdiğimiz bilim adamlarının aksine 19. Yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarında Rusya'da yaşayan birçok Türkolog Çağatay sözcüğünün anlamını daraltmıştır. W. Radloff ve F.E. Korş gibi bilim adamları Çağatayca ve Uygurca ile sonraki Orta Asya Türkçesi dil malzemelerini kastetmektedir.⁸

Ali Şir Nevai ile geniş kitlelere yayılan Çağatayca batılı ilim adamlarının da dikkatini çekmiş ve araştırmalarına konu olmuştur. Samojloviç, dil özelliklerinden yola çıkarak Çağatayca tabirini 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlangıcına kadar gelmiş Orta Asya Türk dili olarak ifade etmiştir.⁹ Janos Eckmann da Çağatayca'yı Karahanlılar (11-13. yüzyıllar) ile Harezim (14. yüzyıl) edebî dilinin devamı olarak görmüş ve 19. Asrın sonuna kadar, Oğuzlar'ın dışındaki İslam-Türklerin edebiyat dili olarak yayıldığını ileri sürmüştür.¹⁰

⁵ M.Fuat Köprülü, a.g.e. s.

⁶ Kemal Eraslan, a.g.m. s.168.

⁷ Janos Eckmann, "ÇağatayDili Hakkında Notlar", TDAY-Belleten 1958, s:117.

⁸ Janos Eckmann, a.g.m. s:119.

⁹ Yusuf Çetindağ, "Ali Şir Nevai Hayatı-Sanatı-Eserleri", İstanbul, s.49.

¹⁰ Janos Eckmann, "Harezim, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar", Ankara 2003, s.74.

Radloff'un Çağatayca'yı suni bir dil olarak nitelendirmesine karşın Borovkov, Uygurca'nın devamı olan bir Orta Asya Türkçesi olduğunu ifade eder. Ali Şir Nevai'nin Çağatayca'yı klasik bir yazı dili haline getirdiğini belirten Borovkov, 20.yüzyılla birlikte Çağatayca'nın yerini alan Özbekçenin de kurucusu olduğunu ileri sürer.¹¹

“Doğuda Orta Asya İslam Türk yazı dilinin muayyen bir devresini belirtmek için kullanılmış olan Çağatay kelimesi, 19. asırda Avrupa'da daha geniş bir mana kazanmıştır. E. Berezine Çağatayca'yı en eski Türk lehçesi olarak kabul eder. Çağatayca'ya Uygurcanın devamı gözüyle de bakılmaktadır. Bunlardan biri olan H. Vambery, Çağatay adı altında, yalnız 12. asırdan 19. asra kadar devam eden Orta Asya İslam-Türk yazı dilini değil, Batı ve Doğu Türkistan'ın yaşayan lehçelerini de toplamıştır. Onun bilhassa “*Cagataische Sprachstudien*” (1867) adlı eserinin Çağatay kelimesine büyük rağbet kazandırması, Macar Jozsef Thury, Alman Martin Hartmann ve başka Türkologların da Vambery'yi takip ederek, Çağatay kelimesini bu geniş manada kullanmalarına zemin hazırlamıştır.¹²

İlim adamlarının birleştiği nokta ise Çağatay edebiyatının, yedi asra yakın uzun hayatında muhtelif tekamül safhaları geçirdikten sonra nihayet 20. asırdaki yenileşme hareketleri neticesinde, bu tarihi tabir yerine Özbek ismi kullanılmaya başlandığıdır.¹³ Timur devletinin sona ermesinden sonra Çağatayca'nın varisi olan Özbekler bu dile yeni karakterler de eklediler. 20. yüzyıla gelindiğinde ise Çağatay tabirinin yerini Özbekçe aldı.¹⁴

Türkologların Çağatay dili ve edebiyatı hakkında farklı yaklaşımları olmuştur. Çağatay edebiyatının Türk edebiyatı tarihindeki yerini tam anlayabilmek için kronolojik bir sıranın takip edilmesi faydalı olacaktır. Bu hususta modern Türkologlardan SAMAYLOVIÇ ve KÖPRÜLÜ'nün sınıflandırması mühimdir.

¹¹ A.K. Borovkov, “Özbek Yazı Dilinin Kurucusu”, TDAY-Belleten 1954, s.

¹² Ianos Eckmann, a.g.m. s.118.

¹³ Fuat Köprülü, “Çağatay Edebiyatı”, İslam ansiklopedisi, c. 3, İstanbul 1945, s.271.

¹⁴ Kemal Eraslan, a.g.m. s.168.

SAMAYLOVİÇ'e göre İslam Türk yazı dili şu devirlere bölünür:

1. Hakaniye Türkçesi veya Kaşgar dili devri (11.-12. asırlar),
2. Kıpçak-Oğuz devri (13.-14. asırlar),
3. Çağatay devri (15.-20. asır başları),
4. Özbek devri (20. asır ve sonrası).

Fuat Köprülü 13.-19. yüzyıllar arası kabul ettiği bu dönemi 5 devreye ayırır:

1. İlk Çağatay devri (13. ve 14. yüzyıllar)
2. Klasik Çağatay devrinin başlangıcı (15.yüzyılın ilk yarısı Nevai'ye kadar)
3. Klasik Çağatay devri (15.yüzyılın son yarısı-Nevai devri)
4. Klasik devrin devamı (16.yüzyıl-Babür ve Şeybanlılar devri)
5. Gerileme ve çökme devri (17.-19.yüzyıllar)¹⁵

J. ECKMANN ise Çağatayca'yı şu devirlere bölmektedir:

1. İlk Çağatayca veya Nevai'den önceki Çağatayca devri (15. asır başlarından takriben Nevai'nin ilk eserini verdiği 1465 senesine kadar),
2. Klasik Çağatayca devri (1465-16. asrın ortaları),
3. Klasik devirden sonraki Çağatayca devri (17.asır- 20. asrın başına kadar)

Çağatayca'nın dönemlerini çeşitli şekillerde sınıflandıran bu isimlerden en çok Eckmann'ın sınıflandırması tercih edilmiştir. Fakat bilim adamları tarafından müşterek bir değerlendirme görülmemiş, ayrı ayrı sınıflandırmalar kabul görmüştür. Örneğin Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı" başlıklı yazısında Çağatay Edebiyatını devrelere ayırırken Fuat Köprülü'nün yöntemini kullanarak 5 başlık altında incelemiştir.¹⁶ Mustafa Canpolat ise Çağatay Dili ve Edebiyatını Eckmann gibi üç döneme ayırarak incelemektedir.¹⁷ Kısaca değineceğimiz Çağatay Dili ve Edebiyatı

¹⁵ Zühal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c.5, sayı 9, 2007, s.179.

¹⁶ Kemal Eraslan, a.g.m. s.168-176.

¹⁷ Ölmez, a.g.m. s. 179.

hakkında daha geniş bilgi edinmek için belirtilen kaynaklara başvurulabilir. Biz bu çalışmamızda Çağatay Edebiyatını, Eckmann'ın tasnifini kaynak alarak üç dönemde inceleyeceğiz:

1.1. Klasik Öncesi Çağatayca (ya da Nevai) Dönemi:

Moğol istilasından önce oldukça ileri bir seviyede bulunan Orta Asya Türk Edebiyatı, birçok ölümsüz eserlerin de ortaya konulduğu bir devirdir. Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lûgat-it Türk'ü*, 11. yüzyılda yazılan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig'i* ve 12. yüzyılda Edip Ahmet Yükneki'nin *Atabetü'ül Hakayık'ı* Moğol istilasından önceki Orta Asya Türk Edebiyatına ışık tutan eserlerdir. Moğol istilasına kadar Maveraünnehir sınırlarını aşan Türk şiiri, istiladan sonra Türk Kültür ve Edebiyat merkezlerinde, Moğolların da hızla Türleşmesi ve İslamlaşmasıyla, klasik edebiyatın oluşumunu tetiklemiş ve 13. Yüzyıldan itibaren Çağatay Edebiyatı kendini göstermeye başlamıştır.

Timur'un ölümünden sonra oğulları arasında çıkan taht kavgaları bu devrin siyasi karışıklıklarla geçmesine neden olmuştur. Fakat bu pek edebiyata yansımamıştır. Özellikle Semerkand ve Herat gibi ilim merkezleri bu karışıklıktan uzak kaldıkları için sanat ve edebiyatta gelişimlerini sürdürebilmişlerdir. Çağatay Edebiyatı'nın oluşmasını sağlayan 14.yüzyıl şair ve yazarları Türk edebiyatı nesrinin ve klasik divan şiirinin ilk örneklerini ortaya koymuşlardır.¹⁸

Klasik öncesi dönem olarak ifade edilen bu dönem, 15. yüzyılın başlarından Nevai'nin ilk divanını (Garâ'ibü's-sıgar) tertip edinceye kadar olan süreçtir. Timur'un oğulları arasında süren taht kavgaları nedeniyle siyasi çalkantılarla dolu bir dönem olmasına rağmen, bu dönemde edebî hayatta canlılık söz konusudur. Bu dönemin esas mahiyeti ise Çağatay Edebiyatının zirveye çıktığı Nevai dönemi için tam bir zemin hazırlamış olmasıdır.

¹⁸ Ölmez, a.g.m. s. 180.

12. asır Hakaniye Türkçesi ile 15. asrın klasik Çağataycasını birbirine bağlayan bu uzun devirde, önce Çağataylılar ve İlhanlılar'da, daha sonra Harizm ve Altın-Ordu sahalarında edebi bir faaliyet başlamıştır. Bu inkişaf Timurlular devrinde, 15. asrın ilk yarısında kuvvetlenmiş ve bu asrın son yarısında Çağataycanın kuşkusuz en büyük şairi olan Nevai'nin de katkılarıyla klasik Çağatayca vücuda getirilmiştir.¹⁹

Farsçanın hâkimiyetini sürdürdüğü ve her alanda kullanıldığı 15. asırda, Türkçe yazan şair ve muharrirler yetişmiş ve onların gayretiyle Çağatay edebiyatı kuvvetlenmiştir. Ancak Farsçanın ehemmiyeti de eksilmiş değildir. Bu yüzyıllarda Farsça ve Türkçe ile yazan şairler İran edebiyatının da tesirinde kalmışlardır. Bu etki ile ortaya konulan eserlerde Arap ve Fars unsurlarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Buna rağmen İslam medeniyeti ve acem edebiyatı tesirlerinin bütün Türk sahalarında arttığı Timur ve çocukları zamanında Maverâünnehir, Harizm ve Horasan sahalarında kültür dili olarak ehemmiyet kazanmış olan Çağatayca, Timur çocuklarının saraylarında resmi dil ve edebi dil olarak varlığını kanıtlamıştır.²⁰ Bu dönemde Maverâünnehir ve Horasan'da yetişen Türk şairlerinin, Arapça ve Farsçadan bazı eserleri Türkçeye çevirdiği ve tarihi eserler yazdığı bugün kesin olarak bilinmektedir.²¹

15. asrın ilk yarısında Sekkaki, Mir Haydar ve Lütfî gibi değerli şairler ile hazırlık devresini tamamlayacak olan bu lehçe, bu asrın ikinci yarısında Nevai ile son tekamül mertebesine varacaktır. Bu bakımdan ilk Çağatay devrini, bir geçiş ve bir hazırlık devresi olarak görebiliriz.²² Klasik öncesi Çağatay devri dilinin, bir yandan resmi dil olması dolayısıyla devlet katında önemini koruması, öte yandan da Farsça örnekler kadar başarılı eserler ortaya koymaya başlanması ile asıl bir sonraki dönemin Klasik Çağatay Dil ve Edebiyatına zemin hazırladığı apaçık ortadadır.²³

Bu asırda şairler için iki yönde yöneliş vardır. Biri dini-tasavvufi edebiyattır, bir diğeri ise saray edebiyatıdır. Eserlerinde Ahmed Yesevi ve Süleyman Bakırganî

¹⁹ M.Fuat Köprülü, "Edebiyat Araştırmaları II", Ötüken yay., İstanbul 1989, s.113.

²⁰ Fuat Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", İslam ansiklopedisi, c. 3, İstanbul 1945, s.

²¹ Yusuf Çetindağ, a.g.e. s.54.

²² Fuat Köprülü, a.g.m. s.286.

²³ Yusuf Çetindağ, a.g.e. s.54.

yolunu devam ettiren şairleri dini-tasavvufi edebiyatın temsilcileri olarak göstermek mümkündür. Bu şairler eserlerinde tasavvufi içerikle karşımıza çıkarlar. Türk Edebiyatında bu geleneği başlatan Ahmed Yesevi'nin tesiri kuşkusuz Çağatay Edebiyatında da büyük ehemmiyete sahiptir. Yeseviyye tarikatının kurucusu olan ve "Pir'i Türkistan" olarak anılan Ahmed Yesevi, İslami ilimlere vakıf olan ve Arapça ve Farsçayı bilen bir şairdir. Kendisinden sonra gelen şairleri etkilemiş olan Yesevi, sadece tasavvufi ve edebi yönden değil İslamlaşma hareketinde de büyük rol oynamıştır.

Yesevi tarikatında şiirlerin sazla söylenmesi Türklerin ruhunda derin izler doğurmuş ve onların İslamiyet'e büyük ilgi göstermelerine yol açmıştır. Ahmed Yesevi İslamı şeriat ve tarikat ağırlığıyla benimsemiştir. Ayrıca Yesevi Allah'a varmanın yolunun aşk yolu olduğunu söylemiştir. Bunu Yesevi şu şekilde ifade etmiştir: "*Nefsi öldürmek, aşk ateşinde yanmak ve benlikten uzaklaşmakla ancak sevgi bağına girilebilir. Üstün insan olmanın ve saadete ermenin yolu budur.*" Didaktik özellikteki şiirlerine "Hikmet" adı verilen Yesevi'nin şiirlerinin tamamı "Divan-ı Hikmet" adı altında toplanmıştır. Şiirlerini Türkçe yazan Yesevi'nin dili devrin Türk yazı dili olan Hakaniye Türkçesidir. Halk dilinde yazan ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkili olan Yesevi, Anadolu ve Balkanlarda yetişen bütün mutasavvıfların da yolundan gittiği bir isim olmuştur.²⁴ Halk arasında Yesevi geleneğini sürdüren derviş-şairler yetişmiş, bu şairler dini-didaktik muhtevalı eserleriyle değişik halk tabakaları arasında etkili olmuşlardır.

Şeybanî ve Ubeydî'yi örnek gösterebileceğimiz Saray edebiyatının temsilcileri ise hece vezni ve dördlüklerle yazılan Yesevi tarzı sufiyane şiirleri tercih etmeyip daha çok gazel, kaside, muhammes, tuyuğ ve mesnevi konularına yer vermişlerdir. Fakat yine de tasavvufun etkisinden uzak kalmamışlardır.

Bu dönemin önemli şairlerinden olan Sekkakî ve Lütfî hakkında kısa bir malumat vermeyi dönemi anlamak adına uygun buluyoruz:

²⁴ Abdurrahman Güzel, "Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı", Akçağ yay. Ankara 2009, s.465.

Sekkakî: Çağatay Edebiyatının ilk mühim şairi olan Sekkaki'nin, Halil Sultan (1405-1409) ile Uluğ Bey'e (1447-1449) yazdığı kasidelerden anlaşıldığına göre 14. yüzyılın ikinci yarısıyla 15. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir. Sekkaki'ye ait ilk bilgilere Ali Şir Nevai'nin Mecalisü'n-nefâis adlı şairler tezkiyesinde Sekkaki için yazdıklarından ulaşılmaktadır. Nevai, Mecalisü'n-nefâis eserinde Sekkaki'nin Maverâünnehirli olup Semerkand'da adını duyurduğunu, şiirleri yüzünden çok takdir topladığını ve Timurlular'ın saray şairliğine kadar yükseldiği belirtir. Bununla birlikte Muhâkemetü'l-lûgateyn'de onun Lûtfî ve İran şairleri kadar kuvvetli olmadığını dile getirir. Nevai ayrıca Sekkaki'nin, Mevlana Lütî'nin iyi şiirlerini çalarak kendisi yazmış gibi gösterdiğini belirtir. Hakkında tutarsız görüşler ileri sürülen şairin Çağatay Edebiyatının kıymetli şairlerinden olduğu bir gerçektir.

Kasidelerinden birinin büyük sûfi Hâce Muhammed Pârsâ'ya ithaf edilmiş olması Sekkaki'nin tasavvufa meylini göstermekteyse de onun bir mutasavvif olmadığı gazellerindeki din dışı konuları işlemesinden açıkça bellidir.

Kasidelerinde Çağatay edebî dilini ustalıkla kullanması, gazellerindeki incelik ve coşkunluk, onun Çağatay şiirinin kurucularından sayılmasını sağlamıştır. Dilinde yer yer arkaik unsurlara rastlanması ise o dönemde Çağatay edebî dilinin henüz oluşum halinde bulunduğunu göstermektedir.²⁵ Sekkaki'den bize onun gazel ve kasidelerinden oluşan bir divanı ulaşılmıştır. Bu divanın iki nüshası vardır. Nüshalardan biri Biritish Museum Ör.2079'da kayıtlıdır. Diğer bir nüsha ise, Özbek Fenler Akademisinde kayıtlıdır. Bunların dışında Ayasofya Kütüphanesi numara 4757'de kayıtlı bir mecmuanın 165-167. Sayfaları arasında hem Uygur hem de Arap harfleriyle yazılmış üç gazeli bulunmaktadır. İki nüshası bilinen divanı Özbekistan'da kril harfleriyle basılmıştır. Sekkaki'nin şiirleri ve edebî yönü Divanının tümü üzerine çalışan Kemal Eraslan tarafından değerlendirilmiştir.²⁶

²⁵ Kemal Eraslan, a.g.m. s.173.

²⁶ Ölmez, a.g.m. s.181.

Lütfî: 15.yüzyılın ilk yarısında Çağatay şiiirleriyle tanınan Mevlânâ Lütfî, Çağatay şirinin gelişmesinde önemli rol oynayan şairlerdendir. Ali Şir Nevai Mecalisü'n-nefâis ve Nesâyimü'l-muhabbe adlı eserlerinde Lütfî'ye yer verip, "Bu kavmin üstadı ve söz melikidir" ifadesiyle ona duyduğu hayranlığı dile getirmektedir. Doğum yeri ve yılı belli olmayan şairin yüz yıla yakın uzun bir ömür sürdüğü bilinmektedir.²⁷

Lütfî, Şahrûh Mirza'dan Hüseyin Baykara'ya kadar pek çok Timurlu şehzadenin iltifat ve teveccühüne mazhar olmuştur. Elimizde bulunan divanı ve Gül ü Nevrûz adlı mesnevisi onun önemli bir şair olduğunu, Çağatay dilini ustalıkla kullandığını, klasik edebiyatın teknik ve inceliklerine vakıf bulunduğunu göstermektedir. Başarılı kasideleri, âşıkane ve sûfiyâne gazelleri, cinaslı tuyuğları ile o zamanki Türk-İslam kültür çevrelerinde haklı bir şöhret kazanan Mevlânâ Lütfî kendisinden sonra gelen birçok şaire tesir etmiştir.

Lütfî, nazmen tercüme ettiği Celâleddin Tabib'in aslı Farsça olan Gül ü Nevrûz adlı mesnevisine, Çağatay edebî dilini ustalıkla kullanarak adeta telif hüviyeti kazandırmıştır.²⁸

Nevai'nin verdiği bilgiye göre, iki bin beyitten fazla mesnevisi bulunan Zafer-nâme tercümesi müsvedde halinde kaldığı için pek tanınmamıştır. Bu eser hala ele geçmediği için bilinmemektedir. Divanının Londra British Museum, Paris Bibliotheque Nationale ve İstanbul Süleymaniye kütüphanesinde nüshaları bulunmaktadır.²⁹

Çağataycanın geçiş dönemi olarak adlandırdığımız bu dönemin başlıca şairleri şunlardır: Sekkakî (Divan), Lütfî (Divan, Gül ü Nevrûz), Ataî (Şiiirleri), Haydar Tilbe (Mahzen-i Esrar), Yusuf Emirî (Divan, Dehname, Beng ü Çağır),

²⁷ Kemal Eraslan, a.g.m. s.170.

²⁸ Kemal Eraslan, a.g.m. s.170.

²⁹ Ölmez, a.g.m. s.182.

Ahmedî (Telli Sazlar Münazarası), Yakınî (Ok Yayınğ Münazarası), Seydî Ahmed Mirza (Taaşukname), Gedâî (Divan).³⁰

1.2. *Klasik Çağatayca (ya da Nevai) Dönemi:*

15.yüzyılın ikinci yarısı ile 16.yüzyılın ilk yarısını kapsayan bu dönem, Timur İmparatorluğunun yavaş yavaş zayıflamaya başladığı, Timur'un oğullarının arasında çıkan anlaşmazlıklar neticesinde siyasi ve askeri açıdan bir gerilemenin söz konusu olduğu bir dönemdir. Nitekim Timur'un ölümünden daha yarım asır geçmeden imparatorluk sınırlarında ciddi bir daralma yaşanmıştır.

Şahruh Mirza'nın ölümünden sonra (1447) imparatorluk yeni bir sarsıntı geçirmiş ve iktidar mücadeleleriyle zayıflamıştır. Ebü'l-Kâsım Bâbür Horasan'da, Ebû Saîd Mâveraünnehir'de kuvvetli birer idare kurdularsa da Bâbür'ün ölümünden sonra karışıklıklar tekrar başlamıştır. Şehzadeler arasında tekrar başlayan taht mücadelelerinden başarıyla çıkan Hüseyin Baykara ile Çağatayca'nın klasik dönemi de zirveye taşınmıştır.

Devrin önemli şairi Nevai, klasik Çağatay şiirinin ilk inkişafına Timur ve Şahruh devirlerini başlangıç saymaktadır. Daha Timur'un sağlığında başlayan bu edebî faaliyet, Şahruh zamanında kuvvetlenerek, klasik devrin başlangıcını teşkil etmiştir. Çağatay edebiyatının bu inkişafında en önemli merkezler olan Herat ve Semerkand ise birinci dereceden önem arz etmektedir. Bu devirde büyük bir fikir ve sanat merkezi haline gelen Herat, Mısır sultanının istediği beş nadir dinî kitabın Şahruh kütüphanesinde bulunması ve bunlardan birer nüsha yazdırılarak, sultana hediye edilmesi, bu şehrin ne büyük bir İslam medenî merkezi haline geldiğini göstermektedir.³¹ Bu merkezin faaliyetleri birçok mekteplerin, medreselerin, kütüphanelerin, köprülerin, hastanelerin, hamam ve eczanelerin inşasını da beraberinde getirmiştir.

³⁰ Yusuf Çetindağ, a.g.e. s.80.

³¹ Fuat Köprülü, a.g.m. s.288.

Herat'ın bu devirdeki meşhur medreseleri arasında eski Nizamiye Medresesi, Gevherşah Ağa'nın Medrese-i Ulyâ'sı, Hüseyin Baykara'nın yaptırdığı Sultaniye ve Nevai'nin İhlasiye medreseleri ve Medrese-i Gıyâsiye en mühimlerinden sayılıyordu.³²

Bu devrin önemli medeni merkezlerinin ve saraylarının diline bakıldığında resmi dil ve kültür dili olarak Farsça'nın kullanıldığını görmekteyiz. Bu devirde Farsça ilim dili olarak da Arapçayı geride bırakmış ve Türkçenin yanında daima birinci dil olarak mevkiini muhafaza etmiştir. Timur, vakıfnâmelerinde, kitabelerinde ve saraylarının duvarlarında yazdırttığı şiirlerinde acemceye kıymet vermiş, kendi tarihini yalnız Türkçe değil, acemce olarak da yazdırmıştır. Edebiyatın daha çok yüksek zümre edebiyatı olarak saray çevresinde, aristokrat kesim içinde geliştiği bu dönemde Timur prenslerinin de büyük kısmı Farsça güzel şiirler yazmış ve İran Edebiyatına çok önem vermişlerdir. Yüksek zümre arasında Farsça çok iyi biliniyordu ve bu dilde başarılı eserler de ortaya konuluyordu. Bu dönemde her açıdan birinci dil olan Farsça, hem edebiyat dili, hem resmi dil, hem de ilim dili olarak yer alıyordu. Arapça ve Türkçe bu dilin gölgesinde kalıyordu. Nevai, okuma-yazma bilmeyen Türklerin bile Farslar ile birlikte yaşamaları sebebiyle bu dili öğrendiklerini ve bu dönemde ortaya konan sanat eserleri de her bakımdan iki kültürün ortak ürünü olarak karşımıza çıktığını belirtir.³³

Bu devrin ikinci yarısına yani Hüseyin Baykara dönemine gelindiğinde ise Farsça'nın yanında Türkçenin de değer kazanmaya başladığı görülmektedir. Çağatay edebiyatının sanat ve milli ruh itibarıyla zirveye ulaştığı bu dönemde şairler, İran edebiyatına hayranlıklarına karşı Türkçe ile büyük sanat eserleri ortaya koyuyorlar ve Türkçeyi müdafaa ediyorlardı.³⁴

Devrinin başarılı devlet adamı olarak anılan ve 1469-1506 yılları arasında saltanat süren, aynı zamanda sanat ve edebiyatla da yakından ilgilenen Baykara, Nevai ile de yakın arkadaşlık kurarak devrin önemli isimlerinden olmuştur. Başta

³² Fuat Köprülü, a.g.m. s.298.

³³ Fuat Köprülü, a.g.m. s.288.

³⁴ Yusuf Çetindağ, a.g.e. s.57-58.

edebiyat olmak üzere hemen her sanat dalında eser veren Ali Şir Nevai ile onun hâmisi ve yakın arkadaşı Hüseyin Baykara'nın faaliyetleriyle klasik Çağatay Edebiyatı devri Nevai-Baykara devri olarak anılmıştır.³⁵

Orta Asya'da 15. yüzyılda edebiyat ve kültür hayatı Baykara ve Nevai ile altın devrini yaşamaktaydı. 16. Yüzyılın başında Harizm ve Maverâünnehir'i ele geçiren Şeybani prenslerinin idaresindeki Özbekler, Baykara'nın ölümünden sonra da Horasan'ı ele geçirerek Timurluların egemenliğine son verdiler. Baykara'dan sonra Herat eski önemini kaybetmiş ve edebiyat ve kültür merkezi olarak önemini yitirmiştir. Bundan sonra Çağatay edebiyatı Şeybaniler'le Orta Asya'da, Babür ile de Hindistan'da olmak üzere iki ayrı bölgede varlığını sürdürdüler. Eski önemini kaybeden Herat'ın yerine Semerkand ve Buhara yeniden önem kazandı. Çağatay edebiyatı Şeybaniler döneminde de devam etti. Siyasi tarihte görülen bu değişim edebiyata da yansdı ve Şeybaniler dönemindeki şairler eserlerini daha çok Farsça yazmaya başladılar. Farsça yapılan çevirilerin yanı sıra Farsça yazılmış kimi eserlerin Çağatayca benzerleri de yazılmaya başlandı. Diğer bir değişim ise Hikmet tarzının yaygınlaşmasıdır. Halk arasında Yesevi dervişlerinin etkisiyle görülen bu değişim, Şeybani Han ve Ubeydullah Han tarafından bu tarz şiirlerin yazılmasıyla Özbek hanları arasında da yaygınlaşmaya başladı. Nevâi ile doruk noktasına ulaşmış olan Klasik Çağatay edebiyatı, Çağatay diliyle divanlar tertip eden; dinî, ahlakî ve tarihi konularda eserler veren Muhammed Salih, Şeybanî, Ubeydî ve Babür gibi şairlerle altın devrini devam ettirmiştir.³⁶

Baykara'nın ölümü ve devletin çöküşü Çağatay edebiyatına yeni bir boyut kazandırmıştır. Şeybânî'nin edebi şahsiyeti klasik Çağatay şiirinininkinden çok farklı olması nedeniyle onun döneminde aruzun en kolay kalıplarının kullanıldığını, Yesevi ananelerine sadık kalarak, hece veznini ve dörtlükleri kullandığını görmekteyiz. Şeybani, bu bakımdan klasik şairlerden ziyade, bozkır göçebelerinin halk şairlerine daha yakındır.

³⁵ Kemal Eraslan, a.g.m. s.172.

³⁶ Zühal Ölmez, a.g.m. s.197.

Sonuç olarak bu dönemi, Çağatayca'nın zirveye taşındığı, büyük şairlerin yetiştiği ve bu dilde Farsça eserler kadar kıymetli eserlerin verildiği, özellikle de Nevai'nin Çağatay diline olan hizmetleri ile bu dilin resmi dil ve edebi dil olarak saraylarda da kabulü ile Çağatayca'nın en verimli dönemi olduğunu kabul edebiliriz.

Bu dönem şairlerini şöyle sıralayabiliriz: Ali Şir Nevai, Hüseyin Baykara, Hamidî, Şeybanî Han, Ubeydî, Muhammed Salih, Meclisî, Babür, Bayram Han.

Döneme ismini de veren klasik Çağatayca'nın önemli isimlerinden olan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevai hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

Hüseyin Baykara: 1469-1506 yılları arasında Horasan'da saltanat süren Hüseyin Baykara, Herat'taki bu uzun saltanat yılları esnasında burasını İslam dünyasının en parlak kültür merkezi haline getirmiştir. Hüseyinî mahlasıyla şiirler yazan Hüseyin Baykara, şair olarak önemli bir varlık gösteremese de klasik Çağatay şiirinin Nevai'den sonra gelen ilk simasıdır. Devrinde ilim ve sanat adamlarını Herat sarayında toplamış ve onları himaye etmiştir. Bu mühim şahsiyetler arasında Nevai ve Câmî gibi büyük iki şahsiyetin de bulunması Baykara'nın ilim ve sanata ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

İlk gençlik yıllarından itibaren ömrünün sonuna kadar Hüseyinî mahlası ile Türkçe lirik gazeller ortaya koyan Baykara'nın kendi emri ile bu gazelleri küçük bir divan halinde toplanmıştır. O devrin en büyük hattatları tarafından yazılmış bazı nüshalar ile beraber diğer nüshaları da Avrupa ve Türkiye'de mevcuttur. Baykara'nın divanı incelendiğinde, eski Çağatay şairlerinden Lütfî ile Yakînî'ye, acem şairlerinden Hâfız Şirazî'ye, çağdaşlarından ise Nevai ve câmî'ye kıymet verdiğini görüyoruz.

Ali Şir Nevai: Klasik Çağatay Edebiyatının en önemli temsilcisi olan Ali Şir Nevai, Farsçanın resmî dil olarak kabul edildiği, Fars edebiyatının zirveye ulaştığı ve aydınların Farsça öğrenip bu dille yazmayı meziyet saydıkları bir dönemde Türkçenin Farsçadan aşağı kalacak bir dil olmadığını göstermeye çalışmıştır.

Nevai'nin, Türkçe ile de yüksek bir edebiyat vücuda getirmenin mümkün olacağını eserleriyle ispat etmesi ve yeni nesillerin Türkçe yazmaları hususunda teşvikte bulunması göz önüne alınırsa Çağatayca adına hizmetinin önemi daha iyi anlaşılır.³⁷

Nevai gibi büyük bir şairin henüz işlenmemiş bir dili kullanarak İran şairleriyle boy ölçüşecek derecede mükemmel şiirler yazması, Çağatay Türkçesinin gündeme oturmasına vesile olmuş ve Farsça şiir söyleyen Türk gençlerinin kendi dillerini fark etmesine sebep olmuştur.³⁸

Orta Asya Türk dili ve edebiyatını gelişmesinde büyük payı olan Nevai klasik çağatay şiirini en yüksek seviyeye çıkarmakla kalmamış Çağatayca'nın de bir kültür ve edebiyat dili olabileceğini göstermiştir. Bundan dolayı Çağatayca'ya Nevai dili de denmiştir. Fars edebiyatını örnek alarak çeşitli türlerdeki Farsça eserleri Türkçe ile yazmaya çalışmış ve böylece Orta Asya Türk edebiyatını klasik bir seviyeye ulaştırmayı başarmıştır. Çok sayıda olan eserlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Divanları (Hazâ'inü'l-me'ani): 1) *Gardibtü's-sıgar*, 2) *Nevadirü'ş-şebâb*, 3) *Bedâyiü'l-vasat*, 4) *Fevâdü'l-kiber*, 5) *Farsça Divanı*.
2. Hamsesi: 1) *Hayretü'l-ebrâr*, 2) *Ferhad u Şirin*, 3) *Leyli vü Mecnun*, 4) *Seb'a-i Seyyâre*, 5) *Sedd-i İskenderî*.
3. Tezkireleri: 1) *Mecâlisü'n-nefâis*, 2) *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l fütüvve*.
4. Dil ve edebiyat eserleri: 1) *Risâle-i mu'ammâ*; 2) *Mîzânu'l-evzân*, 3) *Muhâkemetü'l-lugateyn*.
5. Dinî-ahlakî eserleri: 1) *Münâcât*, 2) *Çihil Hadis*, 3) *Nazmu'l-cevâhir*, 4) *Lisânu-t-tayr*, 5) *Sirâcü'l-müslimin*, 6) *Mahbûbu'l-kulûb*.
6. Tarihi eserleri: 1) *Târih-i enbiyâ vü hükemâ*, 2) *Tarih-i mülûk-i Acem*, 3) *Zübdetü't-tevârih*.
7. Biyografik eserleri: 1) *Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşir*, 2) *Hamsetu'l-mütehayyirin*, 3) *Hâlât-ı Pehlevân Muhammed*.

³⁷ Fuat Köprülü, a.g.m. s.173.

³⁸ Yusuf Çetindağ, a.g.m. s.72.

8. Belgeler: 1) *Vakfiyye*, 2) *Münşe'ât*.³⁹

1.3 Klasik Sonrası Çağatayca (ya da Nevai sonrası) Dönemi:

16. Yüzyılın ilk yarısından 19. Yüzyılın sonuna kadar süren bu devir, klasik Çağatay edebiyatının yerini yavaş yavaş Özbek edebiyatı'na bıraktığı dönemdir. Bu dönemde, Şeybânî hükümdarı Abdullah Han'ın ölümüyle birlikte merkezi devlet yıkılmış ve Şeybânî Hanlığı Hive, Buhara ve Hohand olmak üzere üç hanlığa bölünmüştür. Bu hanlıklar arasındaki savaşlar, kültür ve edebiyat alanındaki gelişmeleri engellemiş, Çağatay edebiyatı gerilemiş ve bu dönemin sonunda yerini Özbek edebiyatına bırakmıştır.

Çağatayca'nın zirvede olduğu klasik dönem sonrasında 16.asrın ikinci yarısından itibaren gerileme dönemine girilmiş ve bu dönemde Farsça ve Çağatayca dinî, edebî ve tarihî birtakım eserler yazılmışsa da kültür seviyesinin düşük olduğu görülmektedir. Hive, Taşkent ve Kâşgar'daki fikir ve sanat faaliyetleri 17.-18. asırlarda cansız bir şekilde devam ediyordu. Bu dönemde Farsça ile beraber Çağataycanın da resmî dil olarak iç işlerinde ve hatta dış haberleşmelerde kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı padişahı II. Ahmed'in Subhan-Kulı Han'a Çağatayca yazılmış bir mektubu Berezin tarafından neşr edilmiştir. Bu ve bunun gibi birtakım vesikalar, Çağataycanın diplomatik münasebetlerdeki ehemmiyetini muhafaza ettiğini göstermektedir.⁴⁰

17.asırda Kaşgar ve Fergana'da Çağatayca'nın resmî dil ve kültür dili olarak, Farsçadan daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Basit dini kitaplar, akaide ve fıkha ait tercümeleler, tasavvuf ve ahlaka ait risaleleler, menkıbe kitapları, halk hikâyeleri ve mahalli vekayinâmeler Çağatayca olarak telif edilmiş veya Farsçadan tercüme edilmiştir. 19.yüzyıl ortalarına kadar Çin sınırlarından İran'a kadar bütün Orta Asya memleketlerinde kültür dili, edebi dil ve devlet dili olarak kullanılan Çağatay edebi dili bu asrın sonlarına doğru İslam-Türk medeniyetinde yaşanan

³⁹ Zühal Ölmez, a.g.m. s.189.

⁴⁰ Fuat Köprülü, a.g.m. s.318.

düşüşle birlikte garp medeniyetinin zirveye yerleşmesinin de etkisiyle yerini yeni Özbek diline bırakmıştır.⁴¹

Bu devrin şairlerini Hoca Nazar Hüveyda, Ebu'l Gazi Bahadır Han, Baba Rahim Meşreb, Saykalî, Sufî Allahyar, Munis Harezmî, Muhammed Rıza Agehî, Emirî (Ömer Han), Nâdire, Mahzune, Üveysî, Nadir, Gülhanî, Mahmur, Mukimî, Furkat, Ubeydullah Zevkî, Osman Hoca Zarî, Şevkî şeklinde sıralayabiliriz.

⁴¹ Fuat Köprülü, a.g.m. s.318.

2. BÖLÜM

HÜVEYDA'NIN HAYATI VE EDEBİ MİRASI

2.1. XVIII. Yüzyıl Türkistan'daki Siyasi, Sosyal, Kültürel ve Edebi Hayat

Bu yüzyılı da içine alan Çağatayca'nın son dönemi olan klasik sonrası (ya da Nevai sonrası) Çağatay edebiyatının Orta Asya Türkleri için yalnız siyasi ve iktisadî bakımdan değil sosyal ve kültürel bakımdan da gerileme devri olmuştur. Şeybanî Hanlığı'nın parçalanıp üç hanlığa ayrılmasıyla yaşanan değişim bu yüzyılda fikir ve sanat sahalarında kendini göstermiştir. 18.asırda devam eden Farsça ve Çağatayca dinî, edebî ve tarihî birtakım eserler yazılmışsa da bunlar kültür seviyesinin eskiye nazaran düşüşte olduğunun göstergesi eserler olmuştur.⁴² Bu düşüşe rağmen 18.yüzyıldan önce bu dille Ali Şir Nevâi veya Babür kadar büyük sanatkârlar yetiştiren Çağatayca, bu yüzyıldan sonra da bu kıymetli isimlerin izinden giden Agehi, Sufi Allahyar, Meşreb, Nadire, Emiri gibi birçok usta şair yetişmiştir.

Bu devirde yazı dili ve resmi dil olarak Çağatayca İran'dan Çin sınırlarına kadar uzanan geniş bir sahada kullanılmıştır. Çağatayca'nın resmî dil olarak iç işlerinde ve hatta dış haberleşmelerde Farsça ile birlikte kullanıldığı bu yüzyılda, Osmanlı Padişahı II. Ahmed'in Subhan-Kulı Han'a Çağatayca yazılmış bir mektubun Berezin tarafından neşr edildiği görülmektedir. Bunun gibi birtakım vesikalar, Çağatayca'nın diplomatik münasebetlerdeki ehemmiyetini muhafaza ettiğini göstermektedir.⁴³

Halkın genelinin Türkmen ve Özbeklerden oluştuğu Harizm'de bu dönemde Çağatayca'nın daima Farsça'dan üstün tutulduğunu görmekteyiz. Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın meşhur Şecere-i Türkî ile birlikte Şecere-i terakime adıyla Türkmenlere ait bir eser yazması, Türkçeye verilen kıymeti anlatmaktadır. İlk eserinin

⁴² Köprülü, a.g.m. s.317.

⁴³ Köprülü, a.g.m. s.318.

mukaddimesinde onu, beş yaşındaki bir çocuğun bile anlayabileceği kadar sade yazdığını ve bunun için yalnız Arapça ve Farsça değil, eski Çağatayca tabirleri bile kullanmadığını söylemesine rağmen, Ebu'l-Gazi'nin eserlerini Çağatay Edebiyatı'nın buradaki en mühim mahsulleri arasında sayabiliriz.⁴⁴

Bu dönemde Çağatayca daima Farsça'dan daha üstün tutulmaktaydı, zira Harizm'den Kâşgar ve Fergana şehirlerine kadar Çağatayca, resmî dil ve kültür dili olarak Farsça'dan daha fazla kullanılıyordu. 18.asra ait olarak, gerek Paris'te, gerek Berlin'de (Martin Hartmann koleksiyonu), gerek Rusya'da (Asya müzesindeki Oldenburg koleksiyonu) bulunan yazmalar, Çağatayca'nın Doğu Türkistan'da kültür dili olarak ilk sırada yer aldığını açıkça göstermektedir.⁴⁵ Basit dinî kitaplar, akaide ve fıkha ait tercümeleler, tasavvuf ve ahlaka ait risaleler, menkıbeler, halk hikâyeleri ve mahallî vekayinâmeler, Çağatayca olarak telif veya Farsçadan tercüme edilmiştir. Muhammed Sadık'ın 18.asırda yapılmış iki tercümesi ile yine bu asırda Banâkati tarihi tercümesi buna örnek gösterilebilir. Yine bu asırda Molla Muhammed Timur'un, Kaşgar halkının anlaması için, Muhammed İmam Bey adına Farsça'dan çevirdiği Anvar-i Suhaylî tercümesi örnek verilebilir.⁴⁶

Bununla görülüyor ki, Çağatay edebî dili, 18. yüzyılda Çin sınırlarından İran sınırlarına kadar bütün Orta Asya memleketlerinde kültür dili, edebî dil ve devlet dili olarak kullanılıyordu. Hatta hükümdarlar arasındaki mektuplar, vakfiyeler, her türlü edebî ve ilmî mevzular bu dille yazılıyor, yalnız aristokrat sınıflara değil, halka hitap eden eserlerde de bu dil kullanılıyordu.

Çağatayca'nın bu kadar geniş sahalarda kültür dili olarak kullanılmasına rağmen Çağatay Edebiyatı'nın gerilemesine engel olunamamıştır. Nitekim hanlıklara ayrılarak siyasi bir parçalanma yaşanan bu coğrafyada aynı zamanda dış baskılara da maruz kalınıyordu. Rusların baskısı karşısında giderek güç kaybeden Orta Asya memleketleri bu baskıyı sadece siyasi alanda görmüyorlardı. Sosyal, kültürel ve edebî alanda da gördükleri baskı Çağatay edebiyatının gerilemesine kapı aralamıştır.

⁴⁴ Köprülü, a.g.m. s.318.

⁴⁵ Fuat Köprülü, a.g.m. s.318.

⁴⁶ Fuat Köprülü, a.g.m. s.318.

Bu dönemde görülen gerileme aslında sadece Çağatay edebiyatına mahsus bir durum olmayıp İslam-Türk medeniyetinin genelini kapsamaktadır. Çağatay edebiyatının yanı sıra Azeri edebiyatı, hatta bu iki edebiyattan daha kuvvetli olan Osmanlı edebiyatı ve klasik İran edebiyatı da aynı hastalık alametlerini göstermektedir. Bu nedenle yalnız Orta Asya'daki tarihî hadiseler ile yahut Çağatay edebiyatının gerilemesi olarak ifade etmek yanlış olacaktır.⁴⁷ Bu köklü medeniyetlerin edebî alanda ve daha birçok alanda gerilemesi geniş coğrafyaları etkilemiş ve eskisi gibi kıymetli birçok şairin yetişmesini engellemiş olsa da yine geleneğin peşinden giden ve usta şairleri örnek alarak yeniliklere ayak uyduran birçok kıymetli şair ortaya çıkmıştır.

Bu dönemden ve özellikle de 18.yüzyıldan söz ederken, Ahmet Yesevî tesirini de göz ardı etmemek gerekir. Yesevî tarikatının kurucusu olan ve hikmet tarzı şiirler ile kendi devrine ve sonraki devirlere ilham kaynağı olan Ahmet Yesevî, bu yüzyılda da şairler tarafından örnek alınan bir şahsiyettir. Bu dönem Türk sufiliğinin 15.yüzyıl Maverâünnehir Nakşibendîliği ile karışmasıyla birlikte Şeybanlılar devrinde çok kuvvetlenen Yesevîliğin ifadesi olan hikmet tarzı, klasik şairler tarafından ara sıra kullanılmakla beraber, yalnız bu tarz şiirler yazan bir derviş-şairler zümresi de mevcuttu.

Türkistan'da, Kazanlar arasında ve İdil boylarında çok okunan, umumiyetle Ahmet Yesevî ve halifesi Süleyman Bakırganî'ye isnat edilen *Divan-ı Hikmet* ve *Bakırgan Kitabı* mecmuaları esasen 16.-19. asırlarda yetişmiş birçok Yesevî şairlerinin eserlerini ihtiva eden birer antolojilerdir. Bunlar arasında, klasik edebiyat tesiri ile aruz veznini kullananlara da rastlanır. Örneğin, Hazinî, Şems Özgendî, Ubeydî, Fakîrî, Beyzâ, Behbûdî, Şuhûdî, Şerif, Gedâ, Gazâlî, Tufaylî, Kasım, Râcî, Meşreb ve Hüveyda mahlaslı birçok şair 16.-19. asırlarda yetişmiş ve Ahmet Yesevî'nin etkisi ile şiirler ortaya koymuşlardır.

⁴⁷ Fuat Köprülü a.g.m. s. 319.

Bu dönem geleneği sürdüren şairlerin yanı sıra Rusya'nın baskısı, Avrupa'daki gelişmeler, doğu medeniyetinin birçok hususta dünyanın gerisinde kalması gibi nedenler etrafında yenilik düşüncesiyle hareket eden, bu bağlamda eserler ortaya koyan şairler de artık görülmektedir.

18. asrın sonu ve 19. asrın ilk yarısında iktisadî, medenî ve edebî açıdan biraz canlanma söz konusudur. Bu canlanmanın sebebi olarak Orta Asya halkının Rusya v.d. dış ülkelerle iktisadî ve ticarî ilişkileri gösterilebilir. Fakat buna rağmen üç hanlıkta hâkimiyet kuran siyasî disiplinsizlik, iktisadî gerilik medenî ve edebî hayatta değişimlerin doğmasına meydan vermiştir. Hâkim toplulukların menfaati için hizmet eden edebiyat iki kolda gelişme göstermiştir: Saray edebiyatı ve dinî-mistik edebiyat.

Dinî-mistik edebiyat temsilcileri esasen dinî-ahlaki amacı güden bir edebiyat yaratmışlardır. Dinî-mistik edebiyatın bu devirdeki büyük mümessillerinden Sûfi Allahyâr ve Hüveyda'yı göstermek mümkündür. Onların gayeleri edebiyattan daha ziyade mefkûredir. Yani Allah rızası, ahiret gıdası, edep, ahlak, temiz iman ve manevi kâmilliktir.

Saray edebiyatı ise üç hanlıkta da saraylarda doğmuştur. Şüphesiz saray edebiyatına rehberlik eden, şairleri destekleyen dönemin hükümdarı olmuştur.

Bu edebiyat Kokan hanlığında 18. asrın sonu 19. asrın başlarında Ömer Han (1787-1822) devrinde özellikle hızlanmıştır. Ömer Han sarayındaki edebî hayata bizzat kendisinin rehberlik etmesinin dışında kendi de şair olarak "Amirî" mahlası ile şiirler yazıyordu. Nevai'den sonra en büyük şairlerden biri olan Ömer Han'ın desteğiyle saray şairi Fazlî Namanganî sarayda bulunan elliden fazla şairin eserlerini toplayıp "Mecmua-i Şâirâne (Şairler Mecmuası)" adında bir antoloji hazırlamıştır.

Bu dönemde Kokan hanlığındaki gelişmelere bakılacak olursa şair geleneğinin daha çok geliştiği bu muhitte saray çevresinde gelişen lirik edebiyatla beraber daha çok dini tasavvufi eserler görülmektedir. İlk olarak yenilikçi fikirlerin görülmeye başladığı bu muhitte yeniliklerin mimarı olan önemli şair Mukimî Özbek

Edebiyatı'nda hiciv türünü başlatmıştır. Çokça seyahat eden bu şair Özbek Edebiyatı'nda seyahat-name türünü de oluşturmuştur. Yeniliklerin muhiti olan Kokant ilk kadın şairler de yetiştiren muhit olmuştur.

Kokan edebî muhitini diğer edebî muhitlerden ayıran tarafı çok geniş bir coğrafyayı kapsamasıdır. Kokan, Mergilan, Fergana, Nemengan, Andican ve Taşkent illerini kapsayan bu muhitte çok sayıda şair de yetişmiştir. Bunların başında Furkat, Mukimi, Zevkî, Hazinî, Nadim Nemenganî gelir. Bazı kadın şairleri de Üveysi, Nadire, Dilşâd-ı Berna, Enber Atın, şeklinde sıralayabiliriz.

Hanlıklar döneminin kendine özgü bir edebi muhit oluşturan diğer bir hanlık Buhara'dır. Abdullah Han'ın yönetiminde olan Buhara, yaşanan çeşitli çalkantılara rağmen edebî alanda canlılığını korumuştur. Bizzat Abdullah Han'ın da "Aciz" mahlasıyla şiirler yazdığını ve bir de divanının olduğunu bilmekteyiz. Şairleri daima teşvik eden Abdullah Han, bu muhitin en büyük özelliği olan tezkireciliğin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Tezkirecilik geleneği şairleri bu eserlerle 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl şairleri hakkında bilgi vermektedir.

Geleneksel klasik edebiyatın da geliştiği Buhara edebî muhitinde hiciv ve manzum seyahatnamelerin yazıldığı da görülmektedir. Bu muhitte yaşamış başlıca şairleri Mirza Sadık, Mücrim Âbid, Şevkî, Hıramî, Peri Hisarî, Mirza Hasret, Humulî'dir.

Özbek Hanlıklarından edebî faaliyetlerin en yoğun olarak yaşandığı muhit Muhammed Rahim Han'ın yönetimindeki Hive Hanlığıdır. Özellikle de tercüme alanında oldukça ilerlemiştir. Nevai geleneğini devam ettiren güçlü şairlerin yanı sıra önemli tercüman ve vak'anüvistler de Harizm'de yetişmiştir. Yine diğer muhitlerin başındaki hanlar gibi Hive'de de Rahim Han şair ve tarihçi olarak bu muhitin kültürel, sosyal ve edebî anlamda gelişmesine katkıda bulunmuştur. Onun döneminde Harizm'de çok yenilikler yapılmıştır. Ayrıca Rahim Han genç şairlerin yetişmesine, yeni şiirler yazılmasına, yeni kitapların basılmasına, çeviri yapılmasına imkân sağlamıştır.

Sonuç olarak, 18. yüzyılda Türkistan'daki durumu özetlemek gerekirse siyasi açıdan karışıklıkların olduğu, Şeybaniler'den sonra devletin hanlıklara ayrılarak siyasi istikrarsızlığın yaşandığı, birliğin ve bütünlüğün olmadığı bu devirde sosyal ve kültürel anlamda da bir gerileme olduğu görülür. Bu dönemde saray edebiyatı ve dini-mistik edebiyat olarak iki kolda devam eden edebî hayat Ahmet Yesevî'nin de etkisiyle dine yönelmiş ve daha çok bu yönde ilimler okutulmuştur. Bu dönem gerileme dönemi olarak anılsa ve karışık bir dönem olsa da Meşreb, Hüveyda gibi mühim şairlerin yetişmesine ve edebî eserleriyle geniş kitlelere hitap etmelerine, kültürel anlamdaki gelişmelere engel olunamamıştır.

2.1. Hüveyda'nın Hayatı

18. yüzyıl Tasavvuf edebiyatının tanınmış temsilcisi olarak bilinen Hüveyda, Özbekistan'ın Fergana ilçesindeki Çimyan köyünde doğmuştur. Hüveyda mahlasıyla tanınan şairin asıl adı Hoca Nazar Gayibnazaroglu'dur. Önce mahalle mektebinde, sonra da Kokan medreselerinde tahsil gören Hüveyda, kendi köyünde mektep hocalığı yapmış, aynı zamanda dokumacılık ile ailesini geçindirmiştir.

Fahriddin İşân Hâkî (Hüveyda'nın Çimyan'lı torununun oğlu) "Nesebname-i İşân Hüveyda" eserinde (belirttiği üzere)yazdığına göre, Hüveyda'nın ecdatları aslen Oş'lu olup, babası Gayip Nazar İşân, kendisine pir (şeyh) kabul ettiği Kaşgar'lı Afak Hoca'nın (vef. 1693) dergâhına katılmış ve 30 yıl onun hizmetinde bulunmuş, ondan Tasavvufu öğrenmiştir. Sonra Afak Hoca'nın Mergilan'lı oğlu Hoca Muhyi Ahmed (halk arasında "Paşa Pirim" adıyla şöhret bulmuştur) huzuruna gelmiş, Çimyan köyüne yerleşmiş, burada mescid ve dergahlar yaptırmıştır. Onun ailesinde de Hoca Nazar dünyaya gelmiştir. Hüveyda'nın divanında nakledilen bir rivayete göre, Hüveyda'ya Hoca Nazar isminin koyulmasının da Afakhoca ile bağlantısı vardır.

Hüveyda'nın "Rahat-ı Dil" manzumesinin (destanının) "Sebeb-i Nazm-ı Kitap" bölümünde kendi biyografisiyle ilgili şöyle malumatı vermektedir:

Transkripsiyonu:

*Kaminaniñ âtı Hâca Nazardur,
Atâsınıñ âtı Ğâyib Nazardur.
Nasabda Öşi-yu mevlud-i Çimyan
Ğarib-u ħâkisâr-u dil parişân.⁴⁸*

Anlamı: Fakirin adı Hoca Nazardır, babasının adı Gayip Nazardır. Nesep olarak Oş şehrinden, doğumu ise Çimyan’da olmuştur, gönlü perişan, mütevazi ve bir gariptir.

Bununla birlikte şair adı geçen divandaki bir gazelinde şöyle demektedir:

*Hâca Nazar âsîga koydım Hüvaydâni laķab,
Bul garib-i müstamandni şahr-i Çimyandın tila...*

Anlamı: Hoca Nazar’a Hüveyda diye lakap koydum, bu kimsesiz biçareyi Çimyan şehrinden bulabilirsin.

Bazı makale ve kitaplar şairin ismini “Hocam Nazar” olarak hatalı yazılıyordu. Halbuki doğru olan “Hoca Nazar”dır. Araştırmacılar Hüveyda’nın doğum yılı belli değil demişlerdir. Hâlbuki Hüveyda aşağıdaki gazelinde kaç yıl yaşadığına işaret ederek şöyle yazmıştı:

*Ellik yaşab, âltmişga yetib, zarra amal yok,
Ölmak ħuş erur mangâ ki, dünyaga toyıbman.
Sâçım âķarıb, man na iş ettim, ey Hüveydâ,
İlgimni caĥân raĥtıdın emdi yuvıbman.⁴⁹*

⁴⁸ Hoca Nazar Hüveyda, “Divan”, yay. hzl. İsmetullah Abdullah, Taşkent 2005, s.3.

⁴⁹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.4.

Anlamı: Elli yıl yaşayıp altmış yaşına geldim, ama zerre kadar amel etmedim, ben dünyaya doydum artık ölmek hoş gelir bana. Ey Hüveyda, saçın bile ağardı sen bu zamana kadar ne amel ettin, artık elimi dünya lezzetlerinden temizliyorum.

Veya:

Ellik, âltmış yaşadım, bir yahşi tâat kılmadım.

Qılğânım boldı günah, birdam ibâdat kılmadım.⁵⁰

Anlamı: Elli altmış yıl yaşadım, ömrüm boyunca güzel bir taat edemedim. Yaptığım ancak günah oldu, bir an bile ibadet etmedim.

Bize göre, “Hüveyda’nın doğum yılı belli değil” diyenlere göre, ilmi araştırmalar neticelerine dayanarak hem de Hüveyda’dan sonra geçen altı evladının her birinin ortalama 71-72 yıl ömür sürdüğünü göz önüne alarak şairin tahminen 1704 yılında Çimyan’da doğduğu görüşü hakikate yakındır.

Hüveyda’nın talebesi Naseh Çimyani, hocasının vefatı hakkında yazdığı tarih-mersiyesinde:

Hırad üstâd-ı ta’rih vafâtın,

Bitibdur “ğâyıb oldı kutb-ı hâdî”⁵¹

Anlamı: Tarih üstadı Hırad’ın vefatı ile tarikatın pîri yok oldu

Yani, Hüveyda’nın vefat yılı Hicri 1195 (Miladi 1780) yılı olduğunu net göstermiştir⁵².

Nemengan’lı şair Molla Yoldaş Hilvati’nin Prof. İsmatullah Abdullah tarafından neşr edilen divanında, Hilvati Hüveyda’ya “dedem” demektedir. İ.

⁵⁰ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.4

⁵¹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.4

⁵² Naseh’in sözü geçen tarih-mersiye divanın sonunda yer almaktadır.

Abdullah'ın yazdığına göre, Hilvati, anne tarafından Hüveyda'nın torunu, yani dördüncü evladıdır. Divanda şair aşağıdaki mühim malumatları yazmıştır:

Hâlmühammad İşân bābām muhrlari:

El tilida Hāca Nazar'dur ātım,

Hācama manzurligim nisbatim.

Hādiy-i din Hâlmühammad avra'i ŝāhib adab,

Vālidim Hāca Nazar budu Hüveydāsı laķab.

Tarih-i vafātı Huvaydā bābām

Hırad munŝisi tarih-i vafātın

Bitibdur "Ġāyib oldı kutb-ı yādi."⁵³

Anlamı:

Hâlmüammed İşan babamın mührüdür, halk dilinde adım Hoca Nazar'dır, Nisbemle hocamın iltifatına mazhar oldum. Din önderi Hal Muhammed takva ve edep sahibi, babam Hoca Nazar'dır, lakabı Hüveyda'dır. Akıl inŝacısı babam Hüveyda'nın vefat tarihini "Gayib oldu kutb-i yadı" olarak yazmıştır.⁵⁴

Bu tarih boyunca hesaplırsak, Hüveyda'nın vefat yılı H. 1200/ M. 1785 olduğu görülür. Bu tarihte sonundaki "hadi" kelimesi "yadi" olarak yazılmış, onun için fark etmektedir.

Hüveyda, medrese tahsilinden sonra Hokand'dan Çimyan köyüne dönmüş ve orada özel bir mektep açmış, yıllarca köy çocuklarını okutmuştur. Aynı zamanda da şiirler yazmış, "Divan" tertip etmiştir. Ömrünün sonuna kadar mekteparlık (okul müdürlüğü) yapmış ve Çimyan'da vefat etmiştir.

⁵³ Molla Yoldaş Hilvati, "Divan", FAN neşriyatı, Taşkent 2001, s.3-6.

⁵⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.5

* Türkiye'de onun torunu Mevlana Sıraceddin Salahaddin'in talebesi Süleyman Tunahan Efendi bilinmektedir.

2.2. Hüveyda'nın Edebi Kişiliği ve Eserleri

Hüveyda'nın şiirlerinden anladığımız kadarıyla, o Arapça ve Farsçayı, Özbek klasik edebiyatını, dini ilimleri, özellikle, Kur'an ve Hadisleri mükemmel öğrenmiştir. Zamanının olgun âlimi ve mutasavvıf şairi olarak şöhret kazanmış, halk tarafından değer görmüştür, İşân Hüveyda ismi ile sadece Fergana vadisi değil, tüm Orta Asya Türkleri arasında da meşhur olmuştur.

Hüveyda'nın manevi, entelektüel yeteneği, sanatsal mahareti ve ileri görüşlülüğü ile 18. yy. Özbek klasik edebiyatı ve Dini-Tasavvufi edebiyata yeni mana ve mazmunlar katmış, onun gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

O, Tasavvuf'un insan sevgisi ve marifet gayelerini teşvik etmiş, nazmın tüm imkânlarından maharetle istifade etmiş, kâmil insan bireyini yetiştirmek gibi mühim meselelere yeni bir yaklaşım getirmiştir. Hüveyda'nın şiirlerinde tasavvufi konular ağırlıklıdır. Dünya lezzetinin insanın manevi ihtiyacını tam manada mutlu etmeyeceğine işaret eden şair Allah'a, ebedi mutluluğa erişmek için insanın kendinden vazgeçmesi gerektiğini belirtir. (“anga”, “kılding” redifli şiirleri vb.).

Na kıldım saña man, yârim, camâliñdin cüdâ kıldıñ,

Bâşımda ğardi ğamnı çün çarâğ-ı âsiyâ kıldıñ.⁵⁵

Açıklaması: Ne yaptım ben sana ey yârim, cemalinden beni ayrı bıraktın, zira başıma acıyı derdi vererek bana isyanı çare kıldın.

Hamişa kuydurub şam'ı firâkıñ birla cânımını,

Mani parvânani hâkistarını zir-i pâ kıldıñ. (141/2)

Açıklaması: Ayrılık acısı ile canımı daima yakıp, beni kelebeğin altından ayaklarının külü yaptın.

⁵⁵ 192.gazel

*Saħarlar sayratıb ʿıŝkıñda, ey gül mişl bülbüldek,
Közimni yaşını selâb çün âb-ı ravân kıldıñ. (142/5)*

Açıklaması: Ey gül yüzlü sevgili, bülbül gibi seherler aşkından şakıyıp, sel gibi akan gözümün yaşını akıttın.

*Nafsiñ seni kıattıĝ balâ, albatta urgıl pây añâ,
Har dam seni otķa sâlur, zinhâr berma rây angâ.⁵⁶*

Açıklaması: Nefsin sena en büyük beladır, onu çiğneyerek geç, her zaman seni ateşe atar, asla ona taviz verme.

*Miskin Hüveydâ, sen anı, nâgah kotarsa bâşını,
Taķvâ tayâĝı birle çâp, hergiz dedurma “vây” angâ.⁵⁷*

Açıklaması: Miskin Hüveyda, nefsin ansızın başını kaldırsa, sen ona takva dayağı ile karşılık ver, asla ona “vay” dedirtme.

Hüveyda'nın gazelleri hayatî bir şevk ve zevk, insanî bir özlemle yoĝrulmuştur. Şair, mecazi aşk hakkında da, hakiki aşk hakkında da harikulade bir hırsıla, dertle kalem oynatmıştır. Şairin şiirlerinde önde gelen anlayışlardan biri de didaktik şekildir. Lâkin onlar kuru hitaptan ibaret öğüt ve nasihatler değil, onların özünde gam, keder ve fakra dayalı bilgelik görürüz. Zira Hüveyda, ahlakî-didaktik yönündeki güzel eserleri ile talimi ekolün öncü temsilcilerindendir. Şairin birçok gazelinde isyankarane ruhun çok güçlü olduğunu görebiliriz. Tasavvufî gazellerinde ise doğru inanç, sahih imanı dile getirmiş, ruhu da hakka yönelmeye davet etmiştir. Bu gibi şiirlerinde Hafız ve Meşreb gibi kalbi yanık şairlerin nefesini hissetmek zor değildir.

⁵⁶ 16. gazel

⁵⁷ 16. gazel

Hüveyda'nın sanatkârlığının ve dünya görüşünün şekillenişinde Ahmed Yesevî, Ali Şir Nevai, Sûfi Allahyar, Baba Rahim Maşrab gibi yazarların eserlerinin tesiri büyüktür. Hüveyda mecazi ve hakiki aşk hakkındaki arifane, dünyevi şiirlerinden başka, zalimlik ve mazlumluk, kemalat ve ahlaki bozukluk (alçaklık) hakkındaki şiirlerinde de adı geçen şairlerin geleneklerini devam ettirmiş ve yeni fikirler ile zenginleştirmiştir.

Hüveyda'nın gazellerinde daha çok geleneksel edebî simge ve timsallerden istifade edilse de, fikir ve duygularının öngörmesi ile onların yeni yeni boyutları keşfedilmekte, şairin eşsiz, özgün sanatsal yönü ortaya çıkmaktadır. Hüveyda'nın sanatsal, irfani mirası o kadar zengin ve çok yönlüdür.

Hüveyda'nın eserleri 20. yy.ın başlarında Batı bilim adamlarının dikkatini çekmiş ve Alman ve Rus doğu bilimcileri Martin Hartmann ve M.F. Gavrilov'ların araştırmaları ortaya çıkmıştır.

20. yüzyıl başlarında Hüveyda külliyyatının “Kitab-ı İşan Hüveyday-ı Çimyani” adıyla İstanbul, Kazan ve Taşkent'te basılması ve gazellerinin birçok muteber mecmualarda yer alması da Hüveyda gazellerinin Türkler tarafından merakla mütalaa edildiğini göstermektedir.

Bilindiği üzere, klasik ve didaktik edebiyatta daima halkın menfaati gözetilmiştir. Buna göre şairimiz Hüveyda da, dul, biçare ve miskinlerin menfaatini himaye etmekte ve bir garibin gönlünü sevindirmenin, zorluklar çekerek mukaddes Ka'beyi ziyaret etmekten daha efdal olduğunu vurgulamaktadır:

Bir ğaribniñ köñlini şād aylasañ,

Yol bāsıb, Ka'ba sarı bārmāk abas. (40/3)

Anlamı: Bir garibin gönlünü almak, yürüyerek Kabe'ye gitmekten daha hayırlıdır.

Klasik ve didaktik eserlerinde dünya malına hırslı olmayı ve zenginliğin peşinden koşmayı yermiştir. Böyle insanlar gübre karıştıran kara böceğe benzetilmiştir:

*Tün-ü kün aftân-u hezân yügürüb,
Kalhamacdek dünyaga köp urma heç.⁵⁸*

Anlamı: Gece gündüz düşe kalka koşarak, böcek gibi dünyaya hiç dalma.⁵⁹

Yine:

*Berma dünyaga köñül, heç kimge kılgan yoķ vafâ,
Kim köñül berdi anga, boldı Hüdâdın beħabar.*

Anlamı: Dünyaya gönül verme, çünkü dünya kimseye vefa göstermez. Kim ona gönül verdiyse, Hüda'dan bîhaber (habersiz) olmuştur.

Dünyalık para-pul, ölüm tuzağına konulan tanedir, onu ele geçirdim diye memnun olma, derhal o tuzaktan kaç, diyor şair:

*Dâne-i dâm-ı ölümdür, dünyanı māl-u pulı,
Dâne terdim deb suyunma, dāmıdın ayla hazar⁶⁰*

Anlamı: Dünyanın parası pulu ölümlü yolda insana tuzaktır, dane tohum topladım diye müjde verme, tuzağından uzak dur.

Yine:

*Heç kişi yetgân emasdur dünyanıñ pāyanıga,
Yaş ayallardek yügürma soñidan āhu körib.⁶¹*

⁵⁸ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.6

⁵⁹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.7

⁶⁰ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.7

⁶¹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.7

Anlamı: Hiç kimse dünyanın sonuna ulaşamamıştır, ahunun peşinden koşan genç kadınlar gibi olma.

Yine:

Sad sāl binā kılsañ agar üy ila bāğ,

Yer koyıdan özge bāğ-u na haram bār.⁶²

Anlamı: Yüz sene ev ile bağ bina etsen, yeraltından başka gideceğin yer var mı?

Kibirlik, enaniyet, Kuran ve Hadislerde, büyük bilginler ve şairlerin eserlerinde insan ahlakındaki en kötü kusur olarak dile alınmıştır. Bunu Hüveyda'nın şiirlerinde de çokça görmekteyiz:

Munça köp kibr-u mani çandın havas,

Yüzga yetmas 'umriga, ey aql-ı heç.⁶³

Anlamı: Sende bunca kibir onca heves oldukça, ömrün yüz yıla bile yetmez, ey akılsız.

Toplum hayatındaki çok olumsuz illetlerden yine biri, yalancılık, kezzaplıktır. Bundan dolayı birçok saf-dil kişiler eziyet çekerler, bundan tüm yalancıların kendileri de kurtulamazlar. Seleflerinin izinden giden şair, halk atasözlerinden akıllıca faydalanarak şöyle yazmaktadır:

Rāst aygıl, egri hargiz sözlama,

Ey Hüvaydā, kelsa bāşînga kılıç.⁶⁴

Anlamı: Ey Hüveyda başına kılıç gelse bile doğru söyle, asla yalan söyleme.

⁶² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.7

⁶³ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.7

⁶⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.8

Hüveyda'nın şiirlerinde ahlak-edep, maneviyat, marifet ve terbiye meseleleri ayrı bir yer tutmaktadır; şair helallik, temizlik, doğruluk, takva, başkasının hakkına hıyanet etmemek, yetim ve fakirlere şefkatli davranmak, cömert olmak gibi en âli-cenap insani faziletleri (hasletleri) kazanmayı teşvik etmiştir. Ahlaksızlık, yaşayıştaki bozukluk, kezzaplık, dolandırıcılık, hırsızlık, hıyanet, ikiyüzlülük, riyakârlık, dalkavukluk, özellikle, kibir ve heva, zinakarlık gibi iğrenç illetleri sertçe karalamıştır. Hüveyda, insan hayatındaki olumlu ve olumsuz hususiyetler hakkında yazarken, onların akıbetini göstermek için Kuran ve hadislerden deliller getirmektedir.

Hüveyda'nın riya ehli kimseler hakkındaki şiirleri oldukça güçlü yazılmıştır. Şairin eserlerinde riyakârlık yapan sahte dindarlar eleştirilmiştir. Zaten edebiyatta riya, ahlak, ihlâs ve dini itikadın en dehşetli afeti olarak telkin edilmiştir. “Riyakâr mümin sadık kâfirden daha kötüdür” şeklindeki düşünce halk arasında geniş kitlelere yayılmıştır. Hz. Muhammed'den (sav) “Ümmetleriniz için en korktuğunuz nedir?” diye soranlara, “Riyadır”, diye cevap vermiştir. En dehşetlisi de riyakârların kendi yaptıklarını halkın gözüne makbul göstermeleridir. Dolayısıyla riyakâr, münafık olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda şair zahide bakarak:

Zâhidâ, şavm-u şâlât ettim deyub köp urma lâf,

Behtarini tâat uldur bolsa nafsînga hilâf.⁶⁵

Anlamı: Ey zahid! Namaz kıldım, oruç tuttum diye çok laf etme. Nefsine hilaf edebilen gerçek taat sahibidir, demiş ve klasik edebiyatımızda, hususen Ali Şir Nevai eserinde çok rastlanan nefsi dizginlemek, onun kölesi olmamak şeklindeki ahlaki gayesini ileri sürmüştür.

Hüveyda âşık şairdir, lakin ondaki aşk tasavvufi, Allah'a olan aşktır. Onun şiirlerinin esas ruhu, tasavvuf ruhudur. Hoca Ahmed Yesevi'den kendi zamanına kadar yaşamış bütün Türk, Fars ve Arap şairlerinin eserlerini araştırıp incelemiştir.

⁶⁵ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.8

İnsenin, dünyanın esası Yüce Tanrı'dandır. Gönlünde Allah aşkı ve Allah korkusu olan insan için dünya güzellikler ve mutluluklar yeridir. Bu yolda şair sonsuz zorlukların altında cefalara giriftar olmaktadır, azap çeker, çölleri gezer, sabahları ah edip gözyaşı döker, inleyip feryat eder, ah ettiğinde ah ateşi göğe yeter, onun şiddetleri gökte yankı bulup, bulutlar ağlar, hatta onun ahının acısından cehennem dayanamayıp feryat eder:

*Āh ursam, saḳfi garduñā tegar āhım otı,
Şiddatidan ot çıķıb, aylar sadā, yıǵlar saḳāb.⁶⁶*

Anlamı: Ah etsem, dünyanın damına değer, o ahın şiddetinden ateş çıkıp, akis bulur ve bulutlar ağlar.

Veya:

*Ġāzab aylab, Hüvaydānı agar sālsañ tamug içra,
Fiġān-u nālama dozah çidālmay aylagay faryād.⁶⁷*

Anlamı: Öfkelenip eğer Hüveyda'yı cehennemine atarsen, cehennem bile benim figan ve ızdıraplarıma dayanamaz.

Hüveyda, dini-tasavvufi didaktik edebiyatın temsilcisi olduğu için Türk edebiyatında bu geleneği başlatan Hoca Ahmed Yesevi'den çok etkilenmiştir. İlahi aşk, nefis terbiyesi, ahiret, ölüm, gafletten uyanma, dünya malına tamah etmemek gibi konularda yazdığı şiirlerinde Ahmed Yesevi'nin Hikmet'lerine benzerliği dikkat çekmektedir. Bunun delillerini biz Hüveyda Divanını okurken açık bir şekilde görüyoruz.

Dini didaktik edebiyatta ahiret konusu öncelik taşımaktadır. Ölüm hazırlık, ahiret hayatına hazırlığa davet vurgulanmaktadır. Kişi dünyaya bir amaç için gönderilmiştir. Bu dünyada yaptığı her şey iyi ya da kötü öte âlemde karşısına

⁶⁶ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.8

⁶⁷ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.8

çıkarılacak ve ona göre mükâfatlandırılacak ya da cezalandırılacaktır. Dini tasavvufi edebiyatta da insanın esas gayesi olan Allah'ın rızasını kazanacak ameller işleyip, ölüm kendisini gelip bulmadan hazırlığını yapmış olmaktır. Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde sıkça karşımıza çıkan bu düşünce bir beytinde şöyle ifade edilmiştir:

*Ölüm elçisi keldi, yerağnı nege kılmassen?
Sağal saçın aqarub, yerağnı nege kılmassen?⁶⁸*

Anlamı: Ölüm elçisi geldi, hazırlığını niye yapmazsın? Sakal-saçın ağarmış, hazırlığını niye yapmazsın?

Ahmed Yesevi'nin bu fikri Hüveyda gazelinde şu şekilde karşımıza çıkar:

*Sâç âqardı, köz yaşardı, vâ dariğâ, vâ dariğ,
Na ʔarıka birla ötti, na kılay mādām-ı u' mr.⁶⁹*

Anlamı: Saç ağardı, köz yaşardı, yazıklar olsun bana, ömür hangi yollarla geçti, şimdi ne yapacağım?

Tasavvufta dünya hayatının geçiciliği, mal mülk biriktirmenin hiçbir faydasının olmadığı ve öte âleme yanında hiçbir şey götürülemeyeceği üzerine çokça beyitler yazılmıştır. Dünyada ne kadar mal biriktirirse biriktirsin ölüm gelip bulduğunda insanı her şey geride kalacak, hiçbir şeyi yanında götüremeyecektir. Bununla ilgili Ahmed Yesevi'nin şu beyti karşımıza çıkar:

*Bişek biliñ bu dünyâ barça halkdın öter a
İnanmağıl mālınā bir kün ʔoldın keter a⁷⁰*

⁶⁸ Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*, Ankara, 2009, 189.Hikmet,s.381.

⁶⁹ Hoca Nazar Hüveyda, *a.g.e. s.76*.

⁷⁰ Hayati Bice, *a.g.e. 144.Hikmet, s.301*.

Açıklaması: Şüphesiz bilin, bu dünya bütün halktan geçer ha, inanma malına, bir gün elden gider ha.

Ahmed Yesevi'nin bu beytine paralel olarak Hüveyda şu benzer ifadeleri kullanmıştır:

*Māl-u mülküñğa kuvanma, ey aqlsız ādamı,
Nāgahān kelsa acal, qālğāy bu mülk-ü bāğlar.⁷¹*

Anlamı: Ey akılsız adam, mal ve mülküne güvenme, ansızın ecel gelse bu mülk ve bağlar kalır.

Ölümün ne zaman geleceğini bilmeyen insanoğlu ölüme her an hazırlıklı olmalıdır. “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için her an ölecekmiş gibi de ahret için çalışın” hadis-i şerifini kendisine düstur edinen kişi ölüm korkusundan uzak olacak ve pişmanlıklar da kendisini bulmayacaktır.

İnsenin dünyada döneceği yere hazırlık yapmadığı takdirde gün gelip “irci i” (geri dön) nidasını işittiğinde feryad edeceğini ve ahirete hazırlık göremediğinden dolayı pişmanlık duyacağını belirten Ahmed Yesevi, bu beyitle insanın aslına geri döneceğini ve hazırlanması gerektiğini hatırlatmaktadır:

*Nidayı “irci i” kelse, “Ne keltürdüñ eya bendem?”
Bolursen sarnıgun ul dem, turursen üstüvar emdi.*

Açıklaması: “İrci i” (geri dön) nidası gelse, “Ne getirdin ey kulum?”, olursun feryad eden o dem, durursun üstüvar şimdi.

71 Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.

Aynı konuya, benzer bir beyitle değinen Hüveyda, vakit geldiğinde sorulan “Ey kulum ne getirdin bana?” sorusuna karşılık verecek cevabının olmamasından endişe etmektedir:

*Hüdāyım sorsa: “Ey bandam, na keltürdiñ mañā ayğıl”
Bolubān sarnıgun şarmanda na bergum cavāb anda.⁷²*

Anlamı: Allah sorsa: “Ey kulum, ne getirdin bana söyle”, rezil olacağım o anda ne cevap vereceğim ben.

Şairin gazellerinde tövbe ve yakarışa davet etmiştir. Bu gaye Hüveyda’nın:

*Tün-ü kün aylabān günāh, kılmagan heç savāb özüm,
Parvarî aylabān badan, kılgıçu ħordu ħāb özüm⁷³*

Yani gece gündüz günah işleyip hiç sevap iş yapmadım. Hep bedenimi besleyerek yedim, içtim ve uyudum, diye başlayan gazelinde ifade edilmiştir

Tövbe şeriatta vacip, tarikatta şart, sulukta lazım düşünce olarak, Allaha giden yoldaki yedi menzilin ilk makamıdır. Tasavvuf istilahında tövbe ruhun uyanıklığıdır, diye tarif edilmiştir. Allah’ın isimleri arasında Tevvab (tövbeleri kabul eden) isminin bulunması boşuna değildir. Kuran-ı Kerim’de tövbe 87 yerde geçmektedir. Peygamber (sav) “Her gün 70 defa tövbe ederim” demiştir. Bunun için Hüveyda da tövbeye kendi şiirlerinde geniş yer vermiştir.

Sufi şair Hüveyda, hayatını helal çalışarak, taat-ibadetle geçirmiş temiz ve veli zat, manen kâmil, takva sahibi bir insandır. Buna rağmen şair kendisini tamamen günahkâr, herkesten aşağı, hayatında sevap işlememiş, ömrünü taat-ibadetsiz geçiren âsi bir kul olarak bilmektedir:

⁷² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.26

⁷³ İrfan Atacani Tamila Gafurconova, “Hüveyda Köngil Derdi”, Taşkent 2009, s.4.

*Hayf ‘umrim fânî dünyada deb adâ kıldım ğalat,
Bilmadım gavharni kıadrin, kam bahâ kıldım ğalat...
Hayr-u ehsân tâat aylab, Hağ rızâsın tâpmadım,
Hâsıl aylab maqsadım, nafsım rızâ kıldım ğalat.⁷⁴*

Anlamı: Heyhat dünya fani, ömür bir gün bitecek diye zalimler gibi yanlış yola saptım. Bilemedim gevherin (incinin) kıymetini, güzel arzularımla yanlış yaptım. Hayır ve ihsen ile taat eyleyip, hakkın rızasını bulamadım, maksadımı dünyada gerçekleştirdim, bununla sadece nefsimi razı etmiş oldum.

Kendisini Hüda'nın günahkâr, âsi kölesi diye bilen şair kendisine kefeni de razı görmüyordu:

*Âsî taña yuvmagân boz hayfdur, kılmañ kafan,
Aylngiz eski çapânımnı kafan rağbat kılıb.
İp sâlib, sudrañ ayağımdın lahadga bârguça,
Kim mani körsa, Hüdâğa yığlagay ibrat kılıb.⁷⁵*

Anlamı: İsyankâr bedene kefen yazıktır, eski cübbemi bana kefen olarak ayarlayın. İp salıp ayağımdan kabre kadar sürükleyin, başkaları beni görsünler de ibret alarak Allah'a yalvarsın, yönelsinler.

Hüveyda'nın “yok” redifli iki gazelinde şair kendisini ne kadar hakir, aşağı ve günahkâr kabul ettiğine şahit oluyoruz:

*Yer-u kökka sığmagan aylab günâh-ı behisâb,
Tavba deb, uşlab yağâ havf-ı kıyâmat manda yoğ...⁷⁶*

⁷⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.9

⁷⁵ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.9

⁷⁶ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.9

Anlamı: Yere göğe sığmayacak kadar çok günah işleyip, tövbe edip, yaka tutup Kıyametten korkma duygusu bende yok.

Ādamida yoğdurur mandek yamān şarmandasi,

*Bu oluklarını körübān, heç ibrat manda yoğ.*⁷⁷

Anlamı: Benim gibi hayâsız bir adam daha yoktur, bu ölmüş insanları görerek ben hiç ibret almadım.

Gayet az olsa da Hüveyda'nın da mey mevzusunda şiirleri vardır. Mey Allah cemaline olan aşkın galibiyeti denilmektedir. Bu meyhane bundan dolayı bir meyhane ki, onda dünyevi gam ve kaygılardan uzak olup, yalnız Allah aşkı ile yanmaktadır.

Bunun gibi mutasavvıf şairlerin eserlerindeki “mey” , “mey-i vahdet”, Allah'ın adını zikretmek, onun mukaddes adıyla kendinden geçmek ve bununla Tasavvufun meşakkatli yollarından geçerek, Allah'ın vaslına ermek, onun didarına müşerref olmak sembolüdür. Klasik şairlerin şiirlerindeki mey mefhumunu aynen bu manada anlamak gerekir.

Hüveyda'nın gazelleri sanat açısından gayet güzel olup, onlarda çeşitli edebi sanatların maharetle kullanıldığı, lisenî üstünlükler ve birçok söz oyunlarına yer verildiği, Kuran ve Hadislerden mahirlikle faydalandığı, Arap harflerinin yardımıyla türlü mecazi ibareler oluşturulduğu apaçık görünmektedir. Şairin Arapça, Farsça ve Çağatayca'yı ne kadar iyi bildiği, onun edebi maharetinde kendi aksini(yansımasını) bulmuştur. Dolayısıyla Hüveyda şiirlerinin edebî hususiyetleri, dil özellikleri hakkında araştırmalar yapılması, ilmî değerlendirilmesi gerekiyor elbette.

Klasik edebiyatımıza has olan çift manalılık –zahirî ve batınî manaların karışımı Hüveyda'nın kalemine mensup birçok gazellerinin özelliğidir. Şairin lirik

⁷⁷ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.9

şiiirlerinde zahiri ve mecazi manalar içerisinde yüksek maharet ile batınî ve irfanî düşünce gizlenmiştir. Hüveyda'nın:

*Sînani sadpâra kıldıñ, ey pari kâşî karâ,
Tîra mucgânîñ bila kıldıñ yûrak bağrım yarâ...⁷⁸*

Anlamı: Göğsünü parçaladın, ey kaşı kara peri kirpiğın okları ile yürek bağrımı yaraladın.

*Seniñ hacriñda, ey dilbar, acâyib hasta hâlim bâr,
Yürâkim kuvvati ketti, yurarga ne macâlim bâr...⁷⁹*

Anlamı: Senin hicranından ey dilber acayip hastalandım, yüreğim kuvvetten düştü, yürümeye mecalim kalmadı.

*Şanamni dardini daftar kılib, hatğa bitib bolmas,
Anı asrârını befahmlarga şarh etib bolmas.⁸⁰*

Anlamı: Senemin derdini defter yapıp hatta yazılamaz, onu esrarı anlayışsız insanlara açıklanamaz.

*Seni dardiñni aytıb yığlasam cân-u cahân kuyğay,
Fiğânımdın fiğân aylab, zamin u âsmân kuyğay.⁸¹*

Anlamı: Senin derdini söyleyip ağlasam tüm cihan yanar, figanımdan inleyip, gökyüzü yanar. Bunun gibi birçok şiirleri çift anlamlı şiirlerdir.

Hüveyda'nın birçok gazelleri de bu zamandan, muhitten yakınmak, feleğın zulmünden feryad etmek konularında olup, onlar çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

⁷⁸ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.5

⁷⁹ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.5

⁸⁰ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.5

⁸¹ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. S.5

Mesela:

*Hüveydâ ayladı zâlim falakni zulmidin şad dâd,
Maña qâlgânda ul zâlimni çarh-ı kacravân boldı...⁸²*

Anlamı: Hüveyda, zalim feleğin zulmünden yüz defa feryad etti, bana geldiğinde o zalimin çerhi döndü.

*Kimğa bārīb dâd etay zulm-i falakdin dâdni,
Uqmagay ahl-i zamâna nâlay faryâdni...⁸³*

Anlamı: Zalim feleğin zulmünden kime derdimi söyleyeyim, bu zaman ehli benim feryadlarımı duymaz ve anlamaz.

*Heç kişiga sözlamaşdım, dâd ettürdi falak,
Köp halâyıq âldıda faryâd ettürdi falak,⁸⁴*

Anlamı: Ben derdimi kimseye söylemezdim, felek beni feryad ettirdi, yine felek beni halkın önünde feryad ettirdi.

*Ey Hüveydâ, bolma köp bu çarh-ı kacraftârğa,
Lahzada yüz şevalar bünyâd ettürdi falak...⁸⁵*

Anlamı: Ey Hüveyda bu geçici köle olma, felek bir anda yüzlerce nazlar yaptırdı.

*Bâksam bu cahânda hammada dard-u ‘alam bār,
Har âdaminiñ könlida bir zaylda ğam bār⁸⁶*

⁸² İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.5

⁸³ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.5

⁸⁴ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.5

⁸⁵ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.5

Anlamı: Baksam bu cihanda herkeste derd-i alem var, her insanın gönlünde gam var.

*Musibathānadur dünya, heçuk ādam yürür beğam,
Özümmi, ey Hüveydā, lahzaye beğam tãpãlmasman.⁸⁷*

Anlamı: Dünya bir musibet hanedir, insanlar gamsız nasıl yürürler, ey Hüveyda kendimi bir an bile gamsız bulamadım

Yine bir grup şiirlerinde, dertli dosttan, bir dert yoldaşının yokluğundan, bütün gam ve elemin, dertli yüreğine dolup yüreğinin ağırlaşmasından şikâyet eder.

*Şu bu dünyaya keldim ki, boldum gam bila hamdan,
Zamāne urmadım könlümni huş aylab dame beğam...⁸⁸*

Anlamı: Şu dünyaya geldiğim zamandan itibaren gam ile hemdem oldum, gönlümü zamana kaptırmadım hoş söyleyip bir an bile gamsız olmadım

*Köñülda dard köp, ayturğa bir mahram tãpãlmasman,
Ketarğa bāş ālib çöllar arā hamdam tãpãlmasman.⁸⁹*

Anlamı: Gönülde dert çok söylemeye bir mahrem bulamam ben, başımı alıp giderek çöllerde dost bulamam ben.

*Külarlar çahçaha aylab, neçük beğam kişilardur,
Kularğa bir zamāne hātırı bağam tãpãlmasman...⁹⁰*

Anlamı: Gülerler kahkahayla nasıl gamsız kişilerdir, gülmeye bir zaman gamsız insan bulamıyorum.

⁸⁶ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.6

⁸⁷ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.6

⁸⁸ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.6

⁸⁹ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.6

⁹⁰ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.6

*Yurakda dard köp, daftargâ sığmaydur agar bitsam,
 Qani bir dardmand âllida yıǵlab hâl-i dil aytsam.⁹¹*

Anlamı: Yürekte dert çok, eğer deftere yazsam sığmaz, hani bir dertli olsa da yanında ağlayıp derdimi anlatsam.

*Tüşübman kişvari ğamga, mani dâdımgâ kim yetkay?
 Neçük hasrat, neçük bedâdlıklar ğam bila ölsam?⁹²*

Anlamı: Gam memleketine düşmüşüm, benim imdadıma kim yetişir, hasret ve mağduriyetlerin gamıyla ölsem.

Hüveydanın şiirlerindeki “dert”, “gam” aynı zamanda Allah’a olan aşkını çilelerini anlatır:

*Dardi yoğ bedard kişilar dard qâdrin na bilur,
 Dünyada nâpard köpdur, pard qâdrin na bilur?...⁹³*

Anlamı: Derdi olmayan dertsiz kişiler derdin kadrini nereden bilsinler ki, dünyada namert çoktur, merdin kadrini nereden bilsin ki?

*Agar faryâd kılsam, halk arâ dardim bolur ayân,
 Agar dam urmasam, naylay, yûrak-bağrım nihân kuygay...⁹⁴*

Anlamı: Eğer feryad etsem halk arasında derdin ayan olur (bilinir), eğer derdimi açık etmesem yüreğim bağrım gizlice içten içe yanar.

⁹¹ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.6

⁹² İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.6

⁹³ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.6

⁹⁴ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.6

*Hüveydâ dardini, ey dostlar, siz tutmañiz âsân,
Bir âhı sübhgâhımdın zamin-u âsmân koygay.⁹⁵*

Anlamı: Ey dostlar Hüveyda'nın derdini siz kolay senmayın, sabahta ettiğim bir ahtan yer ve sema yanar.

*Āğrımay cānı, na bilsun ul kişi cān kıdrini,
Dardi yoq bedard na bilsun dardmandān kıdrini.⁹⁶*

Anlamı: Ağrımadan canı, ne bilsin o kişi canının kıymetini, derdi olmayan dertsiz ne bilsin dertlinin kıymetini.

Şairin öğüt ve nasihat tarzındaki şiirleri çok yer tutmaktadır. Onlar Özbek didaktik eserlerinin en güzel örnekleridir. Manevi yönden temizlik, kendi nefsinin dizginlemek, uygun yar ve dost bulmak, vefasızlara gönül bağlamamak gibi önemli meseleler şairin dikkatinden hiç kaçmamıştır.

*Bevafā yargā kōñül bergan kişi ādam emas,
Mehnat-u cavr-u cafā andın zamāne kam emas...⁹⁷*

Anlamı: Vefasız yara gönül veren kişi adam değildir. Ondan çile çeken çok olmuştur.

*Aytmağıl sırrıñnı sen har kimga sırdāş özgadur,
Dardi yoq bedardga mung etma, mungdāş özgadur.⁹⁸*

Anlamı: Sırrını hiç kimseye söyleme, sırdaş başkadır, derdi olmayan dertsiz dert eyleme, dertdaş başkadır.

⁹⁵ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.7

⁹⁶ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.7

⁹⁷ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.7

⁹⁸ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.7

*Halk arā köp sözlama, saqlab özüñni sözlagıl,
Tez āğızlık ılmağıl bilgil suhandān kadrini.⁹⁹*

Anlamı: Halk arasında çok söz söyleme az konuş ve iyi konuşanların değerini bil.

Hüveyda gazellerinin pek çoğu Özbekler arasında önceden şarkı tarzında okunmaktaydı. Onun tasavvufi ibareleri, şiirsel üslubu daha çok Ahmed Yesevi ve Baba Rahim Maşrab yolunu benimsediğini göstermiştir. Şair “mana” redifli gazeliyle Ahmed Yesevi’ye nazire yazmıştır. “kuyar”, “kuygay” redifli gazellerini ise Meşreb’in “ortar”, “özim”, “uçrabman” gibi redifli gazellerine nazire yazmıştır.

Hüveyda’nın şiirleri güzel ve sade dilde yazılmıştır. Şair, bir sözü birden fazla manaya gelecek kadar zengin kullanmıştır:

*Körgali zülf-i parişāniñ parişāndur köñül,
Bu parişān zülfğa mandek parişān aydadur.¹⁰⁰*

Anlamı: Zülfi perişanını gördüğümden beri gönlüm perişandır. Bu perişan zülfe benim gibi perişan nerededir.

Burada “perişan” sözünün “saç”, “dağınık, savruk”, “kendini yok etmiş”, “şaşırmış” gibi manalardan istifade edilmiştir.

Bunun gibi, sıradan halk diline has ibareler, düşünceler, atasözü ve deyimler şairin şiirlerinde çokça rastlanmaktadır. Onun için şairin okuyucuları çok fazladır.

Hüveyda’nın eserleri yaşadığı dönemde elyazması şeklinde geniş kitlelere yayılmış ve mecmualarda yer almıştır. Onun divanının nüshaları Özbekistan ve Orta

⁹⁹ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.7

¹⁰⁰ İrfan Atacani Tamila Gafurconova, a.g.e. s.7

Doğu ülkeleri kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir. Özellikle de Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkşinaslık Enstitüsünde şair divanının birkaç yazma nüshaları muhafaza edilmektedir¹⁰¹.

Rahat-ı Dil manzumesi ahlakî konuda olup, pendname türünün güzel bir numunesidir. Onda açgözlülük, tamahkârlık, vefa, bakilik, fanilik, iyiliğin faydası, kötülüğün zararı, güzellik ve çalışkanlık, maddi ve manevi paklık gibi türlü türlü ahlaki mevzulardaki ibretli hikâyeler yer almıştır. Aynı zamanda dinî mevzuların da yer aldığı eser Allah'a hamd-ü sena ile başlayıp Peygambere naat ile devam eder ve dört halife hakkında bilgi verdikten sonra kıyamet, cennet cehennem gibi konulardan bahsedilir. Son Peygamber, meşhur sahabeler, evliyalar hakkında ibretli hikâyelerin yer aldığı destanda insan hayatı için zararlı ve günah olan alkol, zenginliğe karşı hırslı olmak, yalancılık, zina etmek çokça ele alınmıştır. Ahlak-edep ve terbiye sahasında bu destan mühim ehemmiyet arz eder. Kitap, edebiyatçı âlim Saidbek Hasen tarafından yeni Özbek imlasında neşr edilmiştir.¹⁰²

Hüveyda, dini-ahlaki mazmundaki “İbrahim Ethem” manzumesi de yazmıştır. Şakirtleri ve muhlisleri tarafından Hüveyda'nın vefatı anısına mersiyeler, tarihler yazılmıştır. Onun hakkında ibretli rivayetler, hatıralar ortaya konulmuştur. Şairin babası Gaibnazar Eşan şeceresi günümüzde de önemli ziyaret makamlarından sayılmaktadır.

Hüveyda'ya göre geniş halk kitlelerinin maneviyatı ve marifetinin gelişmemesiyle toplumda sosyal adalet meydana gelemiyordu. Bunun için de şair zamanın bozuklukları ve haksızlıklarının gerçek sebeplerini manevi yoksullukta, iman-itikatsızlıkta aradı: insanları, manevi olgunluğa ermeleri için nefis belasından kurtulmaları ve kalbini temizlemeye davet etti.

Ermiş tamam-ı âdamîlar mübtalay-ı nafs

¹⁰¹ n. 12312, 9927, 11513, 7522, 7486, 6957, 9817, 7154.

¹⁰² Sendbek Hasen, Nilüfer Cüvanmardiyeva, Hoca Nazar Hüveyda “Rahat-ı Dil”, A. Kadiri Neşriyat, 1994.

Nisyan kılib Hüdani yürürlar dıram oğub

Hüveyda'nın şiirleri vefatından sonra torunları tarafından divan haline getirilmiştir. Bu Divan'a şairin 351 gazeli, 28 rubaisi, 41 dörtlüğü, 3 muhammesi, 1 musaddesi, 1 müstezadı, 3 mesnevisi ve ahlakî-didaktik mazmundaki "Rahat-ı dil" manzumesi girmiştir. Divandaki ilk şiirlerinde oruç, namaz, zekât, hac, cennet ve cehennem ile ilgili mevzular aydınlatılmış; gurur, kibirliliği tenkit etmek, tevazu, kardeşlik ve doğru sözlülüğü yüceltici hikmetlere geniş yer vermiştir.

*Tiriklik köp emas, bir köz yumub açğunça sâ' atdur,
Namâz-u rozanı bir dam öziñdin koymağıl hargiz.(123)*

Anlamı: İnsan hayatı çok sürmez, bir göz açıp kapayıncaya kadardır, namaz ve orucunu bir an bile terk etme.

Hüveyda, yüksek tasavvufî anlamdaki Allah sevgisini de ifade etmektedir. Meşreb'de olduğu gibi o da sevgilisiz cenneti tasavvur edemez:

*Na kılay cannatni man anda yüziñni körmasam,
Yârsız cannat körinur közima cāy-ı harāb.(s.39)*

Anlamı: Yüzünü görmedikten sonra ben cenneti ne edeyim, yarsız cennet gözüme bir harabe görünür.

*Hama el aytadur: dözağ otıdın kattığ ot yoğdur,
Na kattığ ot ekān, dostlar, tirik olmay cüdā bolmağ.(s.163)*

Anlamı: Halkın söylediğine göre cehennem ateşinden daha yakıcı bir ateş yokmuş, ne yakıcı ateşmiş dostlar, ölmeden önce ölmek.

“Divan-ı Hüveyda”nın birçok el yazma nüshaları ve matbu baskıları olup, onların çevirisi Salahaddin Sakıb (1838-1910) ve Mirza Hakim ibn Mirza Ümid Margilanî, aşırılmış nüshası Samdu kütüphanesinde saklanmaktadır (inv.no3903).

Hüveydanın neslinden birkaç şair ve şaireler yetişmiştir. Siracî, Samarbanu ve Sahib gibi sanatkârlar büyük dedelerinin edebî mirasını toplamaya ve onu el yazmalarda neşr etmeye, yeni nüshalarda geçirmeye nail olmuşlardır. Örneğin Hüveyda'nın torunu Siracî (1877 y. vefatı), torununun oğlu Samarbanu (1837-1891), Salahaddin Sakıb, Garibî divan sahibi şairler olup, büyük dedeleri olan Hüveyda'nın edebî geleneklerini devam ettirmişlerdir. Bugün Özbekistan'da Hüveyda isminde birçok mahalle ve mektepler vardır.

Hüveyda'nın birinci taş baskı divanı onun torununun oğlu şair Salahaddin Sakıp tarafından 1907 yılında Taşkent'te “Kitab-ı İştân-ı Hüveyda-yı Çimyanî” adıyla basılmıştır. Kitabın önsözünde “Rahat-ı Dil” destanı da dile getirilmiştir. Mezkur derlemeye Sakıb, Siracî, Afak Hoca, Umarhan, Muhammed Alihan, Fitret Hokandî, Şeyh Nizamiddin, İmam Rabbani, Bahauddin Nakşibend, Hoca Hafız, Gavs ul Azam'ların vefat tarihleri (186-194 sayfalar), Cami, Hacı Muhyiddin, Namî, Akmalhan Töre, Hocavî Kirmanî, Bedr Cürmî, Hoca Şemseddin gibi şairlerin Farsî ve Türkî gazel ve muhammesleri, hikmetler, ahlak ve edebe ait türlü hikayeleri de dâhil edilmiştir. Kitabın sonundaki hikâyeler ve gazeller de Hüveyda'nın kalemine aittir. Divanın sonunda Salahaddin Sakıp kitabının basımı hakkında mesnevi şeklinde hatime yazılmıştır. Bu külliyat (derleme) meşhur hattat Muhammed Şahmurad Katip(1850-1922) tarafından 1325 hicrî (miladî 1907) yılında istinsah edilmiştir.

Külliyata Hüveyda'nın 374 gazeli, yüzden fazla murabbası, rubayisi, 3 muhammesi, bir musaddası, 1 musammanı, 2 de müstehzadı dâhil edilmiştir.

Divandaki gazeller Arap harfleri esasında birinci beytin son harfi boyunca elifba tertibinde verilmiş, sonra bu düzen bozulmuş, gazeller elifba'ya uymamış ve düzensiz yerleştirilmiştir. Ondan dolayı Sakıb tarafından dizilen adı geçen divanı Hüveyda'nın mükemmel külliyatı demek imkânsızdır.

Sovyet döneminde sıkı rejim olmasına rağmen bazı edebiyat bilginleri Hüveyda'nın bir kısım şiirlerini yayınlamayı başaramamışlardır. Nitekim Hüveyda'nın seçilmiş şiirleri Taşkent'te 1961 yılında yayımlanmış, birçok antolojiye onun şiirleri dâhil edilmiştir. Bu hususta V.Zahidov (Vahid Zahidov, Hayatı bahş Bediiyat Teraneleri, Taşkent 1975), Tohtasın Celalov (Nefaset Âlemide, Taşkent 1976) gibi âlimler kitap yazmıştır. Özbek edebiyatı antolojisi (c. 3, Taşkent 1959) ve beş ciltlik "Özbek Edebiyatı Tarihi" (c. Taşkent 1978) isimli eserlerde de Hüveyda şiirlerinden parçalar verilmiştir.

Hüveyda Özbek edebiyatında unutulmaz izler bırakmış, kendi diyarından uzaklarda da malum ve meşhur olmuş, halkının fedakâr ve gönül adamı olmuştur.

3.BÖLÜM

HÜVEYDA DİVANININ İNCELEMESİ

3.1. DİVAN'IN MUHTEVASI

Çalışmamızda temel aldığımız 141 varaktan ibaret matbu nüshadan çoğaltılarak 1903 senesinde Taşkent'teki Türkistan Askerî Bölge Matbaasında basılan matbu nüshada çoğaltılan 194 gazel, 16 rubai bulunmaktadır. Bu nüshanın yanı sıra 2005 yılında Prof. Dr. İsmetullah Abdullah tarafından yayına hazırlanan Hoca Nazar Hüveyda Divan'ından da faydalandık. Bu divan neşrinde ise Hüveyda'nın 370 gazeli, 5 müstezâtı, 3 muhammesi, 1 murabbası ve 28 rubaisi bulunmaktadır.¹⁰³ Bu divanın içinde Hüveyda'nın müstakil olarak yayınladığı "Köngül Derdi" ve "Rahat-ı Dil" eserleri de yer almaktadır. Bizim çalışmamızda ise incelemeye aldığımız şairin 141 varaklık matbu nüshasındaki gazelleridir.

Şairin dini-didaktik edebiyatın temsilcisi olması ve dini altyapısından dolayı eserde çokça ayet ve hadislerle rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra Divan'ında, hem hakiki aşkı hem de mecazi aşkı anlatmak için yer verdiği âşık isimleri ve bu âşıkların kısa hikayelerine, peygamber ve tarihte yaşamış önemli şahsiyetlerin kıssalarına telmihler vardır.

Divan'ı muhtevası açısından inceleyeceğimiz bu bölümde, şairin hangi mevzular üzerinde durduğu, hangi şahsiyetlere yer verdiği, hangi coğrafyalardan bahsettiği konuları üzerinde detaylıca durulacaktır.

3.1.1. Peygamberler

3.1.1.1. Hz. Muhammed

Divanda en çok ismi geçen peygamber âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah'ın habibi Hz. Muhammed'dir. Divanda münacattan sonra devam ettiği naatla Hz. Peygamberden söz açan Hüveyda, O'nu saygıyla anar ve O'ndan şefaet diler. Muhammed (sav) ümmetinden olmanın nasıl bir baht olduğundan bahseden şair,

¹⁰³ bkz. : Hoca Nazar Hüveyda, "Divan", yay. hzl. İsmetullah Abdullah, Taşkent 2005.

peygamber tarafından reddedilmenin ne büyük acı olduğunu dile getirir. Şair, övgüyle andığı Peygamberin hadisleri ile de divanını güçlendirir.

Na huş baht-ı saādatdur Muḥammad “üm̄matim” desa,

“Seniñdek ümm̄matim yok” desalar faryād u vāvaylā. (1/9)

Hz. Muhammed divanda ümmeti için üzülen, daima ümmetinin iyiliğini isteyen ve onlar için gözyaşı dökken bir merhamet timsali peygamber olarak karşımıza çıkar. Hz. Muhammed’in (sav) ümmetine olan düşkünlüğü, merhameti ve sevgisi divanda övgüyle anılmıştır:

Çıķıb minbarga bir kün “üm̄matı” deb yığladı Aḥmad,

Ul Erdek ikki ‘ālam ümm̄matiga bākaram bolmas.

3.1.1.2. Hz. Süleyman

Divanda en çok bahsi geçen ikinci peygamber Hz. Süleyman’dır. Bilindiği gibi Hz. Süleyman babasından devraldığı tahtı ile mal ve şöret sahibi, zamanının zengin ve çok geniş sınırlara sahip bir devletin hükümdarıdır. Süleyman Peygamberin daha çok sahip olduğu bu mülkü ile anıldığı divanda O’na telmihte bulunarak dünya hayatının ve malının geçiciliği, bu hayatın bir gün son bulacağı ve bu dünyada neye sahipsen hepsinin geride kalacağı ve öte âleme götürülecek tek şeyin amel olduğu vurgulanmıştır.

Sülaymānsen ciḥān içra va yâ Camşid yâ Bahrām,

Na sud etti Sülaymānğa oşal, Camşidga cām.

3.1.1.3. Hz. Nuh

Diğer bir bahsi geçen peygamber ise Hz. Nuh peygamberdir. Hz. Nuh peygamber azgın bir kavme peygamber olarak gönderilmiş ve 50 yaşında peygamberlik gelen ve bin yıl yaşayan peygamberin evlatları bile iman etmememiş Hz. Nuh'a eziyet etmişlerdir. Divanda Hz. Nuh'un bin yıl yaşadığı fakat halkına bu ömrün yetmediği ve helak oldukları hatırlatılır.

Hâzrat-i Nuh-u nabî miñ yıl yâşab,

‘Ākıbat boldı ul erîñ ‘umrı heç.

Kendisine bahşedilen bin yıllık ömür ile halkının kurtuluşu için çalışan fakat halkının helak olmasına engel olamayan Hz. Nuh'un acısı Kuran'da da anılmaktadır. Evlatlarını dahi helak olmaktan kurtaramayan Hz. Nuh'un acısını Hüveyda kendi aşk acısıyla birleştirmiş ve aşk acısından gözlerden süzülen yaşların tufana benzetilmesi ile Tufan hadisesine de telmihte bulunmuştur.

Cahân mülkini aylab garķ-ı tufân,

Saħarlar çaşm-i ħunafşân-ı ‘âşık. (120/5)

3.1.1.4. Hz. Yusuf

Beni İsrail peygamberlerinden olan Hz. Yusuf, Hz. Yakub'un oğludur. Kuran'da adına sure bulunan ve kardeşleriyle yaşadığı hadise, Hz. Yakub ile olan ayrılıkları ve Mısır sultanlığına ulaşan hikayesi Kuran'da uzun uzadıya anlatılmaktadır. Bilindiği gibi Hz. Yusuf'un dillere destan güzelliği ve Mısır'da Züleyha ile olan hadisesi edebi metinlere çokça konu olmuştur. Hüveyda divanında da Hz. Yusuf'un Züleyha ile olan hikâyesine telmihte bulunulmuştur.

Bu ‘ışķ bāzârıda, yârim ħırâmiñ raħtını ya(z)sañ,

Körüb Yusuf, Zülayhâ bolğusı âldıñda dallâlîñ.

Hz. Yusuf'un güzelliğine de telmihte bulunulan divanda, ay ile güneşin bile O'nun güzelliği karşısında utanç duyduğu, güzellikte O'nunla yarışılmayacağı dile getirilmiştir:

Saħarlar āh ursam pīr-i Kan'āndek Yusufum deb,

Fiğānımdın fiğān aylab, kuyub bayt ul-ħazan yığlar. (70/6)

Yüzünü körüb boldı ħicl āy ila kün,

Ĥüsn mülkatida çün Yusuf anıñdek bolayālmas. (85/3)

3.1.1.5. Hz. Yakup

Hz. Yakub peygamberin divanda bir kez adı geçmektedir. Oğlu Hz. Yusuf'a duyduğu hasret ile anılan peygamberin yer aldığı beyitte gözyaşı ve dert hâkimdir.

Şanamniñ āstānığa bārib tün-kün vağan kılğıl,

Çü Y' aħub-ı nabîdek kulba-i baytul ħazan kılğıl.

3.1.1.6. Hz. Musa

Hz. Musa'ya ise Tur-i Sina dağında Allah'la konuşması hadisesi ile telmihte bulunulmuştur. Bu hadisenin anlatıldığı beyitlerde Hz. Musa'nın Allah'la konuşmasına yer verilmiştir. Aşkın işlendiği beyitlerde ise Hz. Musa'nın Allah'a olan aşkından ve etrafı kaplayan nurun O'nun damarlarını kuruttuğunu belirterek ilahi aşkın büyüklüğüne vurguda bulunulmuştur.

Ṭurı Sînā tāğıga bir zara-i partav sālīb,

Pāra-pāra aylabān, regi biyābān kıldı 'ışk. (114/7)

3.1.1.7. Hz. İlyas

Hz. Musa'dan sonra gelen İsrailoğulları peygamberi olan Hz. İlyas divanda geçen peygamberlerden biridir. Divanda İlyas peygamber iki yerde geçmektedir. Buralarda da Hz. Hızır ile birlikte anılmaktadır:

*Ṭarīk-ı 'ışk arā ihlās aytıp kırgān eranlarğa
Bolur har göşa āldıda İlyās u Hızır paydā.*

Divanın matbu nüshasında sadece bu peygamberlerden bahsedilirken İsmetullah Abdullah'ın derlediği divanda daha fazla peygamber isimleri anılmıştır. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e (sav) kadar gelen tüm peygamberlerin isimlerinin anıldığı bu eserde tarihi kadın şahsiyetlerden de bahsetmiştir. Başta Peygamber eşi Hz. Havva olmak üzere Hz. Hacer ve Hz. Fatıma ismi anılan kişilerdir.

“Bu dünyā bebaḳāyıdur: Ḳanı Ādam, ḳanı Havvā?”

“Ḳanı İsmāil u Hācar, ḳanı İshāḳ, Uzayr āḫir?”

“Ḳanı azvācu athāru, ḳanı Fātıma-i Zahrā?”

3.1.2. Dört Halife

Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali divanda bir kez birlikte anılmışlardır:

Abu Bakr u U' mar, U' smān, oşandāğ Ḳaydar-ı Ḳarrār, (193/3)

3.1.3. Ehl-i Beyt

3.1.3.1. Hz. Hüseyin

Ehl-i Beytten Hz. Hüseyin'e telmihte bulunulan divanda genelde Kerbela hadisesi vesilesiyle Hz. Hüseyin'den bahsedilmiştir.

Hüvaydâdek günâhı be-adad kılgan kuluñ yoktur,

Keçür, yâ Rab, şah, dâni Hüsayn-i Karbalâ haqqı. (189/6)

Hüsayni vaqti erdim man, şahid etti Yâzidi halkı,

Kızıl kânım körib hâlimğa daşti Karbalâ yıglar. (75/5)

Hüsayn a'klım, etibdur Yazid-i 'ışk şahid,

Figân-u nâla kıllur dašt-i Karbalâğa bâkıñ. 144/3

3.1.3.2. Zeynel Abidin

Ehl-i Beytten adı geçen bir diğer isim Zeynel Abidin'dir. Zeynel Abidin, gördüğü zulümlere gösterdiği sabır ile anılmıştır.

Çü Zaynulâbidin bol, zulm-i zâlimğa bolıb şâbir,

'Arâşâti kıyâmatda özüñni şâdmân kılgıl.

3.1.4. Tarihi Şahsiyetler

3.1.4.1. İskender

Divanda zikredilen tarihi şahsiyetlerin başında büyük imparator İskender gelir. Tarihte devlet adamı olarak ve sahip olduğu mevki ve zenginliği ile divanda yer alan bu şahsiyet üzerinden şair dünya mülkünün insanı kurtaramayacağı ve dünyaya tamah etmenin insanı esas gayeden uzaklaştıracağı üzerinde durur. Ölümün hak olduğu aşikardır ve bu dünyada biriktirilen mal ve mülk bu gerçeği değiştiremeyecek, öte aleme insan yalnız gidecektir. Hüveyda'nın İskender'i konu edindiği bir beytinde bu fikir şu şekilde yer alır:

*Cahānı zar-nigin aylasañ Sikandar-vār,
Acal çü yetsa bolur davlat-i Sikandar heç.*

Anlamı: İskender gibi cihanı altın yüzük gibi eline taksen bile ecel geldiği zaman bu İskender devleti hiç olur.

3.1.4.2. Nemrud

Bir diğer şahsiyet Nemrud'dur. Nemrud, divanda Hz. İbrahim'i ateşe atması meselesiyle anılmaktadır. Hz. İbrahim'in ateşi söndüren aşkına telmihte bulunulan bir beyit şöyledir:

*Ey Hüvaydā, 'ışk otı dözağ otıdır āmān,
Çünkü Namrud otını bāğ-ı gülistān kıldı 'ışk.*

Anlamı: Ey Hüveyda, aşk ateşi cehennem ateşinden daha emniyetlidir, çünkü aşk, Nemrud ateşini gül bahçesine çevirmiştir.

3.1.4.3. Cemşid ve Behram

Divanda adı geçen şahsiyetler arasında şaraba düşkünlüğü ile bilinen İran hükümdarı Cemşid ve gur (taban eşiği) avına meraklı İran hükümdarı Behram da

bulunmaktadır. Cemşid divanda üç kez anılmış ve bir kez de Behram ile birlikte anılmıştır. Yine dünyanın geçiciliği üzerinde durulan beyitlerde karşımıza çıkan bu şahsiyetlerle şair dünyanın kimseye kalmayacağı ve mal, mülk ve içki gibi dünya zevklerinin insana fayda vermeyeceği üzerinde durmuştur. Şair, içki düşkünü Cemşid ile aşağıdaki beyitte bunu dile getirmiştir:

Sülaymānsen caḥān içra va yâ Camşid yâ Bahrām,

Na sud etti Sülaymānga oşal, Camşidga cām.

Anlamı: Cihan içinde bir Süleyman isen veya Cemşid ya da Behram, ne fayda etti Süleyman'a bu, Cemşid'e kadeh.

3.1.4.4. Firavun

Divanda tanrılık iddiasında bulunan Mısır hükümdarı Firavun bir yerde anılmaktadır.

Vucudînda saniñ şad huk şad Fir' avun u Hāmān bār,

Bularnı katl kılmay, bolmağaysan yargā naziklik.

3.1.4.5. Rüstem ve Eflatun

Rüstem, Firdevsî'nin Şahnamesinde destanlaştırılan efsanevi İran tarihinin en ünlü kahramanıdır. Rüstem diğer destan kahramanlarında görülen hızla büyüyen ve güçlenen bir kahraman olup sıkıntıya düşen İran krallarının yardımına yetişen ve İran halkını tehlikelerden koruyan destansı bir kahramandır. Eflatun ise ünlü Yunan filozofudur. Divanda bir kez anılmış ve Rüstem'le aynı beyitte yer almıştır. Bu iki şahsiyet divanda karşımıza şu beyitle çıkar:

*Kār har nāmard emasdur ‘ışk arā qoymāk kadam,
Rustam-i dāstān kerak yâ mard Aflâṭun kerak.*

3.1.4.6. Yezid

Emevi hanedanının kurucusu ve Emevi halifesi olan Muaviye bin Ebu Süfyan’ın oğlu olan Yezid tarihte Kerbela hadisesi ile anılmaktadır. Hz. Hüseyin’in Yezid’in halifeliğine itiraz etmesi ile Kerbela’da 72 kişi ile birlikte şehid edilmesi Yezid’i İslamda zulmün ve kötülüğün sembolü yapmıştır. Divanda Yezid Kerbela hadisesi ile paralel olarak iki yerde anılmaktadır:

*Yazid-i ‘ışk yatişti şahid kıldı manî,
Kanınğa nâla kıılır daşt-i Karbalâsı hanüz.*

*Hüsayn ‘aqlım, etibdur Yazid-i ‘ışk şahid,
Fiğân-u nâla kıılır daşt-i Karbalâğa bâkîñ.*

3.1.5. Edebi Şahsiyetler

3.1.5.1. Mecnun

Edebî metinlerin çoğunda olduğu gibi Hüveyda’nın divanında da aşktan bahsedilen beyitlerde en çok Mecnun’un aşkından söz edilmiş ve şair çoğu zaman Mecnun ile kendisini kıyaslamıştır. Toplam 22 kez adı geçen edebî kahraman, Leyla’ya olan aşkından feryad eden, ağlayan durumundadır.

“Vādî-yi ‘ışk kezgali Macnun-ı benavâ kerak,”

Aşk vadisinde gezmek için iniltisiz Mecnuna olmak gerek.

“Layli Şanam deb izlaĝan Macnun-ı benavā özüm,”

Mabudum Leyla diye arayan iniltisiz Mecnun benim.

“Macnunu benavā kabi Layliga yıĝlaĝān özüm,”

İniltisiz Mecnun gibi Leyla için aĝlayan benim.

3.1.5.2. Leyla

Divanda adı geöen edebî kahramanlardan Mecnun’u 9 defa anılan Leyla takip etmektedir.

“Hüveydā, zār yıĝlab, layli deb yüzlansa Őahrāĝa,

Boyāb lāla közim ķānıĝa gülgün pīrahan yıĝlar.”

Anlamı: Hüveyda, aĝlayıp inleyip, Leyla diye sahraya yönelse, gözümü kana boyayan lale gül renkli gömlek aĝlar.

3.1.5.3. Ferhad

Edebi metinlerde sıkça anılan aşıklardan biri de Ferhad’dır. Őirine olan aşkından daĝları delen Ferhad Hüveyda divanında da bir kez anılmıştır. Burada Mecnun ile birlikte anılan Ferhad’ı Hüveyda kendisine olan benzerliĝi vesilesiyle anmıştır:

Sabaķnı ālgān emāsdur bu ‘ıŐķ maktabidin,

Vafāda Macnun u Farhād Hüvaydāĝa oĝŐab.

3.1.5.4. Hüsrev u Şirin

II. Murat’ın ricası üzerine Ferhad ve Şirin’in hikayesini yazan Őeyhi’nin eseri olan Hüsrev u Şirin divanda bir kez anılmıştır.

*Hāk boldı bul ğaribniñ ey nigar-ı sarvināz,
Āstāniñ yāstānıb, ey Hüsrev-u Şirinnavāz.*

3.1.5.5. Züleyha

Divanda bir kez anılan Züleyha'ya Hz. Yusuf'a olan aşkı vesilesiyle telmihte bulunulmuştur.

*Bu 'ışk bāzārıda, yârim hırâmiñ rahtını ya(z)sañ,
Körüb Yusuf, Zülayhâ bolğusı âldiñda dallâhñ.*

3.1.5.6. Nesimi

17.yüzyılda yaşamış Bektaşî şairi Nesimi divanda adı geçen şahsiyetlerinden biridir. Tasavvuf ve din konularını iyi bilen Nesimi'nin şair tarafından örnek alındığı dizelerinden anlaşılmaktadır:

*Saħar bād-ı nasimidek ğuzar kılsa ğülistāndın,
Urub na'ra hama ğüllar yaķası ayladı şad-çāk.
Ēül-i maķşadım āçılmay ğunça ķālmay cürm-u 'isyāndın,
Nasimi rahmatiñdin hamdami bād-ı şabā ķılğıl.*

3.1.6. Tasavvufi Şahsiyetler

3.1.6.1. Hz. Hızır

Kuran-ı Kerim'de "Katımızdan kendisine bir rahmet ve kendisine ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul..."¹⁰⁴ olarak söz edilen Hz. Hızır, divanda Hz. Muhammed'den sonra en çok adı geçen şahsiyet olmuştur. Cenab-ı Hakkın Hz.

¹⁰⁴ Kehf Suresi, 60-82. ayetler.

Musa'ya bir vahiy ile Hz. Hızır'ın kendisinden daha âlim bir şahsiyetin olduğunu bildirdiği ve kendisine ölümsüzlük isnad edilen ve beşer üstü güçler verilen şahsiyet Hüveyda tarafından divanda sıkça anılmıştır:

“Bolur har göşa âldıda İlyās u Hızır paydā.”

Anlamı: Her köşe başında İlyas ve Hızır görünür.

“Kimni körsam, Hızır deb ilgin tutub kıldım tavāf.”

Anlamı: Kimi görsem, Hızır diye el tutup tavaf ettim.

3.1.6.2. İbrahim Edhem

Bir diğer isim nesebi Hz. Ömer'e dayanan İbrahim Edhem'dir. Belh şehri padişahı olan İbrahim Edhem her imkana sahip, mal-mülk, şan-şöhret sahibi ve her isteği yerine getirilen bir isimdi. Fakat bütün bu varlığını bırakıp Allah'a yönelmiş ve zamanın büyük evliyalarından olmuştur. İbrahim Edhem'in tahtından, varlığından vazgeçip ilahi aşka yönelmesine telmihte bulunulan dizelere örnek olarak şu dizeyi gösterebiliriz:

“Müyassar bolsa saña tâc-u taht-u mülkati â'lam,

Anı zikr-i Hüdā birla çü Adham puştipā kılgıl.” 150/6

Anlamı: Sena alemin mülkü, tâcı ve tahtı müyesser olsa, onu Allah'ın zikri ile İbrahim Edhem gibi sırt ayak et.

3.1.7. Coğrafi Bölgeler

Hüveyda divanında birçok coğrafi bölgenin isimleri anılmış, şairin yaşadığı, gördüğü yerlerin dışında tarihe konu olmuş önemli yerler de divanda yer almıştır.

3.1.7.1. Kerbela

Divanda en çok bahsi geçen coğrafi bölgelerden olup 5 kere anılan Kerbela Hz. Hüseyin etrafında anılmaktadır. Bu dizeler Hz. Hüseyin'in şehit olması ile Kerbela'nın ağladığını, bu olayın, şairi de derde sürüklediğini anlatır.

Taşnalab kâldım firâk-ı gamda sargardân kılıp,

Laşkarı 'ışkîñ kelib kıldı şahidi Karbalâ.

Anlamı: Ayrılık acısından balı dönmüş susadım, Yezid'in askerleri gelip Kerbelada şehid etti.

Hüsayn a'klım, etibdur Yazid-i i'şk şahid,

Fiğân-u nâla kıllur daşt-i Karbalâğa bâkîñ.

Anlamı: Aklım Hüseyin, Yazid'in askerleri şehit etmiştir, Kerbela ovasına bakın ızdırıp ile inler.

Tarihte önemli bir yere sahip olan Kerbela ili Emevi halifesi Yezid tarafından Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin şehid edilmesi ile de anılmaktadır.

Hüsayni vaqti erdim man, şahid ol Yâzidi halkı,

Kızıl kânım körib hâlimğa daşti Karbalâ yığlar.

3.1.7.2. Tur-i Sina Dağı

Kerbela'dan sonra en fazla zikredilen yer Tur-i Sina Dağı'dır. 3 kere zikredilen bu dağ Hz. Musa'nın Allah'la konuşmasının aktarıldığı yerlerde adı geçmektedir. Hz. Musa Allah'ın aşkından yanıp tutuşmakta ve onu görmek istemektedir. İnsanoğlunun onun cemalini görmeye dayanamayacağı anlatılan kıssada Allah nurundan bir parça gösterir ve Tur-ı Sîna'yı nur kaplar. Hüveyda'nın divanda bu hadise adına bir gazeli bulunmaktadır.

Ṭurı Sînā tāğıga bir zara-i partav sâlib,

Pāra-pāra aylaḅān, regi biyâḅān kıldı ı'şķ.

Anlamı: Tur-i Sina dağına bir zerre ışık salıp, aşk pare pare ederek damarlarımı çöle çevirdi.

“Rābbi ayni” aytıḅān Ṭur-ı muḅabbat üstida,

Man oşal Musā şaffat āldıñda tāpgum iḅtişāş.

Anlamı: Muhabbet turu üstünde “Rabbim bana görün” dedim, ben şu Musa gibi önünde ihtisas yapacağım.

3.1.7.3. Bedahşan

Şairin yaşadığı yerlerden olan Bedahşan divanda 2 kez anılmış ve bu dizelerde Bedahşan'ın güzelliğine vurgu yapılmıştır:

Yüziñ gül, lablarıñ la'li Badaḅşān,

Söziñ şirinliğidin ne ālur āḅ?

Anlamı: Yüzün gül, dudakların Bedahşan'ın lâli, sözünün şirinliğini su nereden alır.

*La'li maqşad har qayu tâgdın tâpılmas izlasañ,
Ur riyazat miñnetin köh-i Badaşşândın tila.*

3.1.7.4. Kenan İli

İsrailoğulları peygamberi olan Hz. Yakup ve Hz. Yusuf'un yaşadığı topraklar olan Kenan ili bu iki peygamber etrafında anılmıştır. Oğlu Yusuf'tan ayrı kalan Hz. Yakup'un gözyaşlarıyla ıslanan bu topraklar Hüveyda divanında da ah ile anılmaktadır.

*Sağarlar āh ursam pir-i Kan'āndek tilab vaşlıñ,
Fiğānımdın fiğān aylab, kuyub bayt ul-ğazan yığlar.*

3.1.7.5. Hotan

Uygur Türkleri zamanında Türkleşmiş ve Karahanlılar zamanında İslamlaşmış olup Çin idaresinde bulunan Doğu Türkistan şehri Hotan hüveyda divanında anılan bir diğer şehirdir. Çok sayıda alimi ile meşhur olan Hotan şehri Hüveyda divanında 6 kez anılarak en çok adı geçen şehir olmuştur.

*Cigar 'odı kuyubdud-ı biyābān girdiğa tüşsa,
Uşaldı qadr-i müşkim deb ğazālān-ı Hotan yığlar.*

3.1.7.6. Çin

Asyanın doğusunda yer alan Çin, divanda Çin şahının anılması vesilesiyle bir yerde geçmektedir:

Fağirlik tahtıga şāhanşah-ı roy-ı zamindurman,

Şahı Çin birla Kayşarni gulāmi mardikār ettim.

3.1.7.7. Ceyhun- Dicle- Fırat

Klasik şiirin mazmun coğrafyaları arasında en çok anılan nehirler olan Ceyhun-Dicle-Fırat Hüveyda divanında da bir yerde birlikte anılmıştır. Tarihte şairler, teşbih ve istiare yoluyla aşığın gözyaşlarını Ceyhun-Dicle-Fırat nehirlerine benzetmişlerdir. Hüveyda da divanında söz konusu nehirleri teşbih vesilesi ile kullanmıştır:

*Şaşkatâr âktı yüzümdin köz yaşıım daryā bolub,
Ceyhūn u Dacla u Fırat âldıda mişl-i sahab.*

3.1.7.8. Çimyan

Hüveyda'nın doğduğu köy olan Çimyan, divanda bir yerde anılmıştır. Hüveyda doğumundan bahsettiği gazelinde Çimyan'dan olduğunu belirterek bu coğrafyaya dikkat çekmiştir:

*Hācanazar ‘āşiğa kıldım Hüvaydāni laķab,
Bul ğarib-i mustamandni şahr-i Çimyāndın tıla.*

3.1.7.9. Rum-Yemen-Şam-Irak

Hüveyda divanında birlikte anılan Rum, Yemen, Şam ve Irak coğrafyaları şairin divanında 121. gazelin 2. beytinde karşımıza çıkmaktadır. Şair, ayrılık ateşinden başını alıp gitmek ister ve nereye gideceğini bilemeyen şair Rum'a mı, Yemen'e mi, Şam'a mı yoksa Irak'a mı gitsem der:

*Kuygalı yoķtur firāķtî otığa tābim mani,
Bāş ālıb ketsammukin Rum u Yāman, Şām u Irāķ.*

3.1.7.10. Yesrib

Eski adı Yesrib olan Medine Hüveyda divanında bir yerde anılmıştır. Leyla'nın izini sürüp Mecnun gibi yürüdüğüm koştuğum her yer Yemen ve Yesrib diyen şair bu kutsal şehri dizelerine taşımıştır.

*Sorāğ-ı Laylini izlab mişāl-i Macnunman,
Yürāduman yügürüb har taraf, yamin u yasrab.*

3.1.7.11. Kaf Dağı

Halk inancına göre dünyanın etrafını çevreleyen zümrüitten dağ olarak anılan Kaf Dağı'ı edebiyatta özellikle masallarda yer alan efsanevi dağdır. Hüveyda divanında iki yerde karşımıza çıkan Kaf Dağı şairin bir beytinde şöyle geçmektedir:

*Vah, maniñ başımğa tüşti na kılay savdā-i i'şķ,
Ayta bersam, zarrasiga tāb tutulmas köh-i Kāf.*

Edebiyatta olağanüstü büyüklüğüyle bilinen Kaf Dağı, şairin bu dizesinde aşkı ile mukayese edilmiştir. Şair, aşkının büyüklüğünü ifade etmek için Kaf Dağı bile benim aşkımın zerresi ile boy ölçüşemez der ve bu dizelerle kendi aşkını yüceltir.

3.1.8. Divanda Yer Alan Diğer Konular

Dinî-didaktik edebiyatın temsilcisi olan Hoca Nazar Hüveyda ele aldığı konular itibariyle de bu çizgide ilerlemiş ve geleneksel tasavvuf edebiyatına bağlı kalarak bu hissiyatı divanına yansıtmıştır. Hüveyda yetiştiği aile ve ortam itibariyle tasavvuf ve tarikatla iç içe olmuş ve manevi gelişimi de bu yönde ilerlemiştir. Hüveyda'nın tasavvuf büyüklerini tanıyıp onların eserlerini okuması ve onlardan

etkilenmesi yaşantısına olduğu gibi şairlik hayatına da tesir etmiştir. Şairin etkilendiği ve kendisine örnek kabul ettiği isimlerin başında Hoca Ahmed Yesevî ve Baba Rahim Meşreb gelmektedir.

Hüveyda, dini-tasavvufi didaktik edebiyatın temsilcisi olduğu için Türk edebiyatında bu geleneği başlatan Hoca Ahmed Yesevi'den çok etkilenmiştir. İlahi aşk, nefis terbiyesi, ahiret, ölüm, gafletten uyanma, dünya malına tamah etmemek gibi konularda yazdığı şiirlerinde Ahmed Yesevi'nin Hikmet'lerine benzerliği dikkat çekmektedir. Bunun delillerini biz Hüveyda Divanını okurken açık bir şekilde görmekteyiz. Hüveyda'nın edebî şahsiyetini anlatırken değindiğimiz bu mevzu üzerinde burada fazla durmayacağız.

Yukarıda da belirtildiği gibi Hüveyda'nın mutasavvıf bir şair olması nedeniyle şiirlerinde dini konuların etkisi fazladır. Allah'a yakarışı, günahlarından utanç duyma, Allah'tan asilerden olduğu için af dileme şairin en çok bahsettiği konulardandır. Dünya hayatı bir imtihan yeridir, asıl varılacak yer ise öte âlemdir. Şair dünya hayatını ebedî rahatlık için boş işlerle uğraşmayıp, ömrünü zayi etmeden Allah'ı zikir ile geçirmek gerektiğini birçok gazelinde dile getirir. Diğer mutasavvıflarda ve tarikat şeyhlerinde var olan kendisini aşağı görme, Allah'a layık bir kul olmadığını düşünme gazellerinden anlaşıldığı üzere Hüveyda'da da vardır. Hüveyda, günahkâr bir kul olduğunu birçok dizide dile getirir ve Allah'a layık bir kul, Peygamber'e (sav) layık bir ümmet olmadığını için geceler boyu ağlar ve af dilenir. Şair kendisi için istediği bu dilekleri tüm müminler için de ister ve onların kurtuluşu ile de ilgilenir. Allah'ın onu mahşerde rüsva etmemesini temenni eden şair, sevabının günahından çok gelmesini ve Allah'tan günahlarını Settar ismi hürmetine örtmesini ister.

Didaktik bir şair olan Hüveyda, müminlere de bazı telkinlerde bulunur. Bu dünyanın geçiciliği üzerinde duran şair dünya sevdasına düşüp mal ve mülk biriktirmenin insana hiçbir yararı olmadığı, yarın kıyametin dehşetinden bizleri ancak Allah'ın ve ona olan ibadet ve taatlerimizin koruyabileceğinden bahsedip bizlere de bu konuda gözü açık olup bu durumun farkında olmamızı öğütler. Aynı zamanda mümin için bu dünyanın rahatlık değil cefa çekme yeri olduğunu hatırlatan

Hüveyda, Hz. Muhammed'in (sav) "Bu dünya kâfirlerin cenneti müminlerin ise cehennemidir" hadisi ile belalara sabır göstermenin ehemmiyeti üzerinde durur.

Rasul aydı: "Bu dünyā sinc-i mü'min, cannat-i kâfir",

Anîñ üçün balā mü'min qulıdın zara kam bolmas.(82/2)

Dünyanın geçiciliği ve vefasızlığı üzerine birçok gazeli bulunan şair, bu dünyanın kimseye kalmadığını ve herkesin birgün göçüp gideceğini Hz. Süleyman, İskender, Cemşit gibi birçok isim üzerinden anlatır. Şair, müminin asıl gayesinin Hakk'ın rızasını kazanmak olduğu ve O'nun hoşnut olacağı şekilde yaşamının müminin birinci gayesi olması gerektiğini duyurur. Hüveyda, elest bezminde Allah'a verilen sözü de hatırlatarak verdiğimiz sözü tutmamız ve asıl gaye için çalışmamız gerektiği üzerinde durup, insanların gafletten uyanmasını arzular:

"Ruzı 'alastu rabakkum' aydı: 'Mani bilur musen?'

Aytıb edim çu man: 'Bela', berdi mangā tuman balā.'(4/6)

Müminin dünyadaki işinin Allah'a yönelmek ve O'nun ismini bolca zikredip O'na yaklaşmak olduğunu belirten şair, gece gündüz Allah'ı zikretmek gerektiğini söyler. Buna paralel olarak da dünyada gafil olarak yaşamının mümine verdiği zarara da değinen şair, günahları için ağlayıp ah u efgan etmesi gerekirken seherlerde yatıp uyuyan ve gaflet içinde ömrünü tüketen müminlere de uyarıda bulunur. Allah'a ve Resulüne karşı vefasızlık olarak gördüğü bu durum şairi derinden yaralamaktadır. Hz. Muhammed'in (sav) ahir zaman ümmeti için söylediklerini şu dizelerle ifade eden şair, O'nun ümmeti için ne denli üzüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır:

"Çıķıb minbarga bir kün "ümmatî" deb yığladı Aħmad,

Ul Erdek ikki ā'lam ümmatıga bākaram bolmas."

Anlamı: Ahmed (sav), minbere çıkıp bir gün “ümmeî” diye ağladı, iki âlemde o er gibi ümmetine merhametlisi yoktur.

*“Dedi: ‘Âhir zamân bolsa, bolur ümmatlarım koydek’,
Debân yıǵlâdılar vây ümmatimdek pürsitam bolmas.”*

Anlamı: ‘Ahir zaman olunca ümmetim koyun gibi olacak’ dedi, o zaman ümmetin kadar eziyetli olan olmaz diye ağladılar.

Bu dizelerin peşinden ümmeti için ağlayan bir Peygamberin sözlerini aktarırken şairin ne denli hüznünlendiğini anlatan beyitler karşılar bizi. Hüveyda, böylesi bir Peygamberin ümmeti olmanın sevincinin yanı sıra O’na layık bir ümmet olamamanın ve O’nu üzen ümmetinden olmanın hüznünü dizelerine yansıtır.

Şair Hz. Musa kıssasına da değinerek Cemalullah arzusu ile Tur-i Sina’da bulunmasını ve Allah’ın nuru ile karşılaşp o emeline bir nebze olsun ulaşmış olmasını anlatarak asıl gayesinin Cemalullah olduğunu, tek korkusunun ise Allah’ın cemalini ebedî âleme intikal ettiğinde görememek olduğunu dile getirir. Cennete gitse bile Cemalullah’ı göremezsem ben neyleyim cenneti diyen şair Allah’tan cemalini kendisinden esirgememesini diler.

*Körmasam tâañla camâliñni kıyâmat daştıda,
Sahl erur maşşar ‘azâbı, bu mañâ kattıǵ ‘azâb.(19/4)*

Anlamı: Kıyamet günü gelip çatığında cemalini görmesem, azabı beklemekten mahşerde bana daha katı bir azaptır.

Şair, divanında ömrünü boş geçirmenin verdiği azapla inlemekte ve Allah'tan af dilemek için geceleri uyanık kalıp günahına ağlamaktadır. Bu vakitlerde uyumanın ne büyük gaflet olduğu üzerinde duran şair, bülbülün güle olan aşkından dolayı seherlerde nasıl gözyaşı döktüğünü örnek gösterir. Ardında da seherlerde Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'un ardından döktüğü gözyaşları gibi seherlerde gözyaşı döktüğünden, bu figandan beytül hazanın bile ağladığını belirten şu dizeler şairin anlatmak istediğini en güzel şekilde ifade eder:

“Saħarlar āh ursam pīr-i Kan‘āndek Yusufım deb,

Figānımdın figān aylab, kuyub bayt ul-ħazan yıġlar.”(70/6)

Anlamı: Kenan Piri Yakup gibi Yusufum diye seherler ah etsem, feryadımdan feryad edip, göz yaşı döküp beytül hazan ağlar.

Tüm divanların vazgeçilmezi olan ve üzerinde en çok gazel yazılan konu şüphesiz aşktır. Hüveyda divanında da aşk konusu onlarca hatta daha fazla sayıda telmihle ele alınmıştır. Divanda tablomuzda da yer aldığı sayılarla belirtilen âşıklara telmihte bulunularak bu konu üzerinde durulmuştur. Aşk, sevgili, sevgilinin güzelliği, vefasızlığı, ona ulaşmanın imkânsızlığı, sevgiliye olan hasret ve bu hasretin yakıcılığı ve sevgilinin yolunu gözlemekten duyulan hüznün defalarca ve ünlü aşk sembolleriyle anılmıştır.

‘Işk arā ‘aşık hamışa vāla u Macnun kerak,

Āh sözān, sīna biryân, közları pürħun kerak. (129/1)

Anlamı: Aşk içinde her zaman Mecnun gibi yüksek aşk gerek, sineyi yakan ah sözü ile kan dolu gözleri gerek.

Macnunu benavā kabi Layliga yıǵlaǵān özüm,

Daştı cünunda lāladek baǵrını daǵlaǵān özüm. (177/1)

Anlamı: Menun'un iniltisi gibi Leyla'ya ağlayan benim, delirdiği yerde Leyla gibi baǵrını daǵlayan benim.

Tasavvuf ve tarikat ehli şair, divanında bir mürşide intisab etmenin gerekliliği üzerinde durup, yoldan sapmamak için ona sıkı sıkıya baǵlı olmak gerektiğini ve klavuzsuz bu dünyada insanın aldanacağını anlatır. İnsanın bu dünyaya gönderilme amacının başında yüce Yaratıcının kendini bildirmek istemesi ve kullarının ibadet taatle kendisine yönelmesini istemesidir. Bir mümin hayat gayesi olarak en başta bunu düşünmelidir. Sahip olduğu her şeyin Allah'tan geldiğini bilen mümin daima şükürle yatar şükürle kalkar. İnsanoğlu Allah'a nasıl yaklaşacağı hususunda bilgisizdir ve bu nedenle Yüce Yaratıcı Peygamberleri insanlara rehberlik etmeleri için göndermiştir. Son Peygamberden Hz. Muhammed'in vefatından sonra ise insanoğlunun yolundan sapmaması ve sırat-ı mustakim üzere yoluna devam etmesi için Peygamberlerin varisleri yol gösterici olarak bulunmuşlardır. Hoca Nazar Hüveyda, tarikat ehli olması hasebiyle bu yolda işte bu varisler olmadan yürümenin mümkün olmadığı kanaatindedir. Şair, insanın sırat-ı müstakimden ayrılmaması için bir mürşide el vermesi gerektiğini divanın da dile getirir.

Ƙadam Ƙoysam yıƘıtmâǵıl şırâtal mustaƘim üzra,

Giriftâr-ı caħim aylab ilâhi Ƙılmaǵıl rasvâ.

Anlamı: Sırat-ı mustakim üzere ayak bastığımda beni kaydırma, İlahi beni cehenneme atıp rüsva etme.

Ƙadam berāhbar ƙoyma bu yolga ƙulāvuzsız,

Ki har manzilda dev-u rahzanu rāhıfanālar köp. (15/4)

Anlamı: Rehbersiz, klavuzsuz bu yola ayak basma, ki her menzilde yol kesen eşkiyalar çoktur.

Bilur özini naydin kam, anıñdek pirğa ƙıl hizmet,

Yaƙın bārma aña zinhār, özini desa man yaƙşı. (194/8)

Anlamı: Kendini kamıştan da aşığı bilen bir pire hizmet et, asla ben iyiyim diyenin yakınına varma.

Sadece mürşide bağlanmanın da kul için yeterli olmadığına değinen şair, insanların nefislerini dizginlemeleri ve takva üzere yaşamaları gerektiğini de belirtir:

Barça taƙvāy u riyāzat ƙılmasañ,

Mürşid-i kāmılga ƙol bermāk ‘abas. (40/2)

Anlamı: Tamamıyla takva ve riyazet çekmez isen, mürşid-i kamile el vermek boşadır.

Hüveyda, bu ilmi ve ilahi konuların yanı sıra bir de sosyal meselelere değinmiştir. *Kötü ve boş söz söylememek, cimrilikten uzak durmak, mağrur olmamak* bu konuların başında gelir.

Öziñga binā māl u pulım bār deb,

Safāl-i maƙz erur ƙılmasañ saƙāvat heç.(43/4)

Anlamı: Evim, malım mülküm var diye cömertlik etmezsen safal-i mahz olur.

Falān şeyhu falān şofi degāña bolmağıl mağrur,

Bu şuhratdur sañā āfat, kıılır nafsini havā paydā. (13/2)

Anlamı: Ben falan şeyhim falan sofiyim diye mağrur olma, bu şöhret sena afet getirir, nefsinin arzuları peyda olur.

Har kişi behuda söz aytsa, aña sālma kulāk,

Bolsa beyād-ı Hüdā, bu cümle-i güftār heç. (42/2)

Anlamı: Kim beyhude söz söylerse ona kulak verme, Hüda'yı yâd etse bütün sözler hiç olur.

Sonuç olarak Hüveyda divanına ve içeriğine dair bilgi verdiğimiz bu bölümde divanın matbu nüshasından hareketle hazırladığımız çalışmamız hakkında bilgiye, bunun yanı sıra İsmetullah Abdullah'ın hazırladığı Divan'ın çalışmamız için sağladığı yardıma, divanda geçen konulara ve dolayısıyla Hüveyda'nın düşünce dünyasına da değinmiş olduk.

Bu bölümde divanın, şair Hoca Nazar Hüveyda'nın şiirlerinin 1903 senesinde Taşkent, Türkistan Askerî Bölge Matbaasında yazma nüshadan çoğaltılan 141 varaktan ibaret matbu nüshada yer alan 194 gazelinin incelemesi yapılmıştır. Tüm bu şiirlerde adı geçen peygamberlere, âşıklara, önemli tarihi şahsiyetlere ve coğrafi bölgelere değindik. Sonrasında divanda ele alınan başlıca konulara değinerek şairin fikirlerine ve şiir dünyasında hangi konulara ağırlık verdiğini ve dolayısıyla divanında hangi konuları işlediğini anlatmaya çalıştık. Sonunda da bir tablo ile ele aldığı şahsiyetler ve coğrafi bölgeleri görsel biçimde sunarak bitirmiş olduk.

PEYGAMBERLER					4 HALİFE VE EHL-İ BEYT			
	1kez	2 kez	4 kez	11 kez		1 kez	1 kez	2 kez
1.				Hz.Muhammed	1.	Hz.Ebubekir		
2.	Hz.Yakup				2.	Hz.Ömer		
3.		Hz.Nuh			3.	Hz.Osman		
4.		Hz.İlyas			4.	Hz. Ali		
5.		Hz.Musa			5.			Hz. Hüseyin
6.		Hz.Nuh			6.		Zeynel Abidin	
7.		Hz.Yusuf						
8.			Hz. Süleyman					

TARİHİ ŞAHSİYETLER					EDEBİ VE TASAVVUFİ ŞAHSİYETLER						
	1 kez	2 kez	3 kez	4 kez		1 kez	4 kez	5 kez	9 kez	23 kez	
1.				İskender	1.					Mecnun	
2.			Cemşid		2.				Leyla		
3.			Yezid		3.			Hızır			
4.		Firavun			4.		İbrahim Edhem				
5.	Nemrud				5.	Ferhad					
6.	Behram				6.	Hüsrev u Şirin					
7.	Rüstem				7.	Züleyha					
8.	Eflatun				8.	Nesimi					

Coğrafi bölgeler					
	1 kez	2 kez	3 kez	5 kez	6 kez
1.					Hotan
2.				Kerbela	
3.			Tur Dağı		
4.		Şam			
5.		Yemen			
6.		Kaf Dağı			
7.		Bedahşan			
8.	Çimyan				
9.	Yesrib				

10.	Ceyhun				
11.	Dicle				
12.	Fırat				
13.	Çin				
14.	Irak				
15.	Rum				
16.	Kenan İli				

3.2. DİL ÖZELLİKLERİ

3.2.1. Eserin Dili

Hoca Nazar Hüveyda *Divan*'ın dili Ali Şir Nevai ile klasik şeklini alan ve Nevai'den sonra Özbekçeye karışarak yeni bir dile dönüşen Çağataycadır. İlk bölümde Çağataycanın üç devirde incelendiğini detaylı bir şekilde anlatmıştık. Hüveyda'nın divanı *klasik sonrası* ya da *Nevai sonrası* olarak anılan 17.-20. yüzyılları kapsayan Çağataycanın üçüncü döneminde yazılmış bir eserdir. Çağataycanın gerileme dönemi olarak bilinen bu dönem yavaş yavaş Nevai dilinden uzaklaştığı ve yeni unsurların dile girdiği bir dönemdir.

Hoca Nazar Hüveyda'nın da yer aldığı bu dönem eski ile yeninin bir arada sunulduğu, yine azalmakla birlikte Arapça ve Farsça kelimelerin yer aldığı, bunun yanı sıra Rusya'nın istilasının etkileriyle yeni kelimelerin girişi ve Özbekçeye doğru gidişin etkisi dönem şairlerinde görülmektedir.

Hüveyda'nın *Divan*'ı incelendiğinde klasik dönemin etkisinin sürdüğü, bununla birlikte yeniliklerin de yer aldığı görülmektedir. Bu sebeple ses ve şekil itibariyle divanı incelemek faydalı olacaktır.

3.2.2. Ses Özellikleri

Türkçenin başlangıçtan günümüze kadar devam eden en önemli özelliği ince-kalın vokal uyumudur. Hüveyda *Divan*'ında bu kurala uymayan kelimelerle de karşılaşmaktadır: Örneğin: habarlarniñ (2/4), hamâyıldek (17/1), körinur (19/5), kıāmatiña (22/7), közlatıb (23/2).

Arapça ve Farsça kelimelere getirilen ekler kalın ünlülü olarak da ince ünlülü olarak da karşımıza çıkar. Örneğin: nazenin (24/4), falakni (25/5), hüsnüñni (59/6), hicābım (69/4).

Kelime başındaki “b” sesi muhafaza edilmiş ancak bazı durumlarda “m” sesine dönüşmüştür. “b” sesinin muhafaza edildiği bazı örnekler şunlardır: bar (53/7, 105/4), ber- (1/13, 4/6), bol- (4/1, 4/4); “b” sesinin muhafaza edilemeyip “m” sesine dönüşen örnekler şunlardır: men (4/6, 4/8), miñ (6/3, 15/8), munda (35/5, 76/6), mundan (87/6), munça (9/5, 44/4), köfrik (61/5).

“k” ve “ğ” kelime başında muhafaza edilmiştir: keç- (36/2, 44/5), kör- (50/6, 51/4), qıl- (1/3, 3/6), köz (3/1, 12/3). Kelime sonunda ise “-lığ”, “-liğ”; “-lık”, “-lik” eklerinin tutarsızlığı ile karşılaşırız. “k” ve “ğ” seslerinde farklı kullanımlarla karşımıza çıktığı örneklerden bazıları şunlardır: ‘āşıklıg (48/7), ‘āşıklıq (134/5); āšnālıgını (61/2), āšnālıqını (188/3).

Bazı kelimelerde “p” sesi karşımıza “f” olarak çıkar: yāfrāq (37/1, 115/1), tufrāg (62/1, 91/6).

İkizleşmenin de görüldüğü divanda örnekler şunlardır: ikki (35/4, 64/7, 102/5, 111/1), kıattıg (7/4, 188/2, 175/3), yetti (24/3, 36/5, 175/3),

Bu çalışmamızda 1903 senesinde Taşkent’te basılan matbu nüshadan yararlandığımız için transkripsiyonda, *Divan*’da yer alan bazı Farsça kelimelerin

yazılımlarında telaffuz farkından doğan değişiklikler mevcuttur. Örneğin: Farsça’da uzun “u” ile okunan “hüb”, “büse” gibi kelimeler Özbekçe’de “o” olarak okunmaktadır. Biz transkripsiyonu yaparken Özbekçe kaynağa sadık kalarak bu kelimelere “hob”, “bose” şeklinde yer verdik.

Bir diğer tesbitimiz de bu nüshanın bir Tacik tarafından istinsah edilmiş olabileceğidir. Nitekim 109. gazelde bir örneğini gördüğümüz “na huş” kelimesinin “çi huş” olarak intinsah edilmesi bu nüshanın yazarının Tacik olabileceğini göstermektedir.

3.2.3. Şekil Bilgisi

3.2.3.1. İsme Gelen Çekim Ekleri

3.2.3.1.1. Çokluk Eki

Çokluk Eki: -lar/-ler

badlarga “rüzgarlara” 3/3; *işlariñ* 3/4; *hatarlar* “tehlikeler” 47/2; *gadälarniñ* “yoksulların” 6/2; *pervāneler* “kelebekler” 11/4; *ķılıķlarını* “huylarını” 23/5; *tāğlarga* “dağlara” 26/1; *yağşılarni* “iyileri” 158/1; *dardlarga* “dertlere” 48/5.

3.2.3.1.2. İyelik Ekleri

Teklik

1.Şahıs: -m

tilim “dilim” 1/2; *köñlim* “gönlüm” 4/5; *bağrımnı* “bağrımı, göğsümü” 5/3; *aķlımnı* “aklımı” 28/7; *zebānım* “dilim” 35/2; *közim* “gözüm” 69/7; *yüzüm*

“yüzüm” 73/1; *derdimdin* “derdimin” 80/3; *yürāgim* “yüreğim” 88/3; *kısmatim* “kısmetim” 117/2; *cānımmı* “canımı” 25/6.

2.Şahıs: ñ

kuñımmı “kulunu” 1/5; *nafsiñ* “nefsin” 13/2; *nıgahıñ* “bakışın” 24/4; *ıñkıñ* “aşkın” 26/2; *Şumluğunđın* “üğursuzluğundan” 31/5; *yādiñda* “hatırında” 35/1; *hizmatiñdin* “hizmetinden” 35/4; *camāliñ* “güzelliğin” 36/3; *umriñ* “ömrün” 38/7; *tiliñga* “dilene” 43/2;

3.Şahıs: -ı/-i, -sı/-si

du‘āsını “duasını” 161/5; *cafāsını* “cefasını” 15/8; *şahrāsıda* “çölünde” 24/1; *ārkasıdan* “arkasından” 31/5; *yolıda* “yolunda” 41/3; *nāmasini* “mektubunu” 42/5; *mālını* “malını” 43/3; *aşhābıga* “ashabına, arkadaşlarına” 44/6; *otıdın* “ateşinden” 49/1; *oķını* “okunu” 51/6; *bāşıga* “başına” 67/5.

Çokluk

1.Şahıs: -mız/-miz, ımız/-imiz, -umuz/-ümüz

arāmızda “aramızda” 68/4; *bāşımızga* “başımıza” 1/3.

2.Şahıs: -ñız/ñiz, -iñız/-iñiz, -uñız/-üñiz

aytıñız “söyleyin” 31/2; *esañız* “?” 144/6.

3.Şahıs: -ları

özları “kendileri” 180/4;

3.2.3.1.3. Hal Ekleri

İlgi Hali (Genitive): -nî/-niñ

alarnî köñli “onların gönlü” 3/3; *gadâlarınî içida* “yoksulların içinde” 6/2;
Ĥüdânî yolığa “Allah’ın yoluna” 8/4; *dünyânî pâyânığa* “dünyanın sonuna”
27/3; *anıñ eĥsânı* “onun ihseni” 38/4;

-nî/-niñ yerine -nı/-ni de kullanılabilir: *Ĥüdânı yâdudur* “Allahın
yâdudur” 63/7; *dünyânı mālını* “dünyanın malını” 110/6.

Yönelme Hali (Dative): -ğa/-ge

Kişige “kişiye” 3/1; *‘âşığa* “aşığa” 10/8; *bâşığa* “başına” 21/3; *öziñge* “kendine”
27/1; *ruhımğa* “ruhuma” 31/6; *be-derdge* “dertsiz” 70/1; *dardiñga* “dardine”
75/3; *minberge* “minbere” 82/3; *zerresiga* “zerresine” 109/3.

Belirtme Hali (Accusative): -nı/-ni, -n

mektubın “mektubunu” 113/4; *cânını* “canını” 142/7; *yüziñni* “yüzünü” 143/1;
bağrımın “bağrımı” 143/2; *vaqtiñni* “vaktini” 2/5; *camâliñni* “cemalini” 19/4;
alarnı “onları” 47/4.

Bulunma Hali (Locative): -da/-de, -ta/-te

közide “gözünde” 175/1; *uykuda* “uykuda” 2/4; *‘âlamda* “alemde” 5/5; *köyiñda*
“köyünde” 91/6; *Ruz-ı maĥşarda* “mahşer gününde” 100/5; *âldiñda* “önünde”
2/1; *şahrada* “çölde” 3/4; *eşikiñda* “eşiğinde, kapıda” 6/2.

Ayrılma Hali (Ablative): -dın/-din, -tın/tin

köyiñdin “köyünden” 7/6; *gülistândın* “gülistandan” 10/5; *şahr-i Çimyândın*
“Çimyan şehrinden” 10/8; *mazârımdın* “mezarımdan” 19/3; *bâkışıñdın*
“bakışından” 22/4; *yürâğimdın* “yüreğimden” 91/3; *karâğçıdın* “yol kesenden,
yağmacıdan” 106/6.

Eşitlik Hali (Equative): -ça/-çe

Munça “bunca” 9/5; *zerreçe* “zerre kadar” 19/2; *neçe* “ne kadar” 1/11; *bolmağunça* “olmadığı kadar” 7/6; *āçkuça* “açıncaya kadar” 43/5; *çekmagunça* “çekmediği kadar” 7/2; *bārguça* “varıncaya kadar” 31/4.

Vasıta Hali (Instrumental): -la/-le; bilan, birla, bila

Muhabbat birla “muhabbet ile” 2/3; *yār ila* “yâr ile” 4/7; *dardiñ bila* “derdin ile” 7/8; *hasrat bilan* “hasretle” 30/3; *Fısk-u isyân birla* “fisk-u isyan ile” 62/9; *özga birla* “başkasıyla” 83/1; *zikri birla* “zikriyle” 102/3; *kim birla* “kiminle” 128/2.

Zamir n’si (Pronominal “n”):

Çağatayca’da üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra gelen zamir n’si kullanılmamaktadır.

köksiga “göğsüne” 129/4; *öziga* “kendine” 74/9; *yolıda* “yolunda” 90/1.

3.2.3.2. Sıfatlarda Karşılaştırma

Sıfatlarda karşılaştırma –rak/-rek eki ile yapılmaktadır.

Yağşirāk 121/5;

3.2.3.3. Sayılar

Aslî Sayılar (Numeralia Cardinalia)

ikki “iki” 82/3; *miñ bir* “bin bir” 15/8; *yüz* “yüz” 5/1; *yetti* “yedi” 175/3.

Sıra Sayıları (Ordinals)

Sıra sayı eki –nç, -nç1/-nçi ekleri ile yapılmaktadır. Metinde örneğine rastlanmamaktadır.

Topluluk Sayıları

birāv “biri, her biri” 11/6; *bir neça* “birkaç” 161/4.

Belirsizlik Sayıları

köpdurur “çoktur” 1/7; *köp* “çok” 6/2; *az* “az” 35/2; *barı* “bütün, hepsi” 149/18;
barçanı “hepsini” 1/6; *bir neça* “birkaç” 161/4; *munça* “bunca, bu kadar” 9/5;

3.2.3.4. Zamirler

Şahıs Zamirleri

Men “ben” 4/6; 5/4; 21/3...

Maniñ “benim” 4/1; 9/3; 58/1...

Maña “bana” 19/4; 25/5; 28/5; 41/2...

Meni “beni” 4/5; 26/3; 128/3; ...

Mende “bende” 118/1; 118/2...

Mendin “benden” 12/1; 24/1; 25/7; 133/6...

Sen “sen” 11/3; 11/6; 15/8; 27/5...

Seniñ “senin” 60/2; 65/3; 69/4; 79/1...

Saña “sana” 3/2; 4/3; 13/2...

Seni “seni” 65/1; 25/7; 36/5...

Sende “sende” 43/5; 168/5;

Sendin “senden” 6/3; 25/4; 35/2; 37/7...

Biz “biz” 1/13; 31/5;

Biz(n)iñ “bizim” “metinde örneğine rastlanmamıştır.”

Bizge “bize” 1/6;

Bizni “bizi” 41/2; 74/4; 147/3

Bizde “bizde” “metinde örneğine rastlanmamıştır.”

Bizdin “bizden” “metinde örneğine rastlanmamıştır.”

Siz “siz” 31/6; 144/4; 181/7;

Siz(n)iñ “sizin” “metinde örneğine rastlanmamıştır.”

Sizge “size” 38/3;

Sizni “sizi” “metinde örneğine rastlanmamıştır.”

Sizde “sizde” “metinde örneğine rastlanmamıştır.”

Sizdin “sizden” “metinde örneğine rastlanmamıştır.”

İşaret Zamirleri

Bu(l) “bu” 2/6; 5/1...

Muniñ “bunun” “metinde örneğine rastlanmamıştır.”

Munga “buna” “metinde örneğine rastlanmamıştır.”

Muni “bunu” 162/5; 165/3;

Munda “bunda” 3/4; 3/6; 35/5...

Mundın “bundan” 87/6; 98/2; 170/3;

Bular “bunlar” 132/3;

Bularda “bunlarda” 179/2;

Ul “o” 4/7; 34/2; 52/4...

Ol “o” 49/5;

Şul “şu” 74/9; 100/1; 188/4;

Anı “onu” 42/4; 43/2; 43/3...

Anıñ “onun” 15/8; 38/4; 43/7...

Aña “ona” 42/5;

Anda “onda” 3/1...

Andın “ondan” 20/3; 86/1; 92/1...

Ular “onlar” 187/6;

Alar “onlar” 72/4; 76/5; 81/3...

Alarnı “onları” 47/4; 116/2; 180/4...

Alarnuñ “onların” 3/3; 43/6; 81/4; 82/5...

Alarda “onlarda” 82/1; 180/2;

Alardın “onlardan” 82/5;

Yukarıda belirtilenlerin haricinde metinde bir de şu işaret zamirleri görülmektedir:

Uşbu “iş bu, bu” 4/7...

Oşal “o, şu” 108/2; 148/3...

Dönüşlülük Zamiri

Öz 47/7...

Öziñ 25/8; 33/4; 63/1...

Öziñni 13/1; 40/4...

Özüñge 1/12; 13/3; 27/1...

Özi 19/1; 28/8...

Özidin 130/7;

Öziğe 25/1; 74/9; 113/5;

Özide 57/6;

Öziñdin 81/2;

Özni 113/7...

Özüm 174/1...

Özümnı 12/2; 12/4...

Özimge 175/5;

Özleri 180/4;

Özleridin 180/5;

Soru Zamirleri

Kim? 7/2; 15/7; 31/4; 35/1; 35/4; 62/6...

Ne? 6/6; 15/7; 22/5; 26/3; 73/6...

Nege? “niye, niçin?” 31/2;
Neçük? “nasıl” 4/3; 5/2; 5/4; 10/3...
Neçükdin? “neden” 97/7;
Neça? “nasıl, kaç?” 12/6; 13/3; 15/2; 15/3...
Ḳaysı? “hangi?” 56/4; 79/4; 118/3;
Ḳanı? “nerede, hani?” 174/8; 98/7;
Ḳayda? “nerede, nereye?” 105/2; 26/5; 49/7...
Ḳaydın? “nereden?” 90/8;

Belirsizlik Zamirleri

Özge “başka” 82/1; 83/1; 83/2; 149/18...
Yana “başka” 143/1; 149/5; 178/1;
Her kim “herkes” 15/7; 70/1; 71/9; 74/2...
Her neçük “her ne kadar” 113/1; 114/1; 184/6; 75/8
Her kim 15/7; 70/1; 71/9; 74/2...
Heç kişi “hiç kimse” 27/3; 30/2; 34/2; 85/1...
Her yan 185/6; 3/7; 116/3;
Her Ḳaysı 56/4; 79/4;

3.2.3.5. Zarflar

Yer Zarfları

anda “orada” 3/1; 15/3; 19/5; 92/2; 148/4; 159/3;
munda “burada” 3/4; 35/5; 148/3; 148/4; 160/2; 180/4...
içgeri “içeri” 26/4; 36/2; 49/6; 68/5;
ilgeri “ileri” 147/2; 149/8; 152/6; 164/8; 180/3;
kiyin “arkaya” 74/8;
üstida “üstünde” 13/4; 36/1; 47/2; 165/2;

arkası “arkası” 31/5;
arası “arası” 51/8; 80/1; 187/7;
üzre “üzeri, üstü” 23/4; 53/5; 73/1;
her yan “her yan” 3/7; 116/3; 185/6;

Zaman Zarfları

evvel 8/3; 143/1; 168/5;
imdi 11/2; 78/3;
soñra 28/8;
tün ü kün 71/3; 73/1; 76/6;
her tün 2/2;
bugün 11/6;
günbazi 42/3; 49/1; 51/1; 139/1;
burun 56/5; 167/6;

Durum Zarfları

yana “tekrar” 98/7; 143/1; 149/5;
mundag “böyle” 23/5; 25/4; 60/4; 85/6;
bisyār “pek, çok” 23/6; 63/8; 70/1; 71/10; 83/8;
hayli “epey, hayli” 36/5; 124/1;

Miktar Zarfları

köp “çok” 30/3; 35/3; 44/2; 93/1; 109/1;
base 32/3; 117/4;

3.2.3.6. Edatlar

Metinde kullanılan edatlar şunlardır:

arā “-da/-de, içerisinde, arasında”:

Ṭariq-ı ‘ışk arā ihlās ayıb kirgān eranlarğa; 3/2; ‘Aql-u huşim āldı ketti, telba aylab el arā; 5/2; Demāssan: “Bul ğarib köyiñ arā boldı qaçān paydā?” 7/4; Bu Hüvaydā yārmı dōzaḡ arā körsa yüzin; 19/6;

bilan “ile”:

Hama bolġān bilan ādem bilālmas ‘ışk dardini 3/3; Yemak-içmak bilan kılmış alarnıñ köñli kir paydā 3/3; Ğamza bilan, nāzi bilan ul dilbari qāş-ı qarā 4/2; Tāri zülfü sözānı mücğan bilan kılmay rufā 9/2; Zülf-i zanciriñ bilan öldır āsıb 17/3;

bila “ile”:

Köñil cam‘ani tāpmasman yürarga el bila birdam 12/5; Hudnamālıq bila bu kılgān ibādat na bolur 57/4; Kılālmasdur muradın har kim āsānlıq bila hāşıl 15/7; Şams-u qamar bila yāna cümle-i aḡtariñ kuyar 51/1;

birla “ile”:

İlāhā, sen karam birla keçürgil, ey Hüdāvandā 1/1; Muḡabbat birla tiksāñ çobı kılgaylar, aylar şamar paydā 2/3; Köñil āyina-i Haḡdur, muḡabbat birla şayqal ur 3/4; Ğamza oḡı birla dilbar qāşı yāsını qurub 5/3;

İla “ile”:

Erdim azalda yār ila uşbu ravişda āşnā 4/7; Birga ātarman āh oḡını bāl ila ham pariñ kuyar 51/6; Hür ila cannatiñ netay, anda yüziñni körmesam 51/9; Yüz tuman, miñ ḡasrat ila öttilar hamrāhlar 55/5; Bolsa beyār maña hür ila cannat na bolur 57/3;

dek “gibi, kadar”:

“*Seniñdek ümmatim yok*” desalar *faryād u vāvaylā* 1/9; *Huvaydā, yoxturur sendek bul cihānda beḥabar paydā* 2/6; *Qılurda Nuḥ qavmidek tamuḡnı ātaşı ğarqāb* 3/2; *İtiñni Ḥaylıda yoxtur maniñdek mübtalā paydā* 6/1; *Yürakda bolmaḡunça ğunçadek zardāb-ı qān paydā* 7/6;

sarı “doğru, yönünde, karşı”:

Kelmadi ‘āşıq sarı raḥmiñ seniñ, ey pürcafā. 9/5; *Hazār martaba yıḡlab köyi sarı bārdım* 32/4; *Yol bāsıb Ka‘ba sarı bārmāk a‘bas* 40/3;

kabi “gibi, kadar”:

Qılır bülbül kabi har şubḥidam āh-u fiḡān paydā 7/8; *Çidālmas, ey Hüvaydā, sen kabi şuratnamālar köp.* 15/8; *Ro ba şahrā aylasam Macnun kabi köksüm āçıb* 49/2; *Gah körinub, gah körinmay sen kabi makkāra yok* 122/3; *Sen kabi marham qılurğa yār-i qādrdān qaydadur?* 58/3;

üçün “için, çünkü”:

Yüragim tolgān üçün ğam-ğuşşadın faryād urub 26/1; *Qılıbsan māl-u pul paydā, degil eḥsān üçün yıḡdım* 41/3; *Aniñ üçün hama sālık bu yol üstida qālgāndur* 47/2; *Za‘farān boldı çirāyım yār üçün, ey dostlar* 67/2; *Çü aval tā ba āḫirğa ğam-ı ümmat üçün yıḡlab* 82/7;

üzra “üst, üste, yukarı”:

Qadam qoysam yıqıtmāḡıl şırāḡal mustaqim üzra 1/5; *Qumrıyu ḥasta dil bukün, sarv üzra nāla qılmaḡıl* 51/7; *Ularman begümān emdi, mani kömḡil yolıñ üzra*

53/5; *Tün-ü kün yol üzra erdim, maña dilbar uçradı* 184/1; *Vücudiñ lavhi üzra bandalıklı naqşını urğıl* 187/4;

içre “-da/-de, içerisinde”:

Sen, ey bülbül, navo kılgıl gülistan mavsumi içra 11/3; *Yürürman şunçakim, bir olmağān tan içra cānım bar* 52/7; *Nahangi ‘ışk bolğāylar bu bahr içra ğarāyıkdur* 61/4; *Şanamni dardi tüşsa köñlüm içra barķı raħşāndek* 75/2;

yañlıg “gibi”:

Yüragında ğunça yañlıg dasta-dasta hār emas 90/2; *Sema‘ çarħ urub parvana yañlıg cümle-i ā‘lam* 124/2; *“Alif” dek kāmātimni “lām alif” yañlıg dutā kıldıñ* 141/4; *Cümle elga zeripā, tufrāk yañlıg hār bol* 155/5; *Āldı cānım kābz ul-arvāħ yañlıg küçlanıb* 23/3;

ķarşu “ķarşı”:

Bu edat sadece bir örnekte görölmektedir: *Vaķti huftān boldıyu ham ķarşu keldi şām-ı ‘umr* 62/1;

kiyin “-den sonra”:

Bu edat sadece bir örnekte görölmektedir: *Zarrina kiyin aħlas-u debānı toşānğan* 74/8;

özga “-dan başka, dışında”:

Camālullāhdın özga alarda heç ğam bolmas 82/1; *Ey Hüvaydā, suymağıl ğayr az Hüdādın özgani* 159/7; *Manda ğünāhdın özga yoķ, na berurman cavāb özüm* 174/5; *Talħ erur kāmı zebānım sendin özga sözlasam* 35/2;

soñ, soñra “-dan sonra”:

Qılır olgānidin soñ har neçuk ādem qadr paydā 3/5; Kōrinib aval özi soñra yāşundı pardaga 28/8;

3.2.3.7. Bağlaçlar

Metnimizde aşağıdaki bağlaçlar kullanılmıştır:

kim:

Hüdağa har kişi kim cān-u dil birla çin ā‘şıqdur 61/1; Kōrgil kim, anı hāki mazallatda yātıbdur 74/8; Hüvaydā, har işe kim bemeşakqat bolmağay haşıl 88/5; Kōrgüsi ul kim tacalliy-i camāl-i yarın 90/7; Aylagıl kim, ı‘şq yolıda himmat-i Adham kerak” 134/4; Na bul kim, havli cān-u hānavu bāğu çaman qılğıl 147/3...

Ki:

Beħabardur kim ki sendin, murdadur ermas hayāt 35/1; ‘İbādate qılādur kim ki bemuħabbat heç 43/1; Kim ki benaş‘a erur, ermas tirik, bil murdadār 56/6; Kim ki sañā ā‘şık olmış, ey nigār-ı nāzanin 70/7

İle:

Çıksa şarāra-i nafas, sayf ila hancarıñ kuyar 51/4; Hasta Hüvaydā āhiğa havz ila kavsarıñ kuyar 51/9; Maħfi qıl şavm-u şalāt-u hayr ila ehsānıñı 57/5; Köp hayr ila ehsān qıladur, tāat-u taqvā 74/5; Yüzini körüb boldı hıcl āy ila kün 85/3.

çün:

Rasullullāh dedilar “külli ayyāmin çün batar paydā”2/5; Közimdin ayladım çün abri naysān cālalar paydā 11/2; Çün bülbül-i sitamzadadek dard-u ğam oqıb 14/1; Çün hazān yāfrāğidek har yāna boldım ā‘kıbat 36/8; Başkim bemağz eruri

çün günbazı düvvâr-ı heç 42/3; Çün Nasimî bu terim soydırma ki boldı mübâh 45/1; Yüziñni körsa ‘âşık, ey pari, çün mâh-ı anbar der 66/1

çü:

Savâdı ‘ışk çıkardım, oğıb çü be-maktab 16/4; Acal çü yetsa, bolur davlat-i Skandar heç 45/6; Çü sensiz dünyâda bir kün (körünür) közima bir yıl 73/4; Çü aval tâ ba âhirğa gam-ı ümmat üçün yığlab 82/7; Nargisleri âhuy-ı Hotandek çü ramıda 85/5; Yataman, iñrânaman bolub çü bemârîñ seniñ 137/2

çünki:

Ey Hüvaydâ, ı‘şk otı dözah otıdırur âmân/ Çünki Namrud otını bâğ-ı gülistân kıldı ı‘şk 114/8; Dâimâ gaflatda erdim, bilmadım man gam neçük/ Ğam yetüştü, çünki boldum emdi bedârîñ seniñ 137/4; Har kişikim Hüvaydânı kılsa malâmat, a‘yb emas/ Çünki yamânlığım a‘yân, na desalar rıza özüm 175/6; Ey Hüvaydâ, ı‘şk otı dözah otıdırur âmân/ Çünki Namrud otını bâğ-ı gülistân kıldı ı‘şk 114/8

u:

faryâd u vâvaylâ 1/9; İlyâs u Hızr 3/2; cafâ u cavr 7/2; Macnun u Farhâd 16/7; şavm u şalâtıñ 20/3; ğunça u gülü 22/6; Şams u kıamar 51/1; mü‘min u kâfariñ 51/2; hayr u sahvât 57/5; himmat u ğayrat 57/6

ham:

Namudu ham rabud ötti paridek nâgah âldımdın/Yıkıldım bilmay özimni, ketib aqlım bolıb yağmâ 12/2; Ragımda kıalmadı hâlim, yûrakda ham hâlat/ Küya-küya kıurıdı ustihânlarım kıağşab 16/3; Okıdım darşâna-i ‘şkıñ içida bir kitâb/“Hâşiya” ham “Şamsiya”dın fırfâ bağs-u huş cavâb 20/1

eger:

Ümidim köpdurur “lā taḳnaṭuu mir raḥmatillāh”dın/Agar çande ki nāşâyısta işlab aylasam barpā 1/7; Agar vaşlın tāpāy desañ, vücud şahrāsıdın ötgil/Ki anda neça manzil, rāhlar, aḳba, darālar köp 15/3; Körinma el köziga, ḳāni‘ ‘uzlatnişin bolğıl/Agar ganc izlasañ ‘uzlatda ganc-i be-bahālar köp 15/6

ger:

Bolsa gar naḳd-i matā‘iñkim azaldın nāsara/Ey Hüvaydā, bolğusı bu garma-i bāzār heç 42/7; Gar baham bolsa maña mamlakati uşbu cahān/Na ḳılay yārsızın, davlat-u mülkat na bolur 57/2; Oldurur ham kuydurur gar maḳşadıñ bolsa sanam/Har cafā ḳılsañ, nigārim, ā‘şıḳıñ ṭayyārdur 70/2

garçi:

Bul Hüvaydā garçi ‘āsīdur Ḥüdā dargāhıda/Ḳol āçıb aylañ duā, ruhınga siz şavḳat ḳılıb 31/6; Ğunçadek lab taşnaman, içimdadur zardabi ğam/Zāhiri garçi kularman, bātınım fāzmān erur 59/5;

Agarçi:

Metinde örneği bir tane görülmektedir: *Tiği ı‘şḳıñ bir sarı, tūri malāmat bir sarı/Cān ḳutulmas bu ikkisidin, agarçi bolsa tāş 96/3;*

Valekin: Bolıb el āldıda beğam, külarman zāhıran, ammā/Valekin ğunça yāñlığ tah-betah bağrımda ḳānım bār 52/6; Biyābānlarda ḳılmāḳ āşyān zāğı zağan yaḥşi/Valekin bülbüli şorıdaga bāğı çaman yaḥşi 194/1; Kişiniñ dardi bār ersa, ḳılur āh-ı şaḥar paydā/Valekin bolmağay be-dardlarga çaşm-i tar paydā

gah...gah:

Metinde örneği bir tane görülmektedir: *Gah körinub, gah körinmay*122/3;

3.2.3.8. İsim Fiiller

-ğan/-gen, -kan/-ken

Tutmağan “tutmayan” 31/3; olğan “olan” 53/6; *qılğan* “yapan” 76/8; bilmağan “bilmeyen” 174/8; izlağan “izleyen” 175/1; *qālmağan* “kalmayan” 179/4; *tāpğan* “bulan” 194/2; *aylağan* “dönen” 43/1;

-r; -ar/-er; -ur/-ür

Qaynar “kaynar” 1/2; *batar* “batar, kaybolur” 2/5; *yıqlar* “ağlar” 69/1; *erur* “ölür” 78/1; *bolur* “ölür” 88/3; *bilur* “bilir” 89/3; *yarāşur* “yakışır” 103/1; *oldurur* “meydana getirir” 108/3; *yürür* “yürür” 93/1; *tökülür* “dökülür” 139/1;

-mas/-mes

tāpmas “bulmaz” 2/3; *körinmas* “görünmez” 3/4; *salmas* “salmaz, koymaz” 3/4; *kelmas* “gelmez” 73/6; *bolmas* “olmaz” 35/4; *aytmas* “söylemez” 42/3; *qılmas* “yapmaz” 42/5; *çıqmas* “çıkamaz” 45/1;

-mak/-mek

Yemak “yemek” 3/3; *ayırmak* “ayırmaq” 25/7; *kelmak* “gelmek” 39/1; *izlamak* “izlemek” 41/1; *öldirmek* “öldürmek” 45/1; *kirmek* “girmek” 47/1; *bildirmek* “bildirmek” 74/4; *sözlamak* “söylemek” 114/4;

-lık/-lik

İçmeklik “içmeklik” 25/3.

3.2.3.9. Zarf Fiiller

-a/-e zarf fiili:

tola 187/6; *tila* 10/1; *ayla* 155/6.

-y zarf fiili:

urmay 47/3; *kesmay* 47/3; *kılmay* 47/4; *yāğmay* 56/2; *almay* 64/3; *aylay* 95/2;
bāğmay 164/6.

-p zarf fiili:

bağıp 160/9; *sızıp* 133/2; *etip* 2/2; *kelip* 7/4; *tüşürüp* 1/2; *aytıp* 3/2; *kılıp* 9/7; *oқыp*
14/1.

bol-:

aylar bolup 3/2; *urub boldı* 5/4; *bermay bolurmu* 7/1; *ortanıb boldım* 9/4; *aylab*
bolur 73/3.

kel-:

salıp keldi 17/1; *Rağm etib kelsañ* 21/1; *kirib kelsañ* 101/1; *aylab kelip* 135/5;
uyğānıb keldim 163/1;

tur-:

kelmay turıp 93/4.

yürü-:

aytīb yürüsam 75/7; yığlab yürüp 129/4.

-gaç/-geç:

körgaç 11/4.

-galı/-geli:

öldirgalı 23/2; kuygalı 121/2; aytgalı 134/1; sorgalı 146/6; koygalı 191/6.

-gunça/-günça:

Çekmagunça 7/2; körmagunça 38/6; sözlagunça 63/4; olgunça 81/1; yağmagunça 88/4; yastānmagunça 93/5.

3.2.4. Fiile Gelen Çekim Ekleri

3.2.4.1. Şahıs Ekleri

Tekil I. Şahıs: -am/-em, -um

Çoysam 1/5; aylasam 1/7; barsam 19/3; körmasam 19/4; kılsam 22/2; izlasam 26/6; ketsam 28/2; yığlasam 51/8; tārtsam 53/3.

Tekil II. Şahıs: -sin

olmasın 1/10; bolsın 119/7; aylasın 192/1.

Tekil III. Şahıs:

Aylar 3/2; yığlar 21/5; içar 25/3; çıkar 25/5; barur 31/1; berur 34/8; bolur 43/2.

Çoğul I. Şahıs: -mız/-miz

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Çoğul II. Şahıs: -ñız/ -ñiz

aytñız 31/2; aylañız 31/3; kıllur esañız 144/6; tutmañız 181/7.

Çoğul III. Şahıs: -lar/-ler

kılgaylar 2/3; kelsalar 19/6; sorsalar 20/2; bildilar 37/5; salmadılar 37/5; boldılar 38/1; derlar 48/1.

3.2.4.2. Haber Kipleri

3.2.4.2.1. Geniş Zaman: -r, -ar/-er, -ur/-ür

Tekil I. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Tekil II. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır

Tekil III. Şahıs:

bilur 2/4; kıllur 3/2; bolur 3/7; erur 19/4; körinur 19/5; alur 22/5; körsatur 27/2; barur 32/6; berur 34/8

Çoğul I. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Çoğul II. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Çoğul III. Şahıs:

derlar 48/1; *tururlar* 48/3; *bilurlar* 194/7; *yürürler* 14/3

3.2.4.2.2. Belirli Geçmiş Zaman: -dı/-di; -du; -tı/-ti; tü

Tekil I. Şahıs:

körmadım 5/5; *boldım* 9/4; *ķāldım* 9/7; *ayladım* 11/2; *oķıdım* 16/4; *kirdim* 20/5

Tekil II. Şahıs:

kelturdiñ 3/5; *ķıldıñ* 9/1; *kelmadıñ* 21/4; *bāķmadıñ* 21/8; *aldıñ* 22/1; *sāldıñ* 25/5

Tekil III. Şahıs:

boldı 44/1; *aldı* 4/2; *ķıldı* 8/6; *saldı* 22/7; *çıķtı* 12/3; *āķtı* 24/2; *attı* 44/1; *dedi* 100/4

Çoğul I. Şahıs:

Örneğine metinde rastlanmamıştır.

Çoğul II. Şahıs:

Örneğine metinde rastlanmamıştır.

Çoğul III. Şahıs:

bildilar 37/5; *salmadılar* 37/5; *boldılar* 76/2; *yığlādılar* 82/4; *aydılar* 105/6;
dedilar 117/4

3.2.4.2.3. Belirsiz Geçmiş Zaman: -mış/-miş; -p

Tekil I. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Tekil II. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Tekil III. Şahıs:

kılmış 3/3; *ermiş* 21/2; *bolmuşdur* 165/4

Çoğul I. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Çoğul II. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Çoğul III. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

3.2.4.2.4. Gelecek Zaman Eki: -gay/-gey

Tekil I. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Tekil II. Şahıs:

körmagaysan 149/13

Tekil III. Şahıs:

bolmagay 7/2; *kelmagay* 9/2; *yıgılagay* 31/4; *bergay* 83/3; *yetmagay* 106/1;
kelgay 186/6;

Çoğul I. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Çoğul II. Şahıs:

kömgaysız 185/6

Çoğul III. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

3.2.4.2.5. Şimdiki Zaman Eki: -adur/-adurlar

Metinde tekil I ve II. şahıslarda iki örnek görülmektedir:

aytadur 117/5; *yüradurman* 72/2; *kıladur* 74/5; *tartadurman* 9/6

3.2.4.3. Dilek Kipleri

3.2.4.3.1. Emir Kipi

Tekil I. Şahıs: -ayın/-eyin; -ay/-ey

naylayın 4/3; *körmayın* 59/3; *bilmayın* 36/7; *kezmayın* 40/4

Tekil II. Şahıs: Tekil II. şahıs emir eki metinde ya eksiz ya da -ğıl/-gil ekleriyle sağlanmaktadır.

Eksiz: *bol* 30/7; *kııl* 1/3; *et* 4/8; *aytma* 70/1; *tut* 62/8; *kel* 68/3; *bil* 81/4; *sāl* 149/13;

-ğıl/-gil eki ile: *bolmağıl* 30/7; *kıılmağıl* 1/2; *aytmağıl* 70/1; *yığlāğıl* 2/2; *ināngıl* 6/3; *bārgıl* 17/4; *ķāçmāğıl* 23/6; *tutğıl* 25/8

Teklik III. Şahıs: -sun/-sün

bilmasun 17/4; *bermasun* 22/8; *içsun* 25/2; *olmasun* 35/6; *ķālmasun* 37/6; *bersun* 70/8; *koymasun* 175/3; *bilsun* 183/1; *kelmasun* 194/9

Çoğul I. Şahıs: -alıñ/-eliñ

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

Çoğul II. Şahıs: -ñ; -ıñız/-iñiz

aytıñız 31/2

Çoğul III. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamıştır.

3.2.4.3.2. İstek Kipi

Tekil I. Şahıs: Bu ek emir eki ile aynı olduğundan örnekleri de aynıdır.

Tekil II. Şahıs: -dîñ/-diñ

Ɔıldîñ 9/1; *aldîñ* 22/1;

Tekil III. Şahıs: -ay/-ey

Ɔılay 5/4; *bermay* 7/1; *çekmay* 7/2; *bolay* 8/2; *içmay* 11/5; *bilmay* 12/2;
yığlamay 12/6; *olmay* 12/6

Çoğul I. Şahıs: -alıñ/-eliñ

Metinde örneğine rastlanmamaktadır.

Çoğul II. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamaktadır.

Çoğul III. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamaktadır.

3.2.4.3.3. Şart Kipi: -sa/-se

Tekil I. Şahıs:

Ƙılsam 11/5; *olsam* 19/2; *barsam* 19/3; *körmasam* 19/4; *izlasam* 26/6; *ketsam* 28/2; *sözlasam* 35/2; *aylasam* 49/2; *aylasam* 49/5

Tekil II. Şahıs:

tiksañ 2/3; *Ƙılsañ* 55/3; *aylasañ* 3/1; *desañ* 4/8; *aylasañ* 6/6; *bolsañ* 17/3; *yālbārsañ* 45/8; *çıksañ* 66/2; *kötarsañ* 66/3

Tekil III. Şahıs:

desa 1/9; *bolsa* 2/1; *Ƙılsa* 19/1; *körsa* 19/6; *kelsa* 24/6; *sorsa* 28/2; *tursa* 28/5; *almasa* 40/5; *bar ersa* 43/5; *ötsa* 45/3; *yetuşsa* 45/7

Çoğul I. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamaktadır.

Çoğul II. Şahıs:

Metinde örneğine rastlanmamaktadır.

Çoğul III. Şahıs:

desalar 1/9; *kelsalar* 19/6; *sorsalar* 20/2; *Ƙılsalar* 79/6; *aytsalar* 136/5; *barsalar* 160/4

3.2.4.3.4. Gereklilik Kipi: gereklilik kipi “kerak” ile sağlanmıştır.

Vādīy-i i'şq kezgali Macnunı benavā kerak/Ķaṭ'ı mazālim etgālı himmati avliyā kerak 146/1; Aydıñ: "Ey cānım taşadduğdır sañā/Bāş kerak bolsa rızāman, āl kesib17/2; Mardlikda kerakdur bir kişige söz-i bir/Bolmasa ħub ikki sözlik mard bolmakdın ğaraż 102/5.

3.2.5. Soru Eki

Metinde soru eki -mu/-mü ekleri ile sağlanır. İsimlerden sonra da fillerden sonra da aynı ek soru anlamı vermek için kullanılır.

Bilur musan?4/6; bolur mu?7/1; kerakmas mu?21/2; yatmas mu?112/2.

3.3. EDEBİ ÖZELLİKLERİ

İlk insan Hz. Adem'den bu yana insanoğlu hep güzel söz söylemenin isteği içerisinde olmuştur. Semavî dinlere indirilen kitaplara bakıldığında da eşi benzeri olmayan edebî bir haz ile okunan metinler olduğu görölmüştür. Bunların başında son Peygamber Hz. Muhammed'e (sav) gönderilen Kuran-ı Kerim gelmektedir. Şiirin öneminin bir hayli fazla olduğu cahiliye döneminde herkesten üstün olan ve şiirleri dilden dile dolaşan şairler kutsal kitap karşısında eğilmiş, onun diline ve edebî duygusuna hayran kalmışlardır. Günümüze kadar gelen bu etki şairleri hep güzel söz söyleme çabası içerisinde sokmuştur. Söz sanatlarını maharetle kullanmak, insanlara estetik haz kazandırmak şairlerin amaçlarından olmuştur. Dini-didaktik eserlerin de asıl amacının insanları hakikate çağırarak ve onları öğretici metinlerle eğitmek olmasının yanında estetik güzelliği yakalamak da olmuştur.

Bu çabayı biz şair Hoca Nazar Hüveyda'da da görmekteyiz. Şair şiirlerinde öğreticiliğin yanı sıra kullandığı söz sanatları, redifli beyitleri, sözü zengin bir şekilde kullanışı ve tasavvufî simgelerden yararlanarak şiirini zenginleştirmesiyle estetiği de yakalayabilmiştir. Bunun yanı sıra halka yakın bir dil kullanması ve

atasözleri ile deyimlere yer vermesi ile halk tarafından da sevilen ve çok okunan şair olmuştur. Şairin divanında kullandığı bazı edebî sanatlar ve bu sanatlara örnekler aşağıda bulunmaktadır.

3.3.1. Teşbih:

Klasik edebiyatta çoğu zaman şairler manayı güçlendirmek için edebî sanatlara başvururlar. En çok başvurulan sanatların başında ise teşbih gelmektedir. Klasik edebiyatın vazgeçilmezleri olan sevgilinin yüzünü, dudaklarını, kaşını ve kirpiklerini benzetme unsuru olarak kullanmak Hüveyda'nın divanında da sıkça rastladığımız bir teşbih örneğidir:

*Yüziñ gül, lablarıñ la‘li Bedaḥşān,
Söziñ şirinliğı nedin ālur āb? (22/5)*

Anlamı: Yüzün gül, dudakların Bedaḥşān'ın lal (kırmızı) taşı, ağzından dökülen kelimeler tadını, şirinliğini nereden alır acaba? Şair sevgilinin yüzünü güle, dudaklarını ise Bedaḥşān dağının kırmızı taşlarına benzeterek sevgiliyi yüceltmıştır.

Sevgiliyi yüceltmeye devam eden şair bir başka dizede sevgilinin yüzünü aya benzetmektedir. Ay gibi parlak bir yüzü olduğunu söyleyen şair sevgilinin gözlerini de ahuya benzetir. Bilindiği gibi “ahu gözlü sevgili” de klasik edebiyatta çokça kullanılan benzetme unsurlarındandır.

*Yüziñni kōrsa ‘āşık, ey perî, çün māh-ı anbar der,
Közün āhu, tişin gavhar, lebiñ yākut, aḥmar der. (67/1)*

Anlamı: Ey peri! Eğer âşık yüzünü görse, güzel kokulu, ay yüzlü sevgili der. Çünkü senin gözün ahu, dişin inci, dudakların yakuttur, yakut saçar der.

Şairin gazellerinde benzetme edatını kullanarak teşbih sanatı yaptığı beyitler bir hayli fazladır. Kibi “gibi” edatıyla ve yine “gibi” anlamı taşıyan –dek eki ile yapılan teşbihlerde şair genellikle bir şeyi ya da kimseyi kendisine benzetmek istediğinde bu edata başvurur.

Suvdın ayrılğān balıḡdek yātaman bāşım urub,

Sormadı ḡalimni ul be-raḡm, be-parvā kelib. (28/10)

Anlamı: Sudan çıkmış balık gibiyim başımı koyup da yatamam, o merhametsiz, pervasız yar gelip de halimi sormadı. Şair kendi içinde bulunduğu durumu sudan çıkmış balığa benzeterek halini anlatma yoluna gitmiştir. Bir başka örnek şöyledir:

Luḡf etib, cānā, kotar āydek camāliñdin niḡāb,

Körgali ḡüsnüñni mandek zār-ı ḡayrān ḡaydadur? (58/5)

Anlamı: Lütfedip peçenin altındaki ay yüzünü bu cana göster, güzelliğini görüp de benim gibi hayran olacak perişan nerededir? Yine şair sevgilinin güzelliğini ifade etmek için onun yüzünü aya benzeterek teşbih sanatına başvurmuş, sevgilinin ay gibi parlak, güzel bir yüzü olduğunu ifade etmiştir.

Edebiyatta şiirlere, gül ile bülbülün aşkı, bülbülün yürek yakan nameleri ile gülün nazı ve merhametsizliği sıkça konu olmuştur. Bilindiği gibi bülbül gülü bir kez görür ve ona âşık olur. Efseneye göre bülbül şu gül nasıl açılıyor bir göreyim diye seher vaktine kadar uyanık kalır fakat seher vakti geldiğinde bülbül gece boyunca uyanık kalmanın verdiği yorgunlukla uyuyakalır ve kalktığında gülü açılmış görür. Ertesi akşam yine aynı macera başlar ve geceler boyu gülün nasıl açtığını görmek isteyen bülbülün bağı kanar, gülün dikenleri bülbülün bağını yaralar ve bülbülün kanı ile gülün rengi kan kırmızı bir hal alır. Bülbülün bu geceler boyu süren aşk

yolunda verdiği savaş edebiyatta teşbihe malzeme olmuştur. Aşk acısıyla yanan şairler kendilerini bülbüle benzeterek hallerini ifade etmişler, aşklarının büyüklüğü ile vnmşlerdir. Bu benzetme çoğu zaman da bir müminin seherlere uzanan mnacatı, duaları gibi de düşünülür. Allah aşkıyla yanan şairler O'nun merhametini, sevgisini dilenir ve seherlere kadar günahları için af dilerler.

Hüveyda'nın da Divan'ında gl ile bülbülü konu alan gazellerine sıkça rastlıyoruz. şair hem mecazi aşk hem de hakiki aşk ifade ettiği dizelerinde kendi halini bülbüle benzeterek şiirlerini daha etkileyici kılmıştır. Aşağıdaki beyitte de bunun rneği grlmektedir:

Dostlar, işim mani bülbül şıfat nln erur,

Munisi cnım, yrnlar, h ila afgn erur. (59/1)

Anlamı: Dostlar, benim işim bülbül gibi inlemektir, can yoldaşım, dostlar, ah ile efgan eder. Aşktan, dertten inlemek şairin divanında çok fazla karşımıza çıkmaktadır. Lirik şiirlerinin yanında tasavvufi dizelerinde de ah edip inlemek, sabahları seher vakti ağlamak ve Allah'ın aşkıyla yanmak divanda karşımıza çokça çıkar.

Bülbül-i şorida ynlığ har sağar fryd kıl,

Bolđusu bir kn ĥazn deb bğ ar glzr u'mr. (106/8)

Anlamı: Biçare bülbül gibi her seher feryad et, bu ömür glşeni bir gün gelip hazan olur.

Lirik şiirlerde en çok işlenen konu olan aşk, sevgili yine en çok teşbih sanatının yapıldığı unsurlardır. Sevgilinin çoğu zaman güzelliği gevhler, ahu, yakut gibi benzetmelerle yüceltilir, çoğu zaman da sevgilinin vefasızlığından aşığın

düştüğü durum, ızdırap teşbihe konu olur. Aşağıdaki dizelerde sevgilinin güzelliğinin yüceltildiği bir teşbih örneği verilmiştir:

Yüziñni körsa ‘âşık, ey pari, çün mâh-ı anbar der,

Közün ahu, tişin gavhar, labin yâkut, aħmar der. (66/1)

Anlamı: Ey peri, yüzünü görse âşık, mah-ı anber der, gözün ahu (ceylan), dişin elmas, dudağın yakut, kırmızı der. Sevgilinin yüzünü ay parçasına, gözünü ahuya, dişini elmasa, dudağını yakuta benzeten şair onu yüceltmıştır.

Dil berib saña Hüvaydâ körmayın dil cam‘ini

Çün hazân yâfrâğidek har yâna boldım ‘âkıbat. (36/8)

Anlamı: Gönül verip sena Hüveyda görme gönlünün tamamını, çünkü hazan yaprağı gibi her yana savrulup son buldum. Bu dizelerde de şair sevgilinin aşkıdan düştüğü ızdırap dolu durumunu hazan yaprağına benzetmiş ve teşbih sanatının en güzel örneklerinden birini ortaya koymuştur.

Bunların dışında şairin divanında teşbih yaparak güzelleştirdiği daha pek çok beyitleri bulunmaktadır. Bu beyitlerinde Hüveyda'nın kullandığı belli başlı teşbih mecazları şunlardır: Mâh, bahr, gevher, lâlâ, gül-bülbül, hazan, ahu, yakut, gamze, güher, mücgan, sedef, mey, şem.

3.3.2. Tenasüp

Anlamca birbirleriyle ilgili ve birbirlerine uygun kelimelerin bir arada kullanılarak yapıldığı tenasüp sanatı şairin Divan'ında bolca yer verdiği edebi sanatlardandır. Klasik edebiyatta olduğu gibi şairin divanında da bu sanat

uygulanırken türlü edebî ve bilim terimlerine, hayvan, bitki ve çiçek adlarına fazlaca yer verilmiştir.

*Bul meniñ derdimge, ey dilber, tabib darkâr emas,
Ey, seniñ dardiñ tabib, külli dardimga davâ. (9/3)*

“Ey dilber! Benim bu derdime tabib gerekmez, senin derdin (aşkın) benim tabibimdir, bütün derdime deva da yine senin aşkıdır.”

Anlamca birbiriyle ilgili “dert, tabib, deva” kelimelerini bir arada kullanan şair bu sanatı şiirinde uygulamıştır. Şair burada sevgilinin aşkıdan dert hastalığına yakalandığını fakat bundan şikâyetçi olmayıp tam aksi yine kendisini derde sürükleyen bu aşkın hastalığına derman olacağını söyler.

Klasik edebiyatta şiirde en önemli şeylerden biri de musikiyi yakalamaktır. Şiirde ahenk çok önemlidir. Şairler tarafından çok tercih edilen tenasüp sanatı da bu ahengi, musikiyi yakalamak için başvurulan sanatlardan biridir. Bu bağlamda sıkça kullanılan mey-sâki sembolleri ile aşkı hep ön planda tutan şair şiirine güç katar.

*Humârim çâşm-i sâki dilârâmım bayân kılsam,
May içmay bolğusu her göşada mastânar paydâ. (11/5)*

Bu beyitle sâkî'nin (sevgilinin) gözlerinin gönlünü nasıl tutsak ettiğini ve bunu bir anlatsa o sakinin elinden bir mey içmek için her köşeden sarhoşların peyda olacağını söyleyen şair, “saki, mey, mest-âne” kelimelerini bir arada kullanmıştır. Sevgilinin aşkıdan sarhoş olan şair içki meclisi kurar ve sevgilinin güzelliği karşısında nasıl bir hale düştüğünü söyler. Öyle bir haldedir ki, eğer o sevgiliyi anlatmaya kalksa her köşe başından o derde düşen sarhoşların sakinin elinden bir mey içmek için sıraya gireceğini söyler.

*Na bilir zāg zağan raftār-i gülñiñ ‘ışkıñı,
Bülbül-i āşuftani kâdrin gülistândın tıla. (10/5)*

Anlamı: Ne bilir kargalar âşık gülün gidişini, gülü seven bülbülün değerini gülistandan dile. Şair yine tenasüp sanatının vazgeçilmezleri olan “gül, gülistan, bülbül” sembollerini bir arada kullanarak aşkın büyüklüğü üzerinde durmuştur. Gülün kıymetini ancak bülbülün anlayabileceği gibi bülbülün kıymetini de gülbahçelerindeki güllerden başkasının anlayamayacağını söyleyerek şair bülbüle yüksek bir âşıklık vasfı yüklemiştir.

3.3.3. Tecahül-i Ârif

Şiirde anlam inceliği yaratmak, ya da nükte yapmak için şairin bildiği bir şeyi bilmiyormuş gibi davranması ya da çok iyi bildiği bir soruyu cevabını beklemezsizin sorması olarak karşımıza çıkan bu sanat şiire ayrı bir güzellik katmaktadır. Hüveyda'nın gazellerinde de örneklerini bulduğumuz bu sanat genelde karşımıza sevgiliye yöneltilmiş sorularla karşımıza çıkıyor.

*Hâl-i be-mâr-ı ğarib sormâk savâb-ı be-‘adad,
Ermiş, ey yârim, senge hergiz kerakmasmu şavâb?(21/2)*

Anlamı: Hasta garibin halini sormak büyük sevapmış, ey yârim, sana hiç sevap gerekmez mi?

Şair bu beyitte bildiği bir durumu bilmezlikten geliyor. Aslında sevgiliye sevap gereklidir sevaba ulaştıran yollardan biride hasta ziyareti, hasta ile ilgilenmektir. Şair kendisiyle ilgilenmeyen sevgiliye sitem etmek maksadıyla “sana sevap gerekmez mi?” sorusunu yöneltilmiştir.

Cevap amacı gütmeksizin soru sorarak da yapılan tecahül-i arif sanatı yine Hüveyda'nın divanında sevgiliye yöneltilen soru ile karşımıza çıkıyor:

Dilbarā, maña seniñdek yār-i canān kaydudur?

Saña maniñ ‘aşık olğan zārı hayrān kaydudur?’ (58/1)

Anlamı: Ey sevgili, bana senin gibi yar-i canan nerededir? Sana benim gibi âşık olan hayran nerededir? Şair aşkının büyüklüğünden öyle emindir ki, sevgiliyi kendisinden daha fazla sevebilecek bir aşğın olmadığını göstermek amacı ile sana benim gibi âşık nerededir sorusunu yöneltiyor.

3.3.4. Telmih:

Herkes tarafından bilinen geçmişteki bir olayı, meşhur bir kişiyi, eseri ya da sözü bir ya da birkaç kelimeyle anlatarak yapılan telmih sanatı çoğu zaman anlatılan duyguyu kuvvetlendirmek için başvurulan bir sanattır. Şair divanında karşımıza çıkan örneklerde şair kendi durumunu daha etkileyici bir hale bürümek maksadıyla geçmiş olaylara vurgu yapar.

Ṭur-i Sînā tāğıga bir zara-i partav sālīb,

Pāra-pāra aylabān, regi biyābān kıldı ‘ışk. (114/7)

Anlamı: Tur-i Sina dağına bir zerre ışık salıp, pare pare dönerim, zira aşk damarlarımı çöle çevirdi. Şair bu beyitle, Hz. Musa'nın Tur-i Sina dağına gidip Allah'la konuşması ve orada Allah'ın cemalini görmeyi arzuladığını söylemesi ve bunun üzerine Allah'ın nurundan bir parça göstermesi üzerine etrafı kaplayan nurun Hz. Musa'yı mest etmesi ve dayanamayıp bayılması olayına telmihte bulunmuştur. Hz. Musa'nın Allah'a olan büyük aşkının şairde uyandırdığı etki bu dizelere konu olmuştur. Şair Hz. Musa'nın Allah'ın nuruna dayanamayıp bayılması gibi kendi damarlarından da kanın çekildiğini söyleyerek durumunu anlatma yoluna gitmiştir. Bilindiği gibi bayılma hali yarı ölümdür. İnsan öldüğü zaman bütün hayati fonksiyonları durur ve damarlarındaki kan çekilir. Şair damarlarındaki kanın çöle

döndüğünü yani kurduğunu, artık akamaz olduğunu söyleyerek aşkın kendisini düşürdüğü durumu özetlemiştir.

Ey Hüvaydā, ‘ışk otı dōzah otıdır āmān,

Çünkü Nemrud otını bāğ-ı gülistān kıldı ‘ışk. (114/8)

Anlamı: Ey Hüveyda, aşk ateşi cehennem ateşinden selamettir, çünkü aşk Nemrud’un ateşini gül bahçesine çevirmiştir. Şair, Allah’ın halilim dediği yüce peygamber Hz. İbrahim’i ateşe atan Nemrud’un adını zikrederek o olaya telmihte bulunmuştur. Nemrud, Hz. İbrahim’i ateşe atmış fakat ateş Hz. İbrahim’in aşkı karşısında onu yakmayıp gül bahçesine dönüşmüştür. Şair bu sebeple aşk ateşinin insanı yakmayacağına ve cehennem ateşinden daha selamet olduğunu söylemiş ve buna kanıt olarak da telmihte bulunduğu Nemrud’un ateşini göstermiştir. Bir başka örnek ehl-i beytten Zeynel Abidin’e yapılan telmihtir:

Çü Zaynulābidin bol, zulm-i zālimgā bolıb şābır,

‘Arāşāt-ı kıyâmatda özüñni şādmān kılgıl. (156/4)

Anlamı: Zalimin zulmüne sabrederek Zeynel abidin ol, kıyamet günü geldiğinde arasat meydanında sevinenlerden ol. Hz. Muhammed’in (sav) torunu Zeynel Abidin tarihte Kerbela hadisesi ile çektiği sıkıntılarla anılmış ve zulümler karşısında metanetle durması Müslümanlara örnek teşkil etmiştir. Kerbela’dan sonra çektiği sıkıntılara, eziyetlere karşı gösterdiği sabır ile büyük İmam, şairin adını zikrettiği isimlerden biri olmuştur.

Sūlaymānsen ciḥān içra vay â Camşid yâ Bahrām,

Na sud etdi Sūlaymāngā uzak, Camşidga cām. (162/1)

Anlamı: Süleyman isen dünyada eyvah ya Cemşid ya Behram, ne kazandırdı Süleyman'a yüzük, Cemşid'e kadeh. Şair, Hz. Süleyman'a yüzüğünüyle, Çin hükümdarı Cemşid'e düşkün olduğu şarap kadehiyle ve Behram'a beytinde yer vererek telmihte bulunmuş ve dünyanın kimseye kalmadığını ve dünya malının insana bir kazanç sağlamadığını yine varılacak yerin toprağın altı olduğunu anlatmıştır. Şairin Cemşid ve Behram'ın yanında Hz. Süleyman'ı anması ile peygamber dahi olsan toprağın altına götürebileceğin hiçbir şey yoktur gerçeğini dile getirmiştir.

Dünyānîñ mānandı itdur, tişlab ottı ançalar,

Tişlāyu sen hem otārsan emdi kālğānın körüb. (30/4)

3.3.5. Mübalağa:

Edebiyatta şairler hep aşklarını, ızdıraplarını, sevgililerini yüceltme yoluna gitmişlerdir. Her şair kendi aşkının ve bu aşk yüzünden çektiği sıkıntıların bir eşi olmadığını savunmuş ve mübalağa sanatını yerine getirerek bunu daha etkileyici hale getirmeye çalışmışlardır. Mübalağanın oluşması için söz konusu durumun, mantığın sınırlarını zorlaması gerektiği için şairlerin hayal güçlerinin ne kadar kuvvetli olduğunu da bu dizelerde görmekteyiz.

Āh ursam, saķf-ı garduğa tegār āhım otı,

Şiddatidin ot çıkıb, aylar şadā, yıǵlar sahāb. (21/5)

Anlamı: Bir ah etsem ahımın ateşi dama değer. Ahımın şiddetinden ateş çıkıp öyle bir sada eyler ki, bu sesi işiten sahablar ağlar. Şair, aşk ateşiyle yanmakta ve acı çekmektedir. Çektiği acının derecesini göstermek adına şair ateşi kullanmıştır. Ateşin yanarken çıkardığı sesler ateş kuvvetlendikçe artar ve ateş arttıkça göğe doğru yükselir. İşte şair aşk ateşiyle öyle yanmaktadır ki, bu ateşin artarak göğe doğru

yükseldiğini ve çıkan sesin sahablara kadar gittiğini ve onların bile bu sesi duymakla ağladıklarını belirtir. Şair aşkının şiddetini mübalağa yaparak dile getirmiştir.

Sevgilinin bakışına vurulan âşık portresi edebiyatta bir hayli fazladır. Şairler gördüğü dilberin bir bakışına vurulur ve o bakışı onlarca dizeyle anlatırlar. Sevgili bir bakar âşık o bakışla sevgiliye ram olur. Artık akli fikri hep sevgilide olan şair divane gibi her şeyden bihaber dolaşır ve dizelerinde bunu en güzel şekilde anlatmaya çalışır. Hüveyda'nın lirik şiirlerinde bunun örneklerini şu şekilde görmekteyiz:

Nigāhıñ misl-i āhuy-ı ramıda,

Yānıb bir bākışın dın boldı dil āb. (22/4)

Anlamı: Bakışın beni kendine ram eden ceylanın bakışına benzer, bir bakışından gönlüm yanıp ab oldu. Sevgilinin bakışını ceylana benzeten şair, ondan öyle etkilenir ki bu bakışın gönlünü yakıp küle çevirdiğini söyleyerek mübalağa yapar. Şairi küle çeviren bu bakışın sahibi sevgilinin gözlerini, güzelliği itibariyle edebiyatta çok kullanılan ceylanın gözlerine benzetir. Şairler sevgililerine ceylan gözü benzetmesi yaparak güzelliğine güzellik katarlar.

Klasik edebiyatta en çok tercih edilen ve şairler tarafından üstün edebi özellikler kazandırarak yazılan beyitlerinin arasında şüphesiz aşkın işlendiği beyitler ayrı bir yere sahiptir. Aşk anlatan şairler dertli şairlerdir. Bu dertli şairler çoğu zaman inleyip, gözyaşı dökerler. Gözyaşlarını ise mübalağa sanatına başvurarak nasıl çoğalıp onlardan nehirler meydana geldiğini anlatırlar:

Şaşkaţār āktı yüzimdin köz yaşıñ daryā bolıb,

Ceyhūn Dicla vu Fırat āldıdadur misl-i sahab. (24/2)

Anlamı: Yüzümden gözyaşım derya olup aktı, Ceyhun, Dicle, Fırat önünde tıpkı bulut gibidir. Şairin dizelerinde derdinden içinde tutamadığı gözyaşlarının akıp Ceyhun, Dicle ve Fırat nehirlerine yetiştiğini söylemesi ile bunun örneğini görmekteyiz.

Neçük otnı manga sâldiñ, yürâgim bağrım ortândı,

Çıkar kökka bulut âhım falakni neçitâb aylab. (25/5)

Anlamı: Niçin aşk ateşini bana yönelttin, yürek bağırm yandı, ahım bulut olup göğü delik deşik eder. Yine âşık olan şairin yüreğinin yandığını ve ahının göğü delecek kadar yükseldiğini belirten bir mübalağa örneği görmekteyiz. Ateşten çıkan dumanların göğe yükselmesi gibi şairin içinde yanan aşk ateşinin dumanları da göğe yükselip adeta bulut olmuştur. Şairin ahı bulutun şimşekler çaktırması gibi göğü delercesine bir ahtır.

3.3.6.Hüsn-i Talil

Herhangi gerçek bir olayın ya da durumun hayali ve güzel bir nedene bağlanması olan Hüsn-i Talil edebi metinlere güzellik kattığı gibi şairlerin hayal dünyaları hakkında da okuyuculara fikir vermektedir. Şairler herkes tarafından bilinen bir gerçeği daha hoşya giden bir sebebe bağlayarak şiirini güzel ve etkileyici kılar. Hüveyda'nın da başvurduğu bu sanat Divan'ında şu örnekler ile karşımıza çıkar:

Seniñ 'ışkıñda, cānā, sabza dam boldı bahār-ı 'umr,

Seniñ iştiyākıñdın āçıldı lālazār-ı 'umr. (64/1)

Anlamı: Senin aşkından bu cana, ömrünün baharının her anı yeşillik oldu, senin özleminden ömrün lale bahçeleri açıldı. Bahar geldiğinde her taraf yemyeşil olur ve çiçekler açar. Baharın gelmesi demek lale mevsiminin de gelmesi demektir. Bu beyitle şair, bu güzelliklerin sevgilinin özleminden olduğunu dile getirerek hüsn-i

talil sanatına başvurmuştur. Yani doğanın bu güzelliklerle süslenmesi aslında baharın gelişiyle ilgilidir ama şair sevgiliden bilerek güzel bir sebebe bağlamıştır.

Aşkın bu dizede olduğu gibi güzelliklere vesile olduğu gibi âşıkları ağlatan, yüreklerini kanatan ve yakan teşbihleri de şiirlerde çok çıkar karşımıza. Aşk ateşi ile yanan gönlün ağlaması ve göğü ağlatması olarak karşımıza çıkan dizelerde şair yağmurun yağmasını çoğu zaman gözyaşlarının akması olarak ifade eder. Aşağıdaki dizede de hüsn-i talil sanatına başvurarak doğal bir durumu aşktan bilme ve bulutları ağlatan yağmurun aşğın gözyaşları olarak bilinmesi söz konusudur:

Mürtaf i aylab bulutnı, yığlatıb yer-kök arā

Bağrıdın otlar çaķıb, barķi duraķşān kıldı ‘ışk. (114/6)

Anlamı: Bulutları yükselterek yer gök arasında ağlatıp, bağrıdan ateşler çıkıp, tıpkı şimşek etti aşk. Yerden yükselen buharlarla bulutların oluşması ve bunların çarpışarak şimşek çaktırması ve yağmurun yağması doğal bir durumdur. Fakat şair bu gerçek durumu aşka bağlamıştır. Aşk şairin bağrını ateşe çevirip yakmıştır. Bu ateşten çıkan bulutların şimşeği meydana getirdiğini söyleyerek bunu aşk gibi güzel bir nedene bağlamıştır.

Bülbül şayyâd, şayd aylab maniñ bul şayd köñlümni,

ķızıl ķānı bilan şahrā yüzini arguvān kıldıñ. (143/6)

Anlamı: Bülbül avcı, av eyledi benim bu avlanan gönlümü, kızıl kanı ile çöl olan yüzünü erguvana çevirdi. Gül ile bülbülün aşkını anlatan efsenelerde bilindiği gibi eskiden güller beyaz renkliydi ve bülbülün bağrıdan dökülen kanlarla güle kırmızı rengini verdiği anlatılır. Bülbül her gece gülün açmasını beklerken her defasında uyuyakalır ve uyandığında gülü açmış olarak görür. Her geçe bu tekrar edince gülün dikenlerinin bülbülün bağrın kanatması ile gül kan kırmızı renge

boyanır. Şair bu efseneyi de kullanarak aslında kırmızı olan gülün rengini güzel bir nedene bağlamıştır.

Gül-i maḫşad āçılmay ğunça ḳāldı, man netay emdi,

Bahārım zāye‘ ötti, beḫabar vaḳt-i ḫazānım bār. (52/5)

Anlamı: Maksadı gül olan gonca açmadı, ben ne yapayım şimdi, baharım yitip gitti, habersiz hazan vakti geldi. Bahar geldiği zaman her yer yeşerir ve etrafta çiçekler açmaya başlar. Hazan mevsiminin gelmesiyle de bütün çiçekler solar. Her mevsim yaşanan bu durumu şair değişik bir şekilde dile getirmiş, baharın gidip hazanın gelmesini goncanın açmamasına bağlamıştır. Aslında mevsim değiştiği için artık güller açmayacaktır.

3.3.7. Aliterasyon

Şiirde ahenk oluşturmak için aynı seslerin tekrarlanması anlamına gelen ve şairlerin sıklıkla başvurduğu aliterasyon sanatı şiirde musikiyi yakalamayı sağlayan sanatlardandır. “k”, “s”, “ş”, “l” ve daha birçok sesle yapılan bu sanatın şairin Divan’ındaki örnekleri şunlardır:

Taşnalab ḳāldım Firāḳ-ı ğamda sargardān ḳılıb,

Laşkarı ışıñ kelib ḳıldı şahidi Karbalā. (9/7)

Şair, “ḳāldım”, “firāḳ”, “ḳılıb”, “laşkarı”, “ışık”, “kelib”, “ḳıldı”, “Kerbelā” kelimelerine yer verdiği bu beytinde, sıklıkla “k” sesini kullanarak aliterasyon sanatına yer vermiştir.

Nażargāhıñ edi, yārımı mani āyına-i köñlüm,

Ķarā Ķılĝān Ķarā könlüm günāhımını Ķarāsıdur. (65/2)

Ķaşıñ Ķāķıb, külüb bāķıb, takallüm aylasañ, ‘āşık,

Urub āhe, çekib na‘ra, bolubdur roz-ı maşşar der. (66/4)

Şair, “k” sesi ile ahengi sağlamak amacıyla başvurduğu aliterasyon sanatına yukarıdaki dizelerde de yer vermiştir. “könlüm”, “Ķarā”, “Ķılĝān” ve “Ķaşıñ”, “Ķāķıb”, “külüb”, “bāķıb”, “takallüm”, “‘āşık” kelimelerinde sıkça geçen “k” sesi buna örnektir. Bu örneklerin yanı sıra Divan’da “s” sesi ile de bu sanata başvurulduğu şu örnekle karşımıza çıkmaktadır:

Maĥfi Ķıl şavm-u şalāt-u ĥayr ila ehsānıñnı,

ĤalĶ arā roy-ı riyā, ĥayr u saĥāvat na bolur. (57/5)

“şavm”, “şalāt”, “ehsān”, “saĥāvat” kelimelerinde olduğu gibi “s” sesinin tekrarlanması ile aliterasyon sanatına başvurulmuştur. Bir başka örnek “d” sesi ile karşımıza çıkar:

Dardı yoĶ bedard kişiler dard Ķadrin ba bilur,

Dünyāda nāmard köpdur, mard Ķadrin na bilur. (67/1)

“dard”, “bedard”, “Ķadrin”, “dünyāda”, “namard”, “mard” kelimelerinde sıklıkla geçen “d” sesi bu sanata örnek teşkil eder.

Şairin divanında daha birçok örneği bulunan aliterasyon sanatı ile şiire ahenk katmış ve şiirin akıcılığını sağlamıştır. Birçok sesle yapılan bu sanatın şairin divanında daha çok “k” ve “s” sesleriyle yapıldığına şahit oluyoruz.

3.3.8. Teşhis

İnsan dışındaki varlıkları insan gibi algılayarak, insana özgü nitelikleri o varlıklara benzeterek söz söyleme sanatı olarak bilinen teşhis, bazen benzetme çoğu zaman da kapalı istiare biçiminde gerçekleşir. Sözü daha etkili duruma getirmek için maşvurulan bu sanatın şairler tarafından ağlayan bulut, toprağın sevinci, gülün nazı, bülbülün niyazı gibi kullanımları vardır. Hüveyda'nın divandaki bazı örnekler ise şöyledir:

Gülistānlar arā kirdim, ilik sundum ālāy deb gül,

Köriñ beṭāle^cim: güllar maña ḥayrān boldı. (188/5)

Anlamı: Gül bakçelerine girdim, al diye el verdim güle, görün talihimi ki güller bana hayran oldu. Bu örnekte insana ait olan hayran olma hissi şair tarafından güle verilerek gül kişileştirilmiştir.

Bülbül-ü şaydā bilur gül ḳadrini har navbāhār,

Na bilur zāḡu zaḡan gül birla boştān ḳadrini. (183/2)

Anlamı: Gülün kadrini aşktan şaşkına dönmüş bülbül bilir her bahar, kargalar gül ile bostanın kıymetini ne bilir. Gül ile bülbülden söz edilen dizelerde kişileştirmenin yapılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Her şeyden önce bülbülün güle âşık olması, aşkından ağlayıp, inlemesi insana ait vasıfların bülbüle aktarılmasıdır. Bu dizede de olduğu gibi kıymet bilmek insana mahsus bir durumdur. Şair gülün kadrini bülbülün bileceğini söyleyerek teşhis yapmıştır. Ayrıca kargaların da gül ile bostanın kadrini bilemeyeceğini söyleyerek yine teşhis yapılmıştır.

Mani parvānaga ‘ayb aylamañ şami’ ruñın kōrgaç,

Kabutar naslıdın “hu” deb bolur parvānalar paydā. (11/4)

Anlamı: Benim gibi pervaneyi kınamayın, Güversin neslinden pervaneler “hu” diye ortaya çıkar. Hayvanların her biri şüphesiz kendi dillerinde, onlara verilen şekliyle zikrederler. Fakat burada şair pervaneye insan vasfı yükleyerek önce onu kınamayın demiş daha sonra “hu” dediklerini ifade etmiştir. Kelebeklere yüklenen bu insansı vasıflarla teşhis yapılmış oluyor.

3.3.9. Tekrir

İfadeyi güçlendirmek maksadıyla başvuru ve dizelerde ya da art arda gelen cümlelerde bir ya da birkaç kelimenin tekrarlanması olarak karşımıza çıkan tekrar sanatı Hüveyda’nın Divan’ında şu dizelerle karşımıza çıkmaktadır:

Ḳanā‘at peşa kılğıl, be-Ḳanā‘at tapmadı maḲşad,

Ḳanā‘atdın şadafniñ köksida boldı gühar paydā. (8/5)

“Ḳanā‘at” kelimesinin beyitten birden fazla kullanımıyla yapılan sanat beyitte anlamı da güçlendirmiştir.

Derdı yoḲ be-derd kişilar derd Ḳadrin ba bilur,

Dünyāda nāmerd köpdur, merd Ḳadrin ne bilur. (67/1)

Yine bu beyitte “*Derd*” kelimesinin tekrarlanması ile tekrar sanatına başvurulmuştur. Bu sanatın yapılmasıyla ahengi yakalayan şair aynı zamanda asıl vurgulamak istediği şeyi de birden fazla kez kullanmakla gerçekleştirmiştir.

Şairlerin teşbih gibi birtakım sanatları kullanmakla yetinmeyip rengîn (güzel) söz söyleme amacıyla da şiirler ortaya koyduğunu söylemekte fayda vardır. Şiirlerini en güzel şekilde söylemek şairler için başlıca amaçlardandır. Özellikle de klasik edebiyat şairleri arasında adeta yarışa dönüşmüş olan güzel söz söyleme, Hayâlî Bey gibi şairlerin kendi şiirlerini eşsis kabul etmeleri ve bunu ispatlama yoluna gitmeleriyle karşımıza çıkıyor.

Hüveyda'nın gazellerinde bu sanatların dışında şairin şiirine güzellik katan sözü ustaca kullandığı beyitleri vardır. Bazen şekil ve ahenk yönünden bazen de anlatmak istediğini en iyi şekilde ifade etmesi, sözü yerinde ve güzel kullanmasıyla usta bir söz şairi olduğunu bize gösteriyor.

Erursen pādşāh-ı hūsn, kaca-kündüz eşigînda

Yüzüñni körgali müştāk, ey gülruh, gadā yoktur. (66/5)

Zamāne cānı aziziñ tan içra muhlat emiş,

Hüdānı zikrini kılğıl ki, dam ğanimat emiş. (98/1)

3.4. DİVAN'IN TRANSKRİPSİYONU

ĠAZALLAR

BİSMİLLAĦİRRAHMANİRRAĦİM

1

İlâhî, sen kerem birlan keçürgil, ey Ħüdāvandâ,
Günâh-ı cümle mü'minni, ayâ ma' bud-ı be-hamtâ!

Oşal şahrada kaynar mağz-ı sar mişl-i kazân yañlığ,
Tilim tizğa tüşürüb taşna aylab kılmağıl rasvâ.

Kelür nayza boy-ı hürşid-i tábân favk-ı sar üzre
Oşal kün başımızğa çâdar-ı rahmatni kıl paydâ.

Qurulsa ul "faman-ya' mal" da mezânım sabuk kılma,
Günahımdın savâbımnı, ayâ Sattâr-ı ma' budâ!

Ķadam kıoysam yıkıtmâğıl şırâtal mustakim üzre,
Giriftâr-ı caĦım aylab ilâhi kılmağıl rasvâ.

Hamma iş bizga müşküldür, seniñ âldıñdadur âsân,
Ki sensin barçanıñ Parvardigâr-ı hall-i müşkülhâ.

Ümidim köbdurur “lâ taḳnaṭuu min raḥmatillâh” dın

Agar çande ki nâşâyısta işni aylasam barpâ.

Oşal ruz-ı kıyâmetni, îlâhî, aylagıl âsân

Be-haḳḳı seyyid-i kavnayn subhânallazî asrâ!

Neçük huş baht-ı sa‘ âdetdur Muḥammad “ümmatim” desa,

“Seniñdek ümmatim yok” desalar faryâd u vâvaylâ.

Ölümnü aldıda şâh u gedâ barça beraberdur,

Oşandâğ Muştafa ottı bilur olmasan kişi ḳaydâ.

Ġanimatdur ḥayâtıñ neçe kün Haḳ yâdıda otsa,

Ve ger ne ul tiriklikdin ne huşdur olgâning avlâ.

Özüñge kelgil inşaf ḳılğıl bolma nâ-inşaf,

Ḥüdâdın ḳorḳ uyat eldin, ḳıl emdi ṭâ‘ at taḳvâ.

Bahâsız be-bahâ ‘umruñnı zay‘ i ḳılma ey nâdân,

Ḳoluñdın bây berib bi-hüda işga ḳılmağıl savdâ.

İş ḳıl ey Hüveydâ, zâd-ı râh âhırat bolsun,

Tuman anbar zar yıǵsañ ki bolmas toşa-i uqba.

2

Seniñ äldiñda bolsa, ey dilâ, türlük haţar paydâ,
Na deb ğâfil yâtarsan, kıl saharlar çaşm-i tar paydâ.

Hüdâğa yıǵlâğıl, kılġân günâhıñ yâd etip her tün,
Bolur fayd-ı fütuh bâşıñ uza vaqt-ı sahar paydâ.

Kişikim be-muhabbat istasa, tâpmas muradını,
Muhabbat birla tiksañ çobı kılġaylar, şamar paydâ.

Hüdâdın be-ħabarlarnıñ yoqturur zarra korğunçı,
Bilurmu uyquda yâtgân kişi bolsa zarar paydâ.

Taniñni kuvvatida yıǵlâğıl, otkarma vaqtiñni,
Rasulullâh dedilar “külli yevmin çün batar paydâ”.

Hama ‘âlam Hüdâdın bir zamâne be-ħabar ermas,
Hüvaydâ, yoqtur sendek bul cihânda be-ħabar paydâ.

3

Dilā, ğaflatda bolma aylasañ karı şavāb anda,
 Ƙoluñdın Ƙoldağay, bolğānda aħvāliñ ħarāb anda.

Ƙılurda Nuħ Ƙavmidek tamuğdıñ ātaşı ğarƘāb,
 Ħalāş aylar bolur kişi senga kelsa ‘azāb anda.

Ħisāb-ı dūnya aylarsan, ħisābıñdın bolub ğāfil,
 Berursen zarra-zarra neku badlarga ħisāb anda.

Na Ƙılğān işlariñ munda körünmas be-ħabardursan,
 Oşal şaħrada bolğāy cümle kārıñ be-ħicāb anda.

Ħüdāyım sorsa: “Ey bandam, na kelturdiñ manga ayğıl”
 Bolubān sarnigun oldum ki, bergüñdür cavāb anda.

Ƙāçārsan sāyağa munda, çidālmay andak ıssığdın,
 Netārsan tāñla, ey ğāfil, muşaddat āftāb anda.

Kalidi cannatul a‘lā, Hüvaydā, dast-i aħsandur,
 Ki, har yana ilik sunsañ, bolur bil fatħ-i bāb anda.

Kişiğa ‘ ışk tegsa, bolğusıdur anga ğam paydā,
Va lakin bolmağay be-dardlarga közida nam paydā.

Ṭariq-ı ‘ ışk arā iḥlās aytıp kırıgān eranlarğa
Bolur har göşa āldıda İlyās u Hızır paydā.

Hama bolğān bila ādemga bilmiş ‘ ışk dardini,
Yemak-içmak bilan kıldı olar köñli qara paydā.

Köñül āyine-i Ḥaḫdur, muḫabbat birla şayqal ur,
Nazar sālmas anga yarım, kıılır āyine kir paydā.

Dariğā, ḫayf, ādem bir-birini ḫadrini bilmas,
Ḳılır olğānıdın soñ her neçük ādem ḫadr paydā.

Hüvaydā, turma emdi yaḫşilerniñ ḫizmatin kılgıl,
Kamānsız uçqānı yoḫtur hadafga bolsa tiyr paydā.

Derd-i şanam boldı biliñ kelmadı dardima deva,
Ṭāptı kasallarım maniñ cümlasi bir yol-ı şifa.

Şabr-u qarārım qalmaqı āldı tābu t̄aqatim,
 Ğamza bilan, nāzı aylabān q̄aş-ı qarā dilbar.

Telba qılıbdur ul peri āldı köñülni, naylayın,
 El kulubān manga dedi: “Boldı senga neçük balā?”.

Derdi yoq el mani körüb pand u naşihat aylabān,
 “Telbamusan, na boldı, der, daim işiñ āh-vāh”.

Pertev-i ‘ışq otı tüşüb örtadı köñlü otıdın¹⁰⁵,
 Telba yürütüb ul meni derbadar ayladı gadā.

Ruzı “alastu rabbükküm” aydı: “Mani bilur musan?”
 Aytıb edim ki man: “Bela”, berdi manga tuman balā.

Zahidi h̄āmṭam‘ anı kör münkir-i ‘ışkı ul şanam,
 Erdim azalda yār ila uşbu ravişda āşnā.

Vaşlğa man yetay desañ, ey Huvaydā seherge qob,
 Sözü güdāz h̄aşıl et, ‘ışkıda ayla cān fidā.

¹⁰⁵ İ. Abdullaev derlemesinde “‘ışq otı partavi tüşib örtadı köñlim üyini” şeklindedir.

Yâr demañlar, dostlar, erur bu cânğa yüz balâ,
 Bir qarab âldı küñülni dilbar qâşı qarâ,

‘Aql-u huşum âldı ketti, telba aylab el arâ,
 Vah, neçük âfet ekan sâldı manga bu mâcarâ.

Ġamza oqı birla dilbar qâşı yâsını qurub,
 Sînani şadpâra aylab, etti bağrımni yarâ,

Man neçük tâkat kılay mundâğ cafâlığ yârğa,
 Hâsrat aylâb âh urub boldı “alif” qaddim “dutâ”.

Körmedim ‘âlamda sendek dilbar-i zâlim şıfat,
 Yâ farangizâdadur, bilmam neçükdür bolubân.

Ey Hüvaydâ, yârniñ dardida yığlab zâr-zâr,
 Köçayu bâzârlarda qılmağıl şarm-u hayâ.

7

Cahännı istasam, bolmas seniñdek dilrabâ paydâ,
 İtiñni Hıylıda yoqtur maniñdek mübtalâ paydâ.

Erursen pādşāhı hūsn, eşikiñda gadālar köb,

Gadälarnıñ içida bolmagāy mandek gadā paydā.

Demāsman sendin özgāni, ināngıl, tā tirikdurman,

Agar bāşımda bolsa laḫzada yüz miñ balā paydā.

Cemāliñ körgali, ey nāzenin, köb ārzu aylab,

Ḳılur könglüm ḳuşı dam-badam uçārman hevā paydā.

Sen ey zālīm ḫazar ḳılğıl meni mazlūm āhıdın,

Mabāda bolmağay āhım bilen tir-i belā paydā.

Hama aytur Hüvaydāga: “Ne deb yığlarsen, ey nādān?”

Taḫammül aylasañ, bolğāy senga āḫir vafā paydā.

8

Nigārā, senga cān bermay bolurmu munga cān paydā,

Kulub aydıki: “Cān bermay bolur cānān ḳaçān paydā?”

Cafā u cavr çekmay kim bolubdur yārğa vāşıl,

Cafāsın çekmagunça bolmagay bir parça nān paydā.

Eşikiñde yātıbdur paşta-paşta gasta-i ‘āşıqlar,

Seniñdek bolmağay ‘āşık kişilerni kırān paydā.

‘Acab kıattığ köñüllüksen, kelip ‘āşık sarı raħmiñ,
Demāysan: “Bul ğarib köyüñ ravā boldı kaçān paydā?”

Körüb nav bir ğaııñnı ey Hüveydā bolmağıl mağrur,
Mabādā bolğay bu sabza-i ğaııñga ğazān paydā.

Köyüñdin kelmas, ey yārim, nasimi āşnālıkıdın,
Yürakda bolmağunça ğunçadek zardāb-ı kıān paydā.

Köñülni bağıda mehriñ ğülını parvarış kıldım,
Bolurmu heç ğülü, ey nāzanın, be-bāğbān paydā.

Hüvaydāy-ı ğarib ğamzede derdiñ bila yığlab,
Kılur bülbül kabi har şubħıdam āh u figān paydā.

9

Kişini derdi bār ersa, kıılır āh-ı şaħar paydā.
Va lekin bolmağay be-dardlardın çaşm-i tar paydā.

Bolay desāñ oşal ğülşansarāyı vaşlığa dāħil

Qızıl gül ğunçasıdek aylığıl ğun-i ğigar paydā.

Sālıbsan barg ü bāriñni kırıp buy-ı sebük yolğa.

Şacar avval sālıb bargın, qılur āħır şamar paydā.

Ħüdāniñ yolığa kırsañ, yürügil rast yol birlan,

Bolur kacrav kişilarğa bolur har yerde man paydā.

Qanā' at peşa qılığıl, be-qanā' at tabmadı maqşad,

Qanā' atdın şadafniñ köksida boldı gühar paydā.

Ħüvaydā, qıldı el ğāşıl seniñdek yoqtu be-ğāşıl,

Darağt-ı be-şamarga bolsa āħır sabze ğuş paydā.

10

Sînani şadpāra qıldıñ, ey dilbar, qāşı qarā,

Tîr-i mücgāniñ bilan aytıb ki boldı dil yara.

Kelmagay hergiz barāham sîna-i çākim mani

Tāri zülfü sözānı mücgan bilan qılmay rufā.

Bul maniñ dardımga, ey dilbar, tabib darkār emas,

Ey, seniñ dardiñ tabib, külli dardimge davā.

Hırmanı cismimge tüşti barķı   ışķıñ, ey pari,
  almadı bir zerre cānım ortanıb boldım adā.

Munça be-raħm sitamgar yār ekānsan, dilbarım,
 Kelmedi   aşık sarı raħmiñ seniñ, ey pürcafā.

  Aql-u huşimni ālıbsan telbalardek ey pari,
 Hāy u huy deb tārtadurman n  ara-i vāħasratā.

Taşnalab  aldım firāķ-ı ğamda sargardān  ılıb,
 Laşkarı   ışķıñ kelib  ıldı şahidi Karbalā.

Bolmağay   ışķ-u muħabbat lāyıķı her ādemi,
 Ey Hūvaydā, bolmağunça bul cahāndın māsuvā.

11

  Işķdın maħsudasin Mecnun-ı ğayrāndın tıla,
 Laylidin ğāli siyah zūlf-i parişāndın tıla.

Ne sorārsan āşķāra ul şanamniñ dardidin,
 Kel, şab-i ğalvat içinda āhu afgāndın tıla,

Her neçük nādān ʔabibdin sorma dardiñga davā,
 İzlegil hāzıķ ʔabib, derdiñni darmāndın tıla.

Her tikānda tāza gül, har baırda yoķtur şadaf,
 Gavhar-i kımmatbahānı bahri ʕummāndın tıla.

Ne bilur zāğ zağan raftār-i gülniñ ʕıřkını,
 Bülbül-i āşufta ķadrini gülistāndın tıla.

Lazzat-i dünyānı huşlar na bilur tan özgani,
 Zavķ-ı şavķ-ı yārnı dil üyide cāndın tıla.

Laʕ li maķşad har ķayu tāğdın tāpılmas izlasañ,
 Ur riyazat miñnetin köh-i Badaħşāndın tıla.

Hācanazar ʕāşığa ķıldım Hüvaydānı laķab,
 Bul ğarib-i mustamandni şahr-i Çimyāndın tıla.

Nigāрім ʕıřkıdın ķıldım saħarlar nālalar paydā,
 Yürak dāğını közlab, ayladım hunābalar paydā.

Camâliñ ârzusıdın saharlarda turıb yıǵlab,
Közimdın ayladım çün abri naysân cälalar paydâ.

Sen, ey bülbül, navo kılgıl gülistan mavsumi ötmay,
Kılur ma‘ mura-i güldin hazân vayrânalar paydâ.

Mani parvânaga ‘ ayb aylamañ şam‘ i ruñıñ körsa,
Kabutar naqlidin “hu” deb bolur parvânalar paydâ.

Humârım çaşm-i sâki dilârâmım bayân kılsam,
Mey içmay bolgusı her göşada mastânalar paydâ.

Sen ey zâhid, bugün mayhoralarnıñ ‘ aybını etma,
Birâv mescid binâ aylar, birâv mayhânalar paydâ.

Ayâ bād-ı şabâ, yetkür Hüvaydādın bu inşanı,
Yürak zardâbıdın kıldım şanamga nälalar paydâ.

Şitâb aylab közümdin ötti nâgah dilbar-i ra‘ nâ,
Alıb ‘ aqıl u hirad mandin ki ul be-raħm u be-parvâ.

Namudu ham rabud aylab peridek ötti âldımdın,
Yıķıldım bilmay özimni, ketib aķlım bolub yaġmâ.

Közi callâd, be-raħm gâh nâgah perdedin çıķtı,
Alurġa ķaşd-ı cân aylab, ķılıb yüz nâz-u istiġnâ.

Gâh-ı ĥandân, gâh-ı giryân, gâh-ı atfâllar birlan,
Yürürman bilmay özümni, ‘acab başımda bu savdâ.

Köñül cam‘ani tâbmasman yürarga el bilan birdem.
Erurman ġam bilan hemdem, bolub Mecnun be-parvâ.

Hüvaydâ, neça künler yıġlamay şabr u taħammül ķıl,
Ki tâ olmay yetuşmassan vişâl-i yârga aşlâ.

14

Özüñni şadri maclis ķılmakim, bolġay balâ paydâ,
Faķir-u ĥâksâr olsañ, bolur Ĥaķdın rızâ paydâ.

Falân şayĥu falân şofi degâylar bolmaġıl maġrur,
Bu şuhratdın senga âfat, ķılır nafsîñ havâ paydâ.

Özüñga nāziş etma köb“Filan İbn Falānman” deb,
Neça İbn Falānga boldı yer āstıda cā paydā.

Hilāfin aylasañ nefsi bedinni zeripā kılsañ,
Masihādek bolur senge felek üstida cā paydā.

Maķāmıñ āsmān bolsa, bu nafsıñ rāyiga bārsañ,
Āsıb çāh āstıda Hārutdek kılgay îzā paydā.

Oşal ķārın ki badbaht nafsini rāyiga ol bārdı,
Kaçarsan nefsi beddin, senge bolmas heç balā paydā.

15

Öttüm, dariğ, kışsa-i cavr-u sitem oķub,
Çün bülbül-i sitamzadedek dard u ğam oķub.

Koblar havasda haķ oķudum çıķmadı savād,
Çıķtı savād-ı huş manga, emdi şanam oķub.

Ermiş tamam-ı ādamılar mübtalay-ı nafs
Nisyan kılib Hūdanı yürürler dıram oķub

Dünya sahnıǵa mümin pākizeler arā,
Dedı Resul şah-ı ʿ Arab val ʿ Acam oqub şalli aleyh.

Bolmas adā (ey!) Hüvaydā ğam-ı ruzgar-ı dūn,
Yürseng hazār sāl anı dam ba-dam oqub.

16

Köyüñni yāstānıb nābud bolġān ħākpālar köb,
Vişāliñni ʧalab ʧılġān eşikiñda gadālar köb.

Seniñ vaşlıñǵa yetmāklık emas āsān, ekān düşvār,
Arāda neça türlük derd-i malāmatlar, balālar köb.

Agar vaşlın tāpāy desañ, vücud şahrāsıdın ötgil,
Ki anda neça manzil, rāhlar, ʿ aqba, danālar köb.

Qadam be-rāhbar qoyma bu yolga hem qulāvuzsuz,
Ki her menzilde dev-u rahzanu rāhıfanālar köb.

Qārāñguda qadam qoyma qarāġ-ı ʿ ilm zāhir āl,
ʿ Aşakaşsiz qadam qoyma haţar tarik cālar köb.

Körünma el köziga, qāni ʿ ʿ uzlatnişin bolġıl,

Agar ganc izlasaň ‘uzlatda ganc-i be-bahālar köb.

Ƙılālmasdur muradın her kim āsānlıƘ bila hāşıl,
Ayā sālık, bu yolda ne maşaqƘatlar, cafālar köb.

Anıñ miñ bir cafāsınıñ biriga bulhavas ‘āşık,
Çidāyalmas, Hüvaydā, sen kebi şuratnamālar köb.

17

İçimde otı yānādur, tāşımğa urmas tab,
Tenim çü mişl-i saƘar āldıda erur hātab.

Yürekde şu‘ la urādur, alaņası kökde,
Şarāra-i nefsimdur falakdegi kavkab.

Ragımda Ƙālmadı hālim, yürekde hem hālat,
Küya-küya Ƙurıdı ustihānlarım Ƙākşab.

Hāı-ı havas oƘudum, çıƘmadı savād hergiz,
Savādı ‘ışƘ çıƘardım, oƘub ki be-maktab.

Şanamniñ şaydı bolubman, Ƙāçārga yok hālim,

Alıbdur murgı dilimni nigār-ı be-maṭrab.

Sorāğ-ı Leylini izlab mişāl-i Mecnunman,
Yürāduman yügürüb her ṭaraf, yemin u yasrab.

Sabağnı ālgān emāsdur bu ‘ışk mektebidin,
Vafāda Mecnun u Ferhād Hüvaydāğa oğşab.

18

Ḳol sālīb keldi şanam bir-bir bāsıb,
Beliga ḡancerni ḡamāyıldek āsıb.

Aydım: “Ey cānım taşadduğdur sanga,
Bāş kerak bolsa rızāman, āl kesib.

Öltürür bolsañ meni be-çārani,
Zülf-i zanciriñ bilan öltür āsıb.

Küldi, aydı: “Bu keçe ḡilvatdaman,
Şum rağıblar bilmasun, bārgıl basıb”.

Bul Hüvaydānı körüñ, be-baḡtnı:

Bārgāli oymas raib yolnı tosab.

20

āle' im ılsa madad, bolur bu āhım mūstacāb,

Yā özi kelgaymukin aldımğa avālim sorāb.

almas erdi zerree kōnlūmda armānım mani,

Olsam erdi āldıda gūldek camālige arāb.

Dāg-u derdidin ālıb bārsam laadniñ oyiga,

Tā ıyāmatğa mazārımga kelür boy-ı kabāb.

Kōrmasam tāñla cemāliñni ıyāmat datıda,

Sahl erur maşar 'azābı, bu manga attıg 'azāb.

Ne ılay cannatni man anda yūziñni kōrmasam,

Yārsız cannat kōrinur kōzima cāy-ı arāb.

Bul Hūvaydā yārnı dōza arā kōrsa yūzin,

Manga ul cannat, rızāman kelsalar tūrlü ki 'azāb.

21

Oğudum dersḥāne-i ʿ iṣḫn̄ iḫida bir kitāb,
 “Ḥāṣiya” “Ṣamsiya” dın ham ṭurfa baḥs-u ḥuṣ cavāb.

Ham oğub ʿ ilm-u adab boldum “Aḫāyid” ḥāni ʿ iṣḫ,
 Müṣkülāt-ı ʿ ilm-i fiḫhdın sorsalar bergüm cavāb.

Zāhidā, ṣavm u ṣalātın ḫadri yoğ bāzār-ı ʿ iṣḫ,
 Bir yarım arzğança yoğ, belki erur andın ḫarāb.

Sāḫiyā, bir kāsa mey ber ḫumāri aṣkın ḫılıb,
 Rind elini āldıda sāz aylāyın ḫang-u rubāb.

Kirdim ul mayḥānağa pir-u muğānım āldıdın,
 Ey Hüvaydā, iḫ debān bedr-i manga gülgun ṣarāb.

22

Körmay, yüzünni dilbar boldı aḫvālim ḫarāb,
 Raḫm etib kelsañ na bolğāy, ḫasta ḫālim sorāb.

Ḥāl-i be-mār-ı ğarib sormāğ ṣavāb-ı be-ʿ adad,
 Ermiş, ey yārim, sanga hergiz kerakmasmu ṣavāb?

Sāya'î ğamda ālībman, kũlfatim boldı tuman,
Tegmadı men zarraniñ bāşığa hergiz āftāb.

Tāl'î baĥt zabunımdın, netay, ey dilrabā,
Kelmadı "ayā, neũksen" deb meniñ ĥālīm sorāb.

Āh ursam, saf-ı gardunğa tegār āhım otı,
iddetidin ot ıkıb, aylar adā, aylar saĥāb.

ıl ĥazar āhım otıdın, ey nigār-ı nāzenin,
Bolsa cũ 'azkøk āhımğa ılmas he tāb.

Nea yıl boldı, nigārā, āstāniñ yāstānıb,
Sũpũrũb mucğān bilān sepdim közũm yāı āb.

ılmadım bir lāyıkını ĥizmatin, ey māhroy,
Ārî-ārî bāmadıñ be-āle' imdin he tāb.

Ey Hũvaydā, yũrmediñ sen bir dam-i beğam yũrũb.
Ĥātırıñ bolmay sarancām, 'āıbat boldıñ turāb.

āıñğa secde ıldım mil-i meĥrāb,

Ḳarā zülfiñge aldıñ cānnı çirmāb.

Közüñniñ ğamzesi tıyrı balāyı,
Siper ılsam anga cān tutmağāy tāb.

Ḳadañı kirfigleridur ḥancar-i tez,
Ḳoyār her dem meni ānımğa bolğāb.

Nigāhıñ mişl-i āhuy-ı ramıda,
Yānıb bir bāışındın boldı dil āb.

Yüzüñ gül, lebleriñ la' li Badaḥşān,
Sözüñ şirinligidin ne ālur āb?

Dahāniñ ğunça u gülü tişlariñ dur,
Ḳadıñdur sarv, raftāriñ erur āb.

“Alıf” dek āmatiñe, ey nigāрім,
Salāmiñ “lām alif” dek sāldı tolğāb.

Seniñdek nāzeniñe bul Hüvaydā
Neçük cān bermasun, ey dürr-i nāyāb!

Şahsuvārımın körüñ: keldi yāmān aççıġlanıb,
Ġārat aylab buzġalı köñlümni mülkin ātlanıb.

Kör ġazab birla kelibdur ‘āşığı öldirġalı,
Bāşı yāsını ġurub, mücgān oġunı közletib.

Ṭurfa callād-ı perivaş, raġm ġattıġ köñül
Āldı cānım ġābz ul-arvāġ yañlıġ küçlenib.

Oldırurġa keldi yārim bāşım üzra hāyhāy,
Baġışı callāddek, kirfik ġılıçını ālib.

Ṭurfa ‘ayarı sitamġar yārını kuydurġalı,
Ġāş ātıb, külüb bāġıb, mundaġ ġılıġlarda kelib.

Ey Hūvaydā, ġaçmāġıl, ġıldı cafā bisyār deb,
‘Āşık ersañ, her cafāsını kötar turma yātıb.

Hacr şahrāsıda ġāldım, otı mandin āftāb,
Zerredek aftān u ġazān boldı aġvālim ġarāb.

Şaşkaṭār āqtı yüzümdin köz yaşım daryā bolub,
Ceyhūn u Dacla u Fırat āldıda mişl-i saḥab.

Körmedim ʿālamda sendek raḥm-ı kattıg köñül,
Cān çıkarğa yettiyu bir kelmedi ḥalim sorāb.

İntizārı bir niğahı man bolub, ey nazenin,
Āstānıñda yātıb bolğumdurur āḥir turāb.

Çöle'ı ḥacr anda man taşna ğazalān yügürüb,
Tāpmadım, ey cān, dil vaşıl sarıdın қатра āb.

Her cafāyı yārdın kelsa, Hüvaydā, şabr qıl,
ʿĀqıbat maqşad tāparsan, qılmāğıl hergiz şitāb.

26

Körüñ ul şahsuvārımnı kelür nāz-u itāb aylab,
Öziga, baş kesib, qānımnı tokmaknı şavāb aylab.

Bāşımnı kessañ, ey yārim, qāşımda bir dam olturğıl,
Qoşuqda itleriñ içun meniñ qānım ḥubāb aylab.

Qarā qānımnı içmaklık münāsib itleriñ boldı,
Raqib-i rusiyahlar hem içer qānım şarāb aylab.

Ümidim mundağ emas erdi, taşadduq man bolāy sendin,
Uzarsan ahd-ü pāymāniñ tanābiñi şitāb aylab.

Neçük otı manga sālđıñ, yürāgim bağrım ortāndı,
Çıqar kökka bolub āhım falakni neçitāb aylab.

Ayā ey dilbar-i nāzik, raqiblarnı sözi bilen,
Ālursan tanda cānımnı, manga yüz miñ ‘azāb aylab.

Ayrımağda seni mendin raqibler keça u kündüz,
Yürürler gird-koyıñnı morālab, peçitāb aylab.

Ġarib miskin Hüvaydānı raqibler şerridin, yā Rab,
Özüñ tutğıl panāhiñda du‘āsın müstacāb aylab.

Bul agar tāğlarğa çıqdım āh u vā vaylā urub,
Yüregim tolgān üçün ġam-ğuşşadın faryād urub.

Cezbe-i ʿışkıñ tegibdur, tãrtaman: “yã hoyı, dost”,
Şanʿat-ı perverdigārımğa tãmãşãlar kılıb.

Hãli zãrımdın meniñ be-derd kişilerge ne ğam,
Derdmend bolsa kişi, yıĝlar meniñ hãlim körüb.

Kõnlüm içre derd, köbdur, man bilurman derdini,
Kõrsatıb bolmas anı be-derdlerge çãk etib.

Tãş urub köksümni yardım “ķaydasan, ey yãr”, deb,
Nãlişimdın nãliş etti sengi hãrã suv bolıb.

Dünyanı şayķal urubãn izlasam tãpgãymuman,
Ey Hüvaydã, ʿışķ dardiga devã eldin sorab.

28

Bolmaĝıl maĝrur öziñge kuvvat-i bãzu körüb,
Mũza nʿalimniñ ayãĝıñdın yırãķda çũ körüb.

Vaʿdesi yalgãn erur, zãl-i felekni bilma rãst,
Kõrsatur sanga sazã, huşhãl bolma suv körüb,

Heç kiři yetgān emasdur dūnyānı pāyānıġa,
Yāş ‘ayāllardek yūġırma soñıdın āhu körüb.

‘Aks erur kārı caġān, zinhār bāġma ‘aksiġe,
Devleti ħüsnünge maġrur bolmaġıl, közġü körüb.

Çürgülür bu çarġ-ı kacrav gāh-ı onġu gāhu sol,
E‘ timād etma, Hüvaydā, sen anı yak so körüb.

29

Körün be-ṭāle‘imni: kelmadı āldımġa yār imşab,
Carāḥat boldı baġrım köb, kılıb faryād-u zār imşab.

Yānım yerga tegār erdi, ölüb ketsam lahad içre,
Kelib ħālimni sorsa erdi çaşm-i pür ħumār işlab.

Bolub maġrur bu dūnyā mülkige sıġmas edim ħargiz,
Yüzümga kac urub, söz kıātsa erdi ul ingār inşab.

Sūlaymān ħaşmeti hem mülk-i İskandar bilur erdim,
Āyaġın naġşını kılsam edim bosu kanār imşab.

Berurda cān bolur erdi manga cān aççıġı āsān,
Kelib başımda tursa erdi zūlf-i tābdār imşab.

Yüzini körmay olsa tā kıyāmat vaġtı bolġunça,
Yātur yıġlab Hūvaydā gör içında zār-zār imşab.

Nāgahān aġlımnı āldı bir peri tārsā kelib,
Telba kıldı el arā, ul şoġ be-parvā kelib.

Körünüb avval özini kimen yāşurdı pardaga,
Dil ālib bir şevada keldi meni rasvā kılib.

Uydaman, yābāndaman ermiş ġayālimdin yırak,
Körünür cānım közige dilbar-ı barcā kelib.

Suvdın ayrılġān balıġdek yātaman bāşım ātıb,
Sormadı ġalimni ul be-raġm, be-parvā kelib.

Ķālmadı şabr u ġarārım bir zamān olturġudek,
Ķıldı sargardān Hūvaydānı oşal barnā kelib.

Berma dil dünyā-yı dünge bağ-u bostānın körüb,
 ʿİbret ālgıl barçanıñ cāy-ı göristānın körüb.

Heç kişige kılgānı yoqtur vafā bul rozgār,
 Din-u dil barbād berma kâh-u ayvānın körüb.

Telmurub hasrat bilan taşlab ketārsan ʿākıbat,
 Kōb suyunma dünyānıñ mālı farāvānın körüb.

Dünyānıñ mānendi itdur, tişlab ottı ançalar,
 Tişlāyu sen hem otāsın emdi qālgānın körüb.

Bul ölümni tilāşıb, bir-birlarini tişlaşıb,
 Ottılar tabmay vafāsın kâhiş-ı cānın körüb.

Man seniñ deb vaʿ da bergān neçalarga bu pelid,
 Boldılar küll yoq vafası, ʿahdi yālgānın körüb.

Ṭālib-i dünyā, Hüvaydā, bolmağıl, bol Hāq ṭalab,
 Yum közüñni dünyādın tāñla puşaymānın körüb.

Ey bir adarlar, man olsam, yıgılamañ   izzat kılib,
Saqlamañ, b rur yerimge yol beriñ sur  at kılib.

Bosağ   stıg  taşlañ h r etib  ş  tanam,
Aytıñız: “Nega H d ga olmadıñ t   at kılib?”

   ş  tanga tutmağan boz hayf erur, kıılmañ kafan,
Aylañız eski  afanımın  kafan rağbat kılib.

 p s lib, sudrab  y gımga lahadga b rɡu a,
Kim mani k rsa, H d ga yıgılagay   ibrat kılib.

 umluɡuñdın biz  utuldu , deb hama pir-u cuv n,
T butımın   r asıdan t ş  t n k lfat kılib.

Bul H vayd  ger i    s dur H d  darg hıda,
 ol   ib aylañ du , ruhumga siz şaf at kılib.

 aşımdın  tti şanam n z-ı    şik na kılib,
K n lge otnı s ldı, y şım rav na kılib.

Bahār mavsumi yañlıg közümni qānı bilān,
Yaqamnı daştıda unda lāleler nişāna qılıb.

Hamişa qān yutaman, ğunçadek bolıb ħāmuş,
Kulurman elga base derdini bahane qılıb.

Hazār martaba yığlab köyi sarı bārdım,
Qāşımğa çıkmadı dilāra uyqunı bahāna qılıb.

Man ğarib-i sitamkeşni ortamak üçün dilbar,
Közümdin ötti şitābān güli nişana qılıb.

Sāğınsa yār camālin Hüvaydā-yı miskin,
Bārur kuyığa ānıñ ot sorāb bahāna qılıb.

34

Emas ʿuzlatnışınlarğa tamāşāy-ı cahān ħācat,
Sözi zıkr-i Ħüdadur, özge ermas mardumān ħācat.

Ötüb ammāradın muţmaʿ inaga bolub vāşıl,
Cünûn daştıda yürğanlarga ermas āş-u nān ħācat.

Tāpıbdur perveriş eldin, kâçıb şahrâlara Mecnun,
Daraht-ı köhdek anga emasdur bâğbân hâcat.

Bolub hayrân-ı dîdarı urub ötge özin her dem,
Kuyâr pervânedek ‘âşık, anga ermas zabân hâcat.

Tâmâşâ-yı tacallî kılguçı huşyâr erlarge
Emas yâzu bahârân hem zımistân, bostân hâcat.

Şahid-i ‘ışk bolğanlargâ kılsa tâñla hun da‘vâyı
Anga debdur cemâlini, emasdur kânğa kân hâcat.

Hüvyadâ ‘âşık ersañ, sen qoluñnı dünyadın yuvgil,
Emasdur rah güzarlarga turargâ, hânumân hâcat.

35

Heç kişi körganmukin uşbu cahânda roy-ı dost,
Cümle-i zürrât-i âlamdur gadây-i köy-i dost.

Yürüdüm baħr u bar ‘âlamni izlab dost deb,
Bir nişâna tâpmadım çandân yürüb her soy-ı dost.

“Nahnü akrab” aydı yârim, vah, neçük tüştüm yırâk,

Cān dimāğıga kelādur her ʔarafdın boy-ı dost.

Derd ötti ki cān üyi içre tüşübdur dostlar,
Dudı ʔıgğay deb yürakdın tārtayın “yā hû”yı dost.

Darbadar yürdüm sorāğlab, bir nişāne tāpmadım,
Yer yüzide ayladım ʔandān ki custucoy-ı dost.

Sözleri tātliğ eken ʔıldı peri yāñlığ asar,
Telbalardın el arā ʔıldım ki göftugoy-ı dost.

Cān berur damda Hüvaydā, boynuğā tüşgaymıkin,
Restmāne dār yāñlığ kākılı Hindu-yı dost.

36

Kim seniñ yādında bolsa, tāpmağay hergiz vefāt,
Be-ħabardur kim ki sendin, murdadur ermas ħayāt.

Talğ erur kāmu zebānım sendin özge sözleşem,
Ey seniñ zikriñ tilimda behtar az ʔandu nabāt.

Derd-i ‘ isyān birla bolsa kim ki bemār-u za‘ if,

Tilge âtıñnı köb aytsa derddin tâpğay nacât.

Hizmetiñdin kaçsalar, şarmanda bolğay ‘âkıbat,

Kim senge kulluk kıılır, ikki cahân bolmas uyât.

Munda kim yığlar senge âhını aylarsan kabul,

Anda sūd etmas yakın yetkânda vaqt-ı kuşt-u mât.

Saklağıl bir yâhşı ât öziñge hergiz olmasun,

Ey Hüvaydâ, sâklağunça yılkıda miñ yâhşı ât.

37

Ey seniñ dardiñ bilen devâna boldum ‘âkıbat,

Şam‘ i hüsniñ üstige parvâna boldum ‘âkıbat.

Tüşti könlüm içre derdiñ telbalardek, ey peri,

Küllî ‘âlemdin keçib, begâna boldum ‘âkıbat.

Ey cemâliñ şevki bilen gam şarâbıdın içib,

Bilmedim cân-u cahân mestâne boldum ‘âkıbat.

Telba-i ‘ışkıñ bolub, ‘ayb u kabâhat sözledim,

Elga külgü bāziyi tıflāna boldum ‘āqıbat.

Ul küni suydum seni yetti köñülge şādlık,
Tün-ü kün gam haylığa begane boldum ‘āqıbat.

Elu yurtumdın keçib, ‘uzlatnışınlık “hu” kılib,
Çuğz yāñlıg şāhib-i vayrāna boldum ‘āqıbat.

Vāla-u hayrān sarāsıma bolub, ey cān-ı dil,
Bilmayın aylar işim, hayrāna boldum ‘āqıbat.

Dil berib senge Hüvaydā körmayın dil cam‘ini
Çün hazān yāfrāğidek her yāna boldım ‘āqıbat.

38

Cümle cānlık halkığa kāfi erur n‘amā-i dost,
‘Işq elini ta‘amasıdur dāimā ālāy-ı dost.

Tāğ u tüz, kırt u kuş hāzır erur man be-habar,
Tāş-u tufrāgu gıyālar, cümle dar savdā-yı dost.

Kün çıkardın kün bātargā yürüdüm eldin sorāb,

Gerçi hayrân bilmedi heç âfaride cāy-ı dost.

Yürüdim arz u samāğa, kördüm hama hayrân yār,

Heç cāye tâpmadım man bolsa be-ğay-ı dost.

Bildiler pâyânı yoktur bul caḥānı mülkini,

Bir kıyâ köz sâlmadılar ‘âşık-ı şaydây-ı dost.

Cân uymın pākize kılgıl kâlmasun gard-u ğubār,

Man eşittim ğaybdın pākiza dil m’avây-ı dost.

Ey Hüvaydâ, hizmet etmay dostdın kılsañ tam‘a,

‘Ākıbat sendin üzülğây päre-päre rây-ı dost.

39

Köz açıb kıldım tamâşâ cümle el hayrân-ı dost,

Boldılar tâpmay nişânın cümle sargardân-ı dost.

Çöl-ü daryâ, roy-ı şahrâni tamâşâ ayladım,

Ḥalq etib harnamani bildim anı ‘urfân-ı dost.

Ḥulq-ı dâna, çaşm-i bînâ sizge in‘am ayladı,

Çaysı nâmerd aylamasdur cānını çurbān-ı dost.

Ĥāh mü' min, ĥāh kāfirdur anıñ eĥsānıda,
 'Ām erur cümle ĥalāyıklar arā eĥsān-ı dost.

Çāçmāğıl, ey bende-i mü' min, keremlik ĥānıdın,
 Bir zamāne ĥāl-i ermas ne' mat-ı alvān-ı dost.

Tā cemālin körmagunça cennet ul-ma' vā arā,
 Tāze bolmas cān uyıdın derd-i be-dermān-ı dost.

Ancuman içre, Hüvaydā, ötti ' ömrüñ dāimā,
 Bir ŧeb-i ĥılvat içinde bolmadıñ mehmān-ı dost.

40

Bu dünyā mülkige kelmak emas fikr-i vağan bā' is,
 Ġarāz kelmakligim buldur oşal gül pîrahat bā' is.

Çılıb her göşeni menzil, Ĥüdānıñ zikrini çılğıl,
 Ne bul ki, el arā beyhude sözi sözlamak bā' is.

Günah çılmas kişi yoçtur bu dünyā mülkide aşla,

Günahıñnı mükafatı nedâmet yığlamak bâ' is.

Bulursan kâfir-i muṭlaḳ ḥüdadın özgeni etsañ,
Dem urmay ğunçadek elga yürak ḳân aylamak bâ' is.

Müslümanlığ yolu bârık, yürürsen bir ḳıl üstida,
Ayağım tabmağay deb bandadin ḥavf aylamak bâ' is.

Hüvaydâ, bul tiriglig aldıda albatta olmak bâr,
Tiriglik ḥaşılı boldur ' ibâdat aylamak bâ' is.

41

Dünyâda hây-u havas ḳılmâḳ ' abas,
Bir Ḥüdâdın özgeni suymâḳ ' abas.

Barça taḳvây-u riyâzat ḳılmasañ,
Mürşid-i kâmilge ḳol bermâḳ ' abas.

Bir ğaribniñ köñlini şâd aylasañ,
Yol bäsıb Ka' ba sarı bârmâḳ ' abas.

Vâdiy-i faḳr-u fanâni kezmayın,

Ḳul ālib özini yıraḳ etmāk ʿ abas.

Ālmasa asrārlardın ul ḥabar,
Şayḥlar ornıda olurmāk ʿ abas.

Nefs-i bedni oldurub ruḥ şavḳıda,
Bolmasa, raḳs-u sam ʿ ā urmaḳ ʿ abas.

Vādiy-i ḥayratda ḥayrān bolmayın,
Ey Hüvaydā, “hāy-ı hu” etmāk ʿ abas.

42

ʿ Ademniñ mülkidin kelmāk Ḥüdānı izlamak bā ʿ is,
Anı taşlab agar hāy-u hevesni közlamaḳ bā ʿ is.

Yubārdı dünyāğa bizni Ḥüdā āzmāyış etmakka,
“Manga ḳılıḡıl ʿ ibādat” deb, emas bāḡ-ı çaman bā ʿ is.

Ḳılıbsan māl u pul paydā, degil eḥsān üçün yıḡdım,
Ḥüdā yolıda şarf etgil, dema gör u kafan bā ʿ is.

Nişān-ı bandalık uldur Ḥüdāniñ zikrini ḳılmāk,

Senge ermas münāsib tarbiyāt kılmāķ badan bā' is.

Hüvaydā, zıkr-i ḥaķ uldur ḥariş-i bandalik bulmaķ,

Münāsib bandalikge bolmağay ḥırş-ı şaman bā' is.

43

Bir demini, ey dilā, otkarmağıl bekār heç,

Bir āğız söz sözlama beyādı ul dildār heç.

Her kişi behuda söz aytsa, anga sālma ķulāķ,

Bolsa beyād-ı Hüdā, bul cümle'ı güftār heç.

Zıkr-i Ḥaķ aytmas āğız göyā şikāf-ı tām erur,

Bāşkim bemağz erur, çün günbazı düvvār-ı heç.

Ul kişida bolmasa boy-ı muḥabbat zerreçe,

Kalhamacdek dāimā işi erur murdār heç.

Etsa kiminiñ nāmesini kātib-i ķudrat siyāh,

Aylasañ yüz miñ naşihat, anga kılmas kār heç.

Murda dillarge naşihat aylamaķ cān kāhişi,

Yığlamak birla tirilmasdur oluk bisyār heç.

Bolsa ger naçd-i matâ' iñkim ezeldin nāsara,

Ey Hüvaydā, bolğusı bu garma-i bāzār heç.

44

Uyātıb aylağan eldin namāz u ʔa' āt heç,

ʔİbādete kıılır kim ki be-muḥabbat heç.

Ne kār-ı ḥayr kıılıbsan tiliñge ālma ānı,

Bolur kişige barıb sözlagān saḥāvat heç.

Cahānnıñ mālını kıılsañ zamānede eḥsān,

Ketār şavābı anıñ, kıılma zarra minnat heç.

Özüñge binā māl u hem pulum bār deb,

Safāl-i maḥz erur kıılmasañ saḥāvat heç.

Yumub köz açquça yok ʔayşu rāḥat-ı dünyā,

Bār ersa sende ḥırad, kıılma anga rağbat heç.

Halāk-ı nefis bolubdur tamāmı ādemiler

Alarnıñ könlide yok şiddeti kıyāmat heç.

Uzārda cān-ı ‘aziz aççığıdın ul hālat,
Bolur ne körgān anıñ ‘umrida ferāgat heç.

Sen, ey ğarib Hūvaydā ki, reg-i şahrādek,
Günah-ı beyhude etib, kılmadıñ nedāmet heç.

45

Keça boldı, tāñ āttı, boldı heç,
Be-ħabarsan, ‘umrıñ ötti, boldı heç.

Tün ü kün aftān-u hezān yügürüb,
Kalħamacdek dünyāğa köb bulma heç.

Ĥazrat-i Nuh-u nabî miñ yıl yāşab,
‘Ākıbat boldı ul eriñ ‘umrı heç.

Munça köb kibru meni çandın havas,
Yüzge yetmas ‘umr arā, ey aql-ı heç.

Dünyā sendin keçmagān kıl yād-ı Ĥaķ,

Yum közüñni dünyādın, sen emdi keç.

“Manga ümmet bolmağay yālgānnı” deb,

Aydı aşhābığa hazrat erta-keç.

Rāst ayğıl, egri hergiz sözlama,

Ey Hüvaydā, kelsa başıñğa kılıç.

46

Nefes ki çıksa āğızdın be-yād-ı dilber heç,

Dāğıñ eltmasa bñy, anga mu‘athtar heç.

Hedefge tegma ger oq, kamāndadur na ‘ayb,

Ki ermas egri palañlarga rāst bāvar heç.

Ƙadıñnıñ hibçasıda her tarafga maylān kıl,

Maħalki ötsa, egilmas daraht-ı navbar heç.

Cahān erur güzarā, sākiyā, piyāla sun,

Bolur yumub köz āçıb içre pāy-ı tā sar heç.

Bu demni tut ki ğanimet, muħabbat haşıl kıl,

Hüdanîñ 'aşkıda bolğıl, bu māl u zevar heç.

Cihānı zer-i nigın aylasañ Skandarvār,
Acal ki yetsa, bolur devlet-i Skandar heç.

Yetuşsa miri acal buzğalı bu tan milkini,
Bolur esās amir-u taslim laşkar heç.

Hazār martaba yığlab, Hüvaydā, yālbārsañ,
Ölümge kılmas aşar āh-u dīda-i tar heç.

47

Yārga man zārı öldürma ki boldı mübāḥ,
Çün Nasimīdek terim sordurma ki boldı mübāḥ.

Dāimā aylab meni be-çārani be-mār-ı gam,
Hār-u ḥasdek zeripā kıldurma ki boldı mübāḥ.

Gāh-gahı man zārı közdin sālīb ul dilrabā,
Telba aylab, darbadar yürdirme ki boldı mübāḥ.

Cān közige her zamān nur-ı tecelli körsetib,

Mahv ruhsarı mani kıldurma ki boldı mübâh.

Qahr etib miskin Hüvaydâni şanam her roz-u şab,
Yüz cefâ u cevr anga kıldurma ki boldı mübâh.

49

Hüdanıñ yolığa kırmak demañlar kârı âsândur,
‘Aziz cândın keçib, bâş oynamâğlıq kârı mardândur.

‘Acab pâyânı yok yoldur, arâda köb haşarlar bâr,
Anıñ üçün hama sâlık bu yol üstide qalgândur.

Faıırlık metinin urmay, tekebbür tâğını kesmey,
Vücut şahrâsıdın ötmey qaçân yoluñ namâyândur.

Oşal şahrâ arâ yüz miñ daranda, acdahâlar bâr,
Alarnı qatl kılmay, demağıl: ötmaklık âsândur.

Bu yol şurfa qarângudur, çarâğı ‘ilm-i zâhir âl,
‘Aşâkaşsız qadam qoyma, tâyârlar köb farâvândur.

Vücutun aqbasıdın ‘âlihimmat mardlar ötgân,
Ki be-himmat kişiler boldun âstıda qalgândur.

Hüvaydâ, öz diliñçe kıılmağıl d' avāy-ı ' aşıklıg,
Henüz âdem-i riyâ âstıdasan, bu d' avâ yâlgândur.

50

Seni Leylâ, ayâ dilbar, meni Mecnun gedâ derler,
Gedâarnıñ tariği ' ışık içinde pādşâ derler.

Heç ' aşık körğeni yoqtur bu dünyâ mülkide râhatnı,
Anıñ için balân-ı ' ışık haylige devâ derler.

Agar tiyri belâ kelse, açıb köksin siper aylab,
Tururlar ortağa her dem, ne kelse, marhabâ derler.

Belâ vu meħnet dünyâ naşibi boldı ' aşıkğa,
Azalda merd u ' aşıklar balâlarını davâ derler.

Bu ' ışıkñ derdiğa, ey dostlar, hergiz davâ yoqdur,
Tamâmı derdlerge ' ışık derdini davâ derler.

Hüvaydâ, dünyâdın be-' ışık otkarma vücudıñnı,
Neça kün ' ışık hâşıl kıl, ' umrni be-vefâ derler.

Şiddet-i āhım otıdın günbazı aḥzar kuyar,
Cān-u cānvar, tāḡ u tüzler cümlesi yaksar kuyar.

Ro ba şahrā aylasam Mecnun kebi köksüm āçıb,
Ḳān yutub ḥālimge yıḡlab, lāle-i aḥmar kuyar.

Man bolubman ey samandar ḡarḳ-ı ātaş, bol yırāḳ,
Bir şarar çıḳsa tanımdın, āteş-i macbar kuyar.

Gaşte-i nāzı bolıbman, kelma callād āldıma,
Āhım otıdın tegib, ilkiñdaki ḥancar kuyar.

Ul küni bolḡāy ḳıyāmat, nāla el arā el arā,
Çāk urub baḡrım namāyān aylasam, maḥşar kuyar.

Man kirib cannat içige körmasam yārim seni,
Ḳıçqururman “dād” deb sakız behişt yāksar kuyar.

Nāliş etsa bul Hüvaydā: ḳaydasan ey dost,
Nālişimdın nāliş aylab cümle ḥuşk-u tar kuyar.

52

Beḥabar bolma ölümdin, bol hamışa bâḥabar,
 Qılmadıñ, bir kün kelür deb bu ölümni, terk-i şarr.

Heç kişi qālgānı yoqtur ölmagunça dünyada,
 Tavba deb uşlab yaqāñnı aylagıl āh-ı saḥar.

Ey müsülmānlar, ölümni vaqtini mî'āli yoq,
 Gāh oğul kömgey atānı, gāh uğlını padar.

Sen bukün mağrur bolma māl u mülküñni körüb,
 Köz yumıb açkunça qılğāy bul ölüm zer-u zabar.

Ey Hüvaydā, sen tāmāşā qıl cahān aṭrafını,
 Bolmağāy bārmu ölümniñ destidin ḥun-ı ciger?

53

Şiddet-i āhım otıdın günbazı aḥzarıñ kuyar,
 Şams u qamar bile yāna cümle-i aḥtarıñ kuyar.

Çıksa tanımdın uçkunı, tüşse cahānnıñ mülkige,
 Vaḥşu tıyar-u devu cin, mü' min u kāfariñ kuyar.

Ėarķai ötdurur tanım, kelma, ķāşımġa ķaytarar,
Nāşur-ı ġamnı yāzġalı ķoldaġı naştarıñ kuyar.

Kuşta'ı naz-ı 'ışķman, kelma ŗabib ķaşımġa,
Çıķsa şarāra'ı nafas, sayf ila ġancarıñ kuyar.

Kıdurmañ ey cünün eli, manga külāh-u candanı,
Ātaş erur benim meniñ, dalķı ķalandarıñ kuyar.

Kelmediñ, ey hümāy-ı baġt, bāşıma sāyā ķılġalı,
Belki ātarman āh oķını bāl ila ham periñ kuyar.

Ėumrıyu ġasta dil bukün, sarv üze nāla ķılmaġıl,
Nāla āhı sözime sarvu senubarıñ kuyar.

Bolsa ķıyāmet ul küni, derdiñni aytayın seniñ,
Yıġlasam el arāsıda, dözaķı maķşeriñ kuyar.

Ėür ile cannetiñ netay, anda yüzüñni körmesem,
Ėasta Hüvaydā āhıġa ġavz ila kavşarıñ kuyar.

Seniñ ‘ıŝkıñda, ey dilber, keça-kündüz fiğânım bār,
Közümde riyalardek mavclik āb-ı ravânım bār.

Laħad uyıga bārgunça seniñ derdiñni ayturman,
Tilimdin sālmay, ey dilber, tirikman tanda cānım bār.

Devāsız derdge uçrabman, ümidi şıhhatim yoqdur,
Olarman be-gümān emdi, ‘acab derd-i nihānım bār.

Küyüb ħasret bilen yığlab, ketārman uşbu dünyādın,
Çarāğı şubħidem yāñlıg küyüb uçmak nişānım bār.

Gül-i maqşad āçılmay ğunça kãldı, man netay emdi,
Bahārım zāye‘ ötti, be-ħabar vaqt-i ħazānım bār.

Bolub el āldıda beğam, külermen zāhiren, ammā,
Velakin ğunça yāñlıg tah-betah bağrımnda kãnım bār.

Oluk deñler Hüvaydānı, tirik bilmañ, birādarlar,
Yürürman şunçakim, bir olmağān tan içre cānım bar.

Seniñ hacrıñda, ey dilbar, ‘acāyib ḥasta hālim bār,
Yürāgim kuvveti ketti, yürārga ne mecālim bār.

Murādım naḥli hergiz bermadı bar, man netay emdi,
Köriñ beṭāle‘ imni: beşamar, zāye‘ nihālim bār.

Yigitlik ḳayta kelsa, kāşki tārtsam seni dardiñ,
Ḳaribman, kuvvatım ketti, ‘acab kārı mahālim bār.

Bāşıñdın orgulāy yārim, meniñ āldımğa bir kelsañ,
Çıḳarğa cān yāvuştı, bir āğız saña savālim bār.

Ularman begümān emdi, mani kömgil yolıñ üzre,
Bāsarsan deb mezārımnı ötarda bu ḥayālim bār.

Meniñ derdim bilen olğan Hüvaydānı māzārı deb,
Du‘āda yād etārsan deb, sanga köp ehtimālim bār.

56

Seniñ ‘ışkıñda, ey dilbār, na sabru na ḳarārım bār,
Cemāliñni körergerge ṭurfa ḳaşmu intizārım bār.

‘Acayib sāğınıbdurman seniñ güldek camāliñni,

Hamişe ârzuda  urfa h al-u  urfa k arım b ar.

Y zi ni k ormey olsam man, aya y ari, cef apeŝa,
  ıyamet k un ya  andın d ad deb yı lab tut arım b ar.

Seni  dardi  bilen yı lab man, ey y ari dil ar mım,
 Ket arman b aŝ  alıb emdi, ne bul yerde tur arım b ar.

Terak yafr gıga u ŝaŝ y r kimdur meni  larz n,
 Hamişa yerga  vez n y rarga ne mad arım b ar.

Meni  ba rım tola   andur  ızıl g l  un ası ya lı ,
 Agar y z mi  bah r olsun,  ılmas g l  azarım b ar.

Hama aytur H vayd ga: “Bu yari din k n l uzgil”,
 Başım yastu ga yatgun a  a an k n l uz arım b ar.

57

 ttilar bu d ny dın k p  adamı dil ahlar,
   almadı d ny da b  i hem gad -i ŝahlar.

H srat , ey dostlar, z lim  limni zulmidin,

Bu arā yer oynıa kırdi pariro māhlar.

Nāgahan kelsa, yāāñdın oymaān dam urālı,

He aar ılmas anga ılsañ fiān-u āhlar.

‘Āıl ersañ, ey birādar berma dūnyāa kōñūl,

Berdi dūnyāa kōñūlni ‘al-ı kam, kōtāhlar.

Dūnyā asratona erur, ey Hūvaydā, dūnyādın

Yūz tuman, miñ asrat ila öttilar hamrāhlar.

58

Yılaıl Hā yādı birla kea-kūndūz zār-zār,

Kōz yaıñnı āıtıb mānendi abri navbahār.

ıfl tā yılāmāuna ır bermas dāyā he,

Abr tā yāmay, bolurmu dat-u arā lālazār.

Tūn-ū kūn yıla Hūdāa, bandalik ıl, bandalik,

Hızmet etān banda bolāy ācasıa e‘ tibār.

Ādami kōpdur, vale har aysını ādam dema,

Âdami uldur ki, bolsa t̄alibi d̄id̄âr-ı yâr.

Navbahâr-ı   umr  tmasdın burun  ıl b da noş,

Yıl bah ridek senge her yılda kelmas bu bah r.

Y rma benaş'a, H vayd , bul  tar d ny  ar ,

Kim ki be-nişa(n) erur,  n g nbaz-i seng-i m z r.

59

Y rsız   umr ar  ayşu far gat na bolur,

Bul tiriklik i ide   izzat-u h rmat ne bolur.

Ger baham bolsa manga mamlakati uşbu cah n,

Na  ılay y rsızın, davlat-u m lket ne bolur.

Ba  zılarıñ t̄alab-i cannat ar  h ru  uşur,

Bolsa bey r manga h r ila cannat na bolur.

Y rni istar esañ, maħf-ı ib dat  ıla k r,

 udnam lık bile bu  ılġ n ib dat na bolur.

Maħfi  ıl şavm-u şal t-u hayr ila ehs niñni,

Halk arā roy-ı riyā, hayr u saḥāvat na bolur.

Bolmasa himmat u ḡayrat kişiniñ özida,
Murda dil ādamige sa‘y-u dalālat na bolur.

Her saḡar aylamasañ ḡuni ciger birla vuzu,
Ey Hūvaydā, suv ila qılḡān tahārat na bolur.

60

Dilberā, manga seniñdek yār-i canān qaydadur?
Sanga mandiñ ‘aşıq olğan zārı hayrān qaydadur?

ḡasta u bemār olıb yatsam yolıñda men gedā,
Sorguçı ḡāli ḡaribin merhemi cān qaydadur?

Yürāgim boldı carāḡat bāḡladı zardāb qān,
San kebi merhem qılurḡa yār-i qārdān qaydadur?

‘Arz etay dādımni saña, ey peri, dādımga yet,
Kişivarı ḡam içre sendek adlı sulṡān qaydadur?

Körgeli zūlf-i perişāniñ perişāndur köñül,

Bul parişān zülfiġe mendik perişān ġaydadur.

Luţf etib, cānā, kotar āydek cemāliñdin niġāb,
Körgeli hüsnüñni mendek zār-ı ġayrān ġaydadur?

Ġunġa yāñlıġ ġān yutub ‘ ıŝġdıñ bilan ġāmuşman,
Bul Hüveydādek sanga baġrı tola ġān ġaydadur?

61

Dostlar, işim meni bülbül şıfat nālān erur,
Munisi cānım, yārānlar, āh ila afgān erur.

Ġunġa-i ŧab‘ im āġılmaydur aceb āşuftaman,
Bu alemdin yüregimde laġta-laġta ġān erur.

Bülbül-i aşufta yāñlıġ ġam ġazānıda ġālīb,
Ġül yüzini körmayin, köñlümde yüz armān erur.

Uġradım man, dostlar, turfa savāsız derdġe,
Derd emas ul, derdkim ŝāiste-i derdmān erur.

Ġunġadek lab taşnaman, içimdadur zardabı ġam,

Zāhiri gerçi kularman, bāṭınım fazmān erur.

Şerḫ-i dilim ayta bersam, zār yıǵlab el arā,
Derdmendler bu meniñ ḫalim içün giryān erur.

Meḫnet-i Mecnun şıfat devāne sargardān kılib,
Uşbu ğam şahrāsıda ‘ aqlım meni ḫayrān erur.

Ey Hüveydā, tan semurtub aylasañ da‘ vā-i ‘ ışq,
Dilde derdiñ, roy-ı zerdiñ bolmasa yālgān erur.

62

Debiñni tişlab, ey dilbar, tebessüm kılmāǵıñ nedir?
Sarancām u sarıştımnı meni kam kılmāǵıñ nedir?

Nihān-ı āşnālıǵnı kılır erdim seniñ birlan,
Kılib ğamza bir ‘ alā elga ma‘ lum kılmāǵıñ nedir?

Mutāyıb, hazıl ins kim, tegib cānımğa ey dilbar,
Külüb bākıb, kâşıñ kâkıb, tekellüm kılmāǵıñ nedir?

Köñülni aǵrıtıb avval mişal be-vefālardek,

Sorāb ḥalim yana qaytib tarahḥum qılmağın nedur.

Köziñ calladı be-rahm, urub köfrik nişanesin,
Meniñ köksüm üze mundağ tekellüm qılmāğın nedur?

Rıza bolsañ kerak erdi, süküt aylab cefasığa,
Hüveydā man soray sendin tarahḥüm qılmāğın nedur?

63

Hüdağa her kişikim cān-u dil birla çin ‘āşıqdur,
Qarā tufrāğ hamān yañlıg lağadköbi ḥalāyıqdur.

Yātāru keçay u kündüz, qılıb bir göşanı menzil,
Eşitmay māu man söz kamtarını ḥalk-ı Hālīqdur.

Balā-u maḥnat-u rancu maşakḥatlar anıñ birlan,
Keça-kündüz anısu hamdamu yāri muvāfiqdur.

Malāmat baḥırıda cavlān qılır şāmu şabā ‘āşıq,
Nahengi ‘ışq bolğāylar bu bahr içre ğarāyıqdur.

Kişikim ḥāki pā bolmay tāpālmas yār valşını,

Dediler hâki pâlarğa şanemni vaşlı lâyıqdur.

Āķārtma şuretiñni, ey Hüveydā, şubḥ-i kāzibdek,
Zamiriñni şafā kılsañ, ümidi şubḥ-i şalıqdur.

64

Beḥabarlıq birla ötti ne kılay ayyām-i ʿ umr,
Vaḳti ḥuftān boldıyu hem qarşu keldi şām-ı ʿ umr.

Sāç āķardı, köz yāşardı, vā dariġā, vā dariġ,
Ne tariķa birla ötti, na kılay mādām-ı ʿ umr.

ʿ Umr dāmını koyub kıldım havasni şaydını,
Ḥālī ķāldı, ey birāderler, köriñlar, dām-ı ʿ umr.

Ḥāne-i ḥiştinadek bildim ʿ umr maʿ murasın,
Künde bir ḥıştın acal ālgāç, tugandı tām-ı ʿ umr.

ʿ Umr naḥliġe kelib tegdi ecelniñ şalkını,
Pişmayın boldı ḥazān bul mevahāy-ı ḥām-ı ʿ umr.

Şarbet-i dünyānı vaḳti noş etārda, dostlar,

Kim olumdın tüşdiyu sendi, körüñler, cām-ı  umr.

Sāç āķı bilmadıñ, sargardı tüşdi tişlarıñ,

Bu nişān-ı margdeb bedri ölüm paygām-ı  umr.

Tut yāķāñnı “tavba” deb, dāim Hüdāğa yığlağıl,

Kelgusı deb bu ölüm yā erta yā āhşām-ı  umr.

Tāñla ul şāh-ı acal desa: “Na kelturdıñ manga?”

Fısq-u isyān birla ötse, na degum mādām-ı  umr.

Yārga eltsañ, ey Hügıvdā, tuhfı-i āh-ı sahar,

Bergus-ı tāñla sanga huru uşur in ām-ı  umr.

65

Bāde-i gāflat içib heç bolmadıñ huşyār  umr,

Mast hāb āluda bolma, ıl öziñ bedār  umr.

Bul tiriklikke işānma, aylağıl zıkr-i Hüdā,

Żāye etma bir nefesni ālsa na midār  umr.

 Umr bāzārıdın ālgıl zühd-ü t at rahtını,

Ayla midārıça savdā bersa roz bāzār  umr.

Hâh oltur, hâh tik tur, bolmağıl beyâdı Hâk,
 Bir âğız söz sözlagonça kâlguça miqdâr ‘umr.

Bülbül-i şorida yâñlıg her sahar faryâd kıl,
 Bolğusı bir kün hazân deb bâğ arâ gülzâr ‘umr.

‘Ankabutdek târ urıb kılğân bu mâl-u rozgâr,
 ‘Ākıbat barbâd olur, nâgah üzilsa târ ‘umr.

‘Ākıbat kârını kılğıl, kârı dünyâ heçdur,
 İkki âlamda Hüdânı yâdıdur darkâr ‘umr.

Yâşñ ulğaygan sarı tã‘atni bisyâr etmasañ,
 Olganiñ Hıbdur, Hüveydâ, ötsa mundâğ kâr ‘umr.

66

Seniñ ‘ışkıñda, cãnâ, sabza dem boldı bahâr-ı ‘umr,
 Seniñ iştiyâkıñdın açıldı lâlazâr-ı ‘umr.

Tilab şalıñnı yârim külli âlemdin sivâ boldım,
 İziñ cãn mülkide tãpkaç, yâna boldım farâr-ı ‘umr.

Hayālîñ tüşgâlı könlüm arâ hardam qarâr âlmay,
Mişâl-i göy-ı çavgân hurda, cânâ, yoq qarâr-ı ‘ umr.

Âlıbdursan, ayâ dilber, ‘ inân-u ihtiyârımnı,
Seniñ ilkiñdadur, cânâ, ne kılsañ ihtiyâr-ı ‘ umr.

Bâşıñdın örgülây, yârim, körüb rahm aylağıl hâlim,
Kuyub barbâd boldı ‘ ışk otıda kâr-u bâr-ı ‘ umr.

Vücutım şahinge tektim, nigârâ, dâne-i mehriñ,
Berur hâşıl başad çandân, agar bersa barâr-ı ‘ umr.

Beliñ mardâna bâğlab ki ‘ uqbâğa safar kılsañ,
Bolur maḥlub hâşıl anda harna kâr-u bar-ı ‘ umr.

Ayâ, ey dilber-i nâzik, cemâliñ körgeli her dem,
Hüveydâ-yı ğaribniñ târtadur köp intizâr-ı ‘ umr.

Şanam vaşlıñ yâqın andâğ közim âq u qarâsıdur,
Seni bendin yırâq sâlğan bu nefsimni balâsıdur.

Nazargāhiñ edi, yārimi meni āyine-i könlüm,
 Qarā qılğān qarā könlüm günāhımmı qarāsıdur.

Seniñ vaslıñgā harçand cahd aylab yetālmasman,
 Āyāğım bāğlağān zanzir olub dünyā hevāsıdur.

Rağib-i rüsiyāh bad-ğū, yüziñni körgeli qoymas,
 Neçük aylay ki, ey dilber, cafākaşğa vafā yoğtur.

Erursan pādşāh-ı ħüsn, kece-kündüz eşigiñde
 Yüzüñni körgeli müştāk, ey gülruh, gedā yoğtur.

68

Yüziñni körse ‘ aşıq, ey peri, çün mäh-ı anbar der,
 Közüñ āhu, tişiñ gavhar, lebiñ yāğut, ağmar der.

Alifdek kāmetiñni rāst aylab, qol salıb çıqsañ,
 Hama ħayrān bolıb, “ħay-ħay” na ħuş sarvu şanubar der.

Niğābıñnı kōtarsañ, āy yüzüñdiñ perdeni alsañ,
 Kōrüb tğat qılalmas, cümle el “Allāhu akbar” der.

Qaşıñ kākıb, külüb bākıb, tekellüm aylasañ, ‘ aşıq,

Urub āhe, çekib na' ra, bolubdur roz-ı maḥşar der.

Nigāhıñ cān ālur tendin, bolıb çün qābız ul-arvāḥ,

Ḥadañı nāvekiñni ' aşıqıñ cān içre naştar der.

Ḥüdāvandā, Hüveydāğa muyesser bolsa şu cānān,

Müyesser boldı manga devlet-i mülk-i Skandar der.

69

Derdi yoḡ be-derd kişiler derd qādrin ba bilur,

Dünyāda nāmerd köpdur, merd qādrin ne bilur.

Za' farān boldı çirāyım yār üçün, ey dostlar,

Bilmagānlar bu çirāyı zard qādrin na bilur.

Cān üzüb, cānnı ulādım cān çekib cānānaga,

Fehmi yoḡ be-fahmlar payvand qādrin na bilur.

Āz erur dildar üçün şarf aylasam man ḥanumān,

Qılmaḡān nādān kişi cān, mard qādrin ne bilur.

Yıḡladı harçand Hüveydā, bilmedi el qādrini,

Tüşmagan derd bāşığa bāderd qādrin ne bilur.

70

Nigārim derdidin yıǵlab, ne ārāmu, ne ḥābim bār,
Yüzimdin her taraf bolǵān ravāna, közde āhım bār.

Ümidi ḥobluq yoqtur tenimde, titreşur cānım,
Ularman begümān emdi, acab ḥāl-i ḥarābım bār.

Qılıbdur va‘ da dildārim: “Cemālim körsatan olsañ”,
Kel, ey qābız, manga emdi, olay deb köp şitābım bār.

Meniñ yıǵlāgānımǵa “yār” deb, a‘ yb etma, ey zāhid,
Arāmızda şanam birla ölüm ātlıǵ hicābım bār.

Qurub meclis içib her keça bolsa bāde‘i gülreñki,
Tāñ ātqunça temāşā, naǵma-i çangu rubābım bār.

71

Saḥarlarda meniñ ḥālimge murǵanı çaman yıǵlar,
Fiǵānımdı şabā yırtıb, kızıl gül pīrahan yıǵlar.

Ciger  odi kuyubdud-ı biy b n girdige t şse,
Uş ldı  adr-i m şkim deb  az l n-ı H tan yı lar.

Y rekte  teşin derdin  lıb b rsam lahat i re,
 ıy met t ngı  tkun a kuyub g ru kafan yı lar.

Seni  derdi ni aylab man y r sem g h be- ah yı lab,
Ke ib farzand-u m lıdın, bolıb el beva an yı lar.

T p lmay teva-i ma şad uy sın c n erur  ayr n,
 id lmay custucoyım a biy b n-ı  aran yı lar.

Sa arlar  h ursam pir-i Kan   ndek tilab vaşlı ,
Fi anımdın fi an aylab, kuyub bayt ul- azan yı lar.

H veyd , z r yı lab, leyli deb y zlansa şahr  a,
Boy b l la k zim  anı a g lg n p rahan yı lar.

72

Dilber ,  ışkı nda mendin  aşıkı n bisy rdur,
Kim meni ndek ke a-k nd z  aşk otıda z rdur.

Oldurur ham kuydurur ger ma şadi n bolsa sanam,

Her cefâ kılsañ, nigârım, ‘âşıkıñ tayyârdur.

Bir segi bemâr yâñlıg âstâniñ yâstâñıb,
 Āy yüziñge kim meniñdek intizâr-u zârdur.

Silkinib uydın çıqıbân, bir kıyâ közüñ sâlib,
 Bul ğulâm-ı zar ħaridim demediñ darkârdur.

Bir nigâhiñğa, nigârâ, cân taşadduğdur seni,
 Ne emiş bir cân, tuman, miñ cân sange ıyşârdur.

Her taraf bâğsam cemâliñ ş‘ulasidin közime,
 Bolsa şahrâlar manga hamħâna-u bâzârdur.

Kim ki sanga ‘âşık olmış, ey nigâr-ı nâzenin,
 Meħnat-u rancu maşakħat ul kişi bisyârdur.

Ölüme bersun ölüm, kelmas Hüveydâğa ne deb,
 Cân berib körsem yüzün ‘âlem ne ħuş ğülzârdur.

Aytmağıl sırrıñnı sen her kimge, sırdâş özgadur,

Derdi yoq be-derdge muñ aytma, muñdâş özgedur.

Hamrahi qâbil bile yür, bir qarılık bolsa yol,

Yürmagıl nâcins birla yolda yoldâş özgedur.

Qoñni bârıdasan yâr-u birâder, heş köp,

Ârî, baş yâstuxğa yetganda, qarındâş özgedur.

Barça yıqlar “âh” deb derdlig kişidur belgılık,

Dil kuyub, közdin tökülgân derdlik yâş özgedur.

Ey Hüveydâ, berma dil her be-vefân-ı yâr deb,

İkki ‘ âlem bâvafâ yârı qarâ qâş özgedur.

73

Be-ğabar bolma ölümdin, bol hamışe bâğabar,

Tün ü kün Allâh deb közdin âqız ħuni ciger.

Žâyy‘ e ötkarma ‘ aziz ‘ umruñni sen bir lağzaye,

Bolmağıl gâfil ħüdâdın, yıqlağıl şâm u sağar.

Tün ü kün yeldiñ-yügürdiñ nef i yoq işler üçün,

Emdi kel, Haqñı tile, dünyā işidin qıl güzar.

Vaqtıñ ötmasdın burun qılğıl Hüdāğa bendelik,
 “Kullu yāvmin-dedi,-badtar”, Mustafā hāyr ul-başar,

Himmet ātını minib kırgıl Hüdāñıñ yolığa,
 Çıqmāğıl kırgan yoluñdın, kelsa başıñğa tabar.

Yum közüñni, bāqmağıl hergiz Hüdādın özgege,
 Bir yolu külli cahāndın aylağıl qat‘ i nazār.

Tut yāqāñnı tavba deb, dāim saħar bedār bol,
 Raħmetidin bolma navmid, qahrıdın qılğıl ħazar.

Tanda cāñıñ bārıda zinhār qıl Haqñı talab,
 Kim ki dünyāñı tilādı, ‘āqıbat tāptı zarar.

Sunmasa her kim boyun manda Hüdā farmāñığa,
 Roz-ı maħşar ul kişi bolğāy sazāvār-ı saħar.

Ey Hüveydā, yığlāmay ne deb yürarsan şādmān,
 Bolsa āldıñda seniñ bisyār yol, ħavf-u ħaşar.

74

Köriñ beṭāle‘ imni, kelmadı ḥālim sorab dildār,
Zamāne uyḡudın baḥt-ı zebunum bolmadı bedār.

Oşal māh-ı peri paykar ālıbdur ‘ aḡl-u huşımını,
Yüradurman anıñ üçün ḥalāyıḡ içre Mecnunvār.

Cemalin vaşfını oḡdım meni beçāre-i miskin,
Suyub cān birla boldım ḡāyıbāne ‘ āşıḡıñ, ey yār.

Bolub ḥayrān bārıb sordım bul yoldın ötgān erlardın,
Alar aydı: “Ötāy desañ, tekebbür aylama zinhār”.

Tüşib bāşımḡa bul sevdā, Hüveydā, boldı ḥayrān,
Bu ḥudluḡ mülkidin ötmāḡlık emas āsān, ekan düşvār.

75

Yürürman tün-ü kün yıḡlab nigārım derdiden man zār,
Yüzüm üzre közümni yāşı aḡḡan cuybār bār.

Felekni peçu tāb aylab bulutdek āteşin āhım,

Saħarlarda ҡopub faryād ҡılsam, yār deb her bār.

Ne tedbir-u ‘ ilāc aylab bolurman vaşlıñğa vāşıl,

Ҡаҷān körgāy ayā yārim, cemāliñni, ğarib-u zār.

Yüziñni körgeli her dem köñül köb arzu aylab,

Uçay desam ҡan‘ atım yoқ erur man müntazir-u zār.

Çü sensiz dünyā körünür közima miñ yıl,

Һayāt-ı Hızrdur bolsañ muyāssar bir dem, ey dildār.

Cemāli şevkidin her dem tiriklay cān beribdurman,

Ayā ҡabiz berurda cān bolālmassan manga derkār.

Ölüm bersun ölümge, ne üçün kelmas Hüveydāğa,

Ki olğan soñ oşal yārim ҡılıbdur va‘ de-i dīdār.

76

Dünyā-yı adamdın ҡarasam koblar ötübdur,

Dünyānı tapıb dünyāda na hublar ötübdur.

“Her zi nafase ҡālmas ölüm şerbetin içmay”,

Her kim bu cāhānı gūzarān içre kelibdur.

Navbat ayāğıdın bu ölümni hama içti,
Bir kāsei, navbat qaragam manga etibdur.

Bildirmek için özini oşal Hālķı beçün
Āzmāyış için dünyāğa bizni yubarıbdur.

Köp hayr ila ehsān kıladur, t̄ā' at-u ' ibadat,
Her kim ki hūdānı bu cahān içre tanıbdur.

'Āķıl esañ, ey dost, 'ibādet kıla körgil,
Cānıñnı badan içre dami mühlet etibdur.

Asbāb ta' alluķnı sālīb, bu yolğa kıadam kıoy,
Farzand-u zan-u māl vefā kimge etibdur.

Zerrine kıyin atlas-u debānı toşāngan,
Körgilkim, anı hāki mazallatda yātıbdur.

Ey dostlarım, 'āķıbeti ādamī şuldur,
Namerd kışiler dünyānı cān birla tutubdur.

Peşānama, kim dostlarım, kātib-i udrat,

Tadir-i azaldın bilālman ne bitibdur.

Kim ılsa  ibādat, ey Hūveydā, ulıman deb,

Maşarda anga va de-i dīdār etibdur.

77

Biyābānlarga ıksam āh urub cümle giyāh yıqlar,

Fian-u nālişimge tāqlar aylab şadā yıqlar.

Şanemni derdi tüşse könlüm içre barı raşāndek,

Kuyub cānım bulut āhım ılıb kökde navā yıqlar.

Sen, ey nādān abib, aytma: “Bu derdiñge devā ıl” deb,

Devāga keltürüb erdim, körüb derdim devā yıqlar.

Bilur derdim meniñ deb elga şāy e, ana şabr etsam,

ılālmay şabr u āat şabrıma şam u şabā yıqlar.

Hūseyni vati erdim man, şahid ol Yezidi alkı,

ızıl ānım körib ālimga deşti Kerbelā yıqlar.

Yürüb şahrağā kezsam Leyli deb mānande-i Mecnun,
 Tamam, cān u canvārlar kılib vā ḥasratā yığlar.

Bu ʿışqını derdini aytıb yürüsem ko-bako yığlar,
 Yākā yırtıb ḥalāyıklar samakdın tā sama yığlar.

Mey-i derd naşʿasin bilmas, Hüveydā, her neçük ādam,
 Agarçendiki yığlar naşʿasiz, bad-ı sabā yığlar.

78

Ey köñül, kıılma havas bu dünyāda sen dāru gir,
 Kār buldur bendelik kııl, bol hama eldin faķir.

Köz yumub tāñ ātķuça yer birla yāksān boldılar,
 Sałtanat taḥtıdagi man-man degān şāh-u amir.

Maḥz boldılar kıyāmet zāmını aylab sitem,
 Kıança sud etti cahāndın, ye balar māl-ı faķir.

Tuğ kötarsañ bek bolub, andın olar bolsañ çü sud,
 Barça iş avlāsıdur kılgıl ʿibadat bol faķir.

Mâl-u pul, farzand-u zan deb bolma Hâkdin be-ḥabar,

Tâñla cāniñğa ârâ kırmas alar, ey ‘aql-ı pîr.

Kalhamacdek tün-ü kün aftân-u ḥezân bakanıñ,

Ḳalgusı munda turub bolğây makāniñ taḥt-i yer.

Can bilan yaḳanlarıñ ḳılmas vefâ ḳalgây turub,

Tâñla maḥşarda bolur ḳılğân namāziñ dastgir.

Ey Hüveydâ, bul ciḥan heḳkimge ḳılğân yoḳ vefâ,

‘Âḳıl ersañ, cümle ni taşlab Ḥüdâ yolığa kır.

79

Hâk boldı bul ğaribniñ ey nigar-ı servinâz,

Âstāniñ yāstānıb, ey Ḥüsra v-u Şirinnavâz.

Ḳayırlıb bâḳsañ ne bolğây ‘âşık-ı zârıñ sarı,

Keça vu kündüz aniñ işi erur sūz u güdaz.

‘Işkıñ ila ḥānuman berbād ḳılsam ne emiş,

Ey seniñdek nazeninniñ ‘ışkıda cān bersam âz.

Parda âlgıl ây yüziñdin, ḳâş meḥrâbın körib,

Qıble-i hüsnüñ sarı her dem bākıb aylay namāz.

Qaçmağıl begāne yanğlıg āşınādırman senge,
Parda içre berkitib, man ḥastaga köb qılma nāz.

Rūz-ı ʿıyd ʿaşıq senge bolmay edim ey nāzanin,
Sen neçük munda Hüveydādın qılursan eḥtirāz.

80

Şikeste köñlüm erur yār mübtalāsı henüz,
Ularça ayladı naylay anıñ cefāsı henüz.

Yezid-i ʿışk yetiştı şahid qıldı mani,
Qanımgā nāle qılur deşt-i Kerbalāsı henüz.

Cahāndın ötgeli Mecnun hazār sāl olmadı,
Kelür mazārıdın imdi edi cefāsı henüz.

Tüşübtü(r) başıma derdi emas cüz vü küll,
Cemāl şavkıdın özge yoq anı devāsı henüz.

Hüveydā olsa bolub gör içinde miñ yıl ḥāk,

Soňaklarıdın erimas külfat ayrāsı henüz.

81

Ayā ey, dilber şam[‘]i şab afruz,
Seniñ ‘ışkıñda kıldım cān-u dil söz.

Yürübdurman seni deb telbaladek,
Yāmān-yāhşıge gülgûn bolub söz.

Halāyık aldıda şarmandalardek
Bolub elge bāqarğa manda yoq yüz.

Meni körse, kular her qaysı mavcud,
Melāmetler qılıbān keça-kündüz.

Balālarğa düçār oldım seni deb,
Ayā ey dilberi, şirin, qarā köz.

Seniñ ‘ışkıñ maniñ könlümde bolsa,
Ġamım yoq külli ‘ālem kılsalar söz.

Bolur körsem tecelliy-i cemāliñ,
Manga her kün bahār-u ‘iyd-u navroz.

Felekni koydurur himmetli ‘āşık,
Sağarlarda urub āh-ı ciger söz.

Hüveydā her kişini dost tutay der,
Anıñ be-himmetdin yāt bolur öz.

82

Yolıqtı tün arāsıda manga ul dilrabā yālguz,
Külüb bākıb, kâşın kākıb, kılıb ötti ayā yālguz.

Āyāğı naqşige sürtüb buy-ı kanār aylab,
Ġübārı ħağdın kıldım közimge toṭıyā yālguz.

Meniñ aĥvāl-i derdimdin bārıb albatta ayğāysan,
Şanamniñ āldıda yığlab, ayā bād-ı şabā yālguz.

Yātıbdur göşaide “yār-yār” deb bir ġarib-i zār,
Başın yerge urub yığlar, degil, aylab navā yālguz.

Şikeste muştarib aĥvāl derdimdin bayān etğil,
Anıñ köñlüge şâyād rahmini sālğay Ĥüdā yālguz.

Seniñ ħüsn-i kemāliñge Hüveydā-yı ġarib miskin,

Değil aylab saħarlarda ҡolın aıb duā yālguz.

83

Hüdanıñ yādını ger banda bolsañ ҡoymağıl hergiz,

Tiriksen, tākı olgunça tiliñdin sālmağıl hergiz.

Tiriklik köp emas, bir köz yumub akunça sā^ç atdur,

Namāz-u rozanı bir dem öziñdin ҡoymağıl hergiz.

Yürüb yālgānu çin aytıb, yıgıbdur ba^ç zılar köp māl,

Alar ne elti dūnyādın, sen andāğ bolmağıl hergiz.

Dema farzand-u zan, yoğtur alardıñ sanga heç sude,

Bil öz cānıñnı ҡadrini, yolıñdın ҡālmağıl hergiz.

Hüdadın ҡorğar ersañ, mü^ç mineni mālını zinhār,

Ҡılıb ҡaşd-ı hıyānet, yignesini ālmağıl hergiz.

Bu nefsiñ rāyiga bārsañ, sālur her dem seni otğa,

Ālıb ^ç aksin ānı ҡılğıl, degānın ҡılmağıl hergiz.

Riyāzat birla band aylab urub tağvā tayāğını,

Bāşın uhda ҡılurğa, ey Hüveydā, ҡoymağıl hergiz.

Hüdānîñ âşıkı kullarnîñ köñlüde alam bolmas,
Cemālullāhdın özge alarda heç ğam bolmas.

Rasul aydı: “Bu dünyā sinc-i mü‘min, cennet-i kāfir”,
Anîñ üçün balā mü‘min kulıdın zarra kam bolmas.

Çıķıb minberge bir kün “ümmeŧi” deb yığladı Aħmed,
Ul Erdek ikki ‘ālem ümmeŧige bākaram bolmas.

Dedi: “Āħir zamān bolsa, bolur ümmeŧlerim koydek”,
Debān yığlādılar vāy ümmeŧimdek pürsitem bolmas.

Bolurlar āç borı yañlığ alarnîñ beku mullası
Ki, andak söz savāl etsāñ, alardın bir direm bolmas.

Menîñ koydek faķir ümmeŧlerim darandalar içre
Neçük ķılğāy tiriklik ul zamāndek pürsitem bolmas.

Ki avval tā ba āħirge ğam-ı ümmeŧ üçün yığlab,
Cahāndın öttiler, nāmerd ümmeŧlerde ğam bolmas.

Rasulullah hadişin Hüveydâ sözladi yığlab,
 Alarnıñ sözleri tâ ruz-ı maşşerge adam bolmas.

85

Ĥüdanıñ yâdıda bolğan kişini kâhişi bolmas,
 Anı fikri Ĥüdâdur, özge birla heç işi bolmas.

Tâpılğanda yegay bir parça nân ĥuni ciger birla,
 Ĥüdanıñ qahrıdın qorqub, hem özge yemişi bolmas.

Köñül bâğıga suv bergay muĥabbat coybâridın,
 Erur bâğı dili daim bahâr, hergiz qışı bolmas.

Faqirlik ihtiyâr aylab, qılıb qaldı yâmîn ul er
 Yegay bir parça-i nânnı, tam^c a birlan işi bolmas.

Agar her künde yüz qamçın yesa bâşıga zâlimdin,
 Tilida zikr-i Ĥağ, köñlüda zarra kâhişi bolmas.

Körinur kambağal el köziga ul bâylar bāyı,
 Tâpıb genci muĥabbat, dünyâlıqdın nâlişi bolmas.

Oşal erni tãpay desañ nişãneni bilay desañ,
Anıñ ki ğıybet-i mardum bile hergiz işi bolmas.

Hüdadıñ qorqmağan be-hüda sözge raġbet-i bisyār,
Hüveydãdek bu ādam naşlide hergiz kişi bolmas.

86

Her söziñ bolsa, qarãb sözle, dilã, bã her nafas,
Aylaġıl parhezkim, āldıñda bolsa ħãr-u ħas.

Ĥãne ħãli, üy meniñ deb bayhude söz sözlama,
Bolmaġayn ravzan arã devãrniñ keynide kas.

Kör, na ħuş davlat erur ' uzlatnişin, ħãmuşlık,
Bolmadı mu sözlagandın toť-ı darbend-i qafas.

Şişa-i pür mey uza āvãz bermas tegsa tãş,
Maġzı yok bemaġz üçün şadãhãn caras.

Žay'e etma yãşsi sözni fehmi yok be-fehmge,
Ne bilur şir-u şakarnıñ lezzetini sakmagas.

Her kişi bolsa kerakdur öz maqām-u haddida
 Her bilan teñ bolmağāy harçand lāğardur caras.¹⁰⁶

‘Āqıl ahliğe işārat uşbu söz nādānga zārb
 Bolsa ‘aqlıñ, ey Hüveydā, uşbu sözdur sanga bas.

87

Yārim yūziđe her kiři bir dem çedayālmas,
 Kōz, kamaşıb, yūzini hergiz kōrayālmas.

Otdekte tutaşıb şu‘ la-i hūsni bu caḥānga,
 Teftiğe ānı belki samandar çidayālmas.

Yūzini kōrüb boldı ḥicl āy ila kün,
 Hūsni mülketide çün Yusuf anıñdekte bolayālmas.

Kōrsañ ḳaddını rāst erur maşḳ alifdekte,
 Mānendi anıñ savru şanubar bolayālmas.

Nergislari āhu-yı Ḥotandekte çü ramida,
 Ḳāş egmasığe hey-i muşābah bolayālmas.

¹⁰⁶ Kitab-ı İşan Hüveyda divanında “faras” geçiyor.

Mundağ şanem-i dilber, mahvaşga Hüveydā
Köñlüni berib, emdi otıǵa çıday ālmas.

87

Be-vefā yārǵa köñül bergan kişi ādam emas,
Meñnat-u cavr u cafā andın zamāne kam emas.

Dāima ranc-u maşakqat ul kişini bāşıda,
Barça bolǵay şād-u ħandān, ul kişi beǵam emas.

Til uçıda qāl qılıb aytur seniñ yāriñdu(r) man
Zarra ğam kelsa bāşıñǵa, laħzaye ul hemdem emas.

Ey Hüveydā, bevefānı yār deb berma köñül,
‘Āqıl ersañ sen agar, uşbu naşihat kam emas.

88

Yaħşiniñ ayâǵınıñ āstıda olsañ ‘ār emas,
Toṭıyâ-ı tâc sar qılsun yâmân, darkâr emas.

Olguça yaħşi bilan olturǵılı bol hamnafas,

Yaşşıdın, ey dostlar, hergiz köñül âzâr emas.

Yaşşi bolmaydur yâmân, herçend naşîhat aylasañ,

Yaşşığa pend u naşîhat aylamak darkâr emas.

Hayf sözdur, bolmağıl teñ sen yamānga zinhār,

Sözlama hergiz yamānga, lâyıķ-ı güftâr emas.

Aytma derdinñi yamānga ahl-i derd deb zinhār,

Ahl-i derd bilma yamānnı ul ki be-ağyār emas.

Nāmünāsib birla, yâ Rab, kıynama heç bandani,

Ey Hüdäya, heç iş mundan yamān düşvār emas.

Sen boyınsunğıl, Hüveydâ, Tañrınıñ taķdirige,

Gülni körgil, ‘ibret âlgıl, heç gül beğâr emas.

Şanemni derdini daftar kılıb, haţga bitib bolmas,

Anıñ asrārını be-fahmlarğa şarğ etib bolmas.

Cüdâlık hancarı birla yüregim çäk-çäk boldı,

Yürāk zaḥmın āçıb, be-derdlerge körsatıb bolmas.

Felekni aḥtarın kılsa bolur derlar ḥisābını,
Yüregim zaḥmını hergiz ḥisabını bilib bolmas.

Alem tārıtıb, yürek koymay, qarā közdin tökilmas yaş,
Ḳāzānnıñ āstıǵa ot yaqmagunça qaynatıb bolmas.

Hüveydā, her işekim be-meşakḳat bolmaǵay ḥaşıl,
Meşakḳat tārıtımağunça yar vaşlıǵa yetib bolmas.

90

Heç kişi mendek seniñ ‘ışqıñ bilan ḥayrān emas,
Taşnalab, vaşlıñ sorāǵlab yolda sargardān emas.

Sendin özgeni demasman, ey şanam, tā olguça,
Sen inān, “Vallāhi billāh”, bu sözim yalgān emas.

Ey seniñ vāḥidliǵıñge kim ki iqrār olmasa,
Man anı kāfir bilurman, lāyıǵı îmān emas.

Ey seniñdek nāzeninni ‘ışqı birla tā saḥar,

Kör bolsun, ul kişini dîdesi giryân emas.

Her kişide bolmasa âh-ı sahar, sözü güdâz

Lâfi ‘ aşıklık nedür, bağırı anı biryan emas.

Körmegiñ yoqtur Hüveydâ, ul gül-i be-ğarnı,

Ğunçadek tâ yüregiñ zardâb birla kân emas.

91

Her kişi ‘ ışık yolıda dâim sahar bedâr emas,

Bârgâh-ı kibriyâga ul kişi derkâr emas.

Tegmağay her kimsege boy-ı muhabbatdin nasim,

Yüreginde ğunça yañlığ dasta-dasta ğâr emas.

Her dilida derd yoqtur, her gülide bûy-ı gül,

Her kayân köpdur kıyık ul âhuy-ı tâtâr emas.

Kim ki sendirğan erur nâmusnı dandânını,

Kır çâpân egnige kiyse, ğalk içinde âr emas.

Bâde-i fayz-ı sahardın tâpmâğây bir naşâ’e

Ul kişi bedâr olub, maşgulu istiĝfâr emas.

Ĥâceniñ âldıda bolmas ıulnı iķbâl-i baland,
Keça-kündüz cân-u dilde ĥizmetida bâr emas.

Körgüsi ulkim tecelliy-i cemâl-i yarın
Şayķalı ‘ ışķı bilan âyinesi zangâr emas.

Ey Hüveydâ, yarıñı ıaydın tâparsan vaşlını,
‘ Aql-u huşıñ bir zamâne ĝayrdın bezâr emas.

92

Seniñ derdiñni, ey dilber, bitib aytıb adâ bolmas,
Aĝar bir zarresin ıılsam bayân, dünyâĝa câ bolmas.

Bu ıuyĝân dâĝ-u derdiñ köñlüm içre, ey cefâpeşa,
Olub ketsam, laĥadda üstiĥânımdın cüdâ bolmas.

Tâpıb bir derdmende aytıb-aytıb yıĝlasam derdiñ,
Ĥıyâmet tângı âtkunça yüregimdin cüdâ bolmas.

Ayâ dilber, cahân içre ki bir afsânadur Macnun,

Zamâne haylıda mandek sanga Mecnun gedâ bolmas.

Bosâgañda koyub başım, tün ü kün yastânıb yatıb,

Figân-u nâleler kılsam, eşikiñdin şedâ bolmas.

Köyiñde itleri köpdur, vale ey yar-i zulm andış,

Çarâ tufrâğ hamân bolıb, meniñdek zer-i pâ bolmas.

Hüveydâğa müyesser bolsa cennet ıur u ğılmâni

Ki, tâ körmay cemâliñni anga hergiz rızâ bolmas.

93

Başardur yâ peri, yâ ıur u ğılmânın bilib bolmas,

Erur ıurfa nezâketlig, köñül andın üzib bolmas.

Köñülni bir perivaşğa berib ıayrân bolubdur man,

Eram bâğı yırâk tüşti, netay, anda bārıb bolmas.

Yüzi şem' i münevverdur, köñül anga çu pervâne,

Çarâğân yüzün körgâç çarânguça turıb bolmas.

İçim ıayğı bilan toldı, köñül taksini bolğay deb

Netay, be-derdlerniñ âldıda feryâd urub bolmas.

Agar sen ‘ aşık ersañ, ey Hüveydâ, yatmağıl gâfil,
Maşakqatsız bu ğaflet uyqusıdın uygâñıb bolmas.

94

Ey dilâ, bu dünyâda köp kıılmağıl hây-u havas,
Bu ölüm zâlim yürür bolıb sanga tün-kün esas.

Zikri birla bol hamişa fikri birla yür mudâm,
Olmagunça qâlmağay bu dünyâda her zi nafas.

Tezu tünd sevdâ kıılıb, tayyâr aylab zâdi râh
İntizârı râh bol, kervân eli qâqmay caras.

Bul ölüm kelmey turıb, kılgıl Hüdâğa bandalik,
Bir yakañdın alsa qoymas bir nafaslar peş-u pas.

Puş-t-i pâ urmay cahânnıñ mülkini Adham şıfat
Tâpmağaysan vaşlını, yastânmagunça hâr-u has.

Mâl-u mülkü rozgârıñ küllidin âzâd bol,

Ey Hüveydâ, totdêk bolma giriftâr-ı kafas.

95

Ây yüzüñni nurığa şam' i şabistân oşşamas,

Közleriñni şoğığa mirrihu çolpâñ oşşamas.

Silkinib, bir-bir bäsıb kırsañ gülistânlar arâ,

Ķâmetiñni nehlige servi ħirâmân oşşamas.

Ger tebessüm aylasañ gülşendegi güller arâ,

Lebleriñni rengige gülbergi rummân oşşamas.

Käkılıñni adlıda şarmanda erur mülki Ħotan,

Tişleriñge gevheri daryân 'Umman oşşamas.

Bul Hüveydâğa bākıb, bir-bir tekellüm aylasañ,

Narm-u şirin söziñge totdıy-ı ħuşhân oşşamas.

96

Köñül sevdâyı 'ışkıñdım pür âtaş

Kuyub, cänim içim boldı tola ğam.

Ne kılay, ne aylay, çāram ne erur,
 Seniñ hacriñ bile köñlüm muşavvaş.

Bolur, vaşlıñnı aytıb yığlasam man,
 Közimniñ kânıdın yüzüm munakkaş.

Bolubdur ba^ç zılarga ^ç ādat-u rasm,
 Alarnıñ fikridur hem peşu hem faş.

Hüveydā, sen oşal dunān elidin,
 Ki, bolmağıl alar nādān-u ^ç amaş.

97

Koydı ^ç ışkıñ otıdın cismim, yürek-bağrım tutāş,
 Ragdagi kânım kırıb hem kâlmadı közimde yaş.

Yüregim boldı cerāhat hāne-i zanburdek,
 Marhame kılsañ ne bolğāy, ey mahi kayrılma kāş.

Tiği ^ç ışkıñ bir sarı, tiri melāmet bir sarı,
 Cān kütulmas bu ikkisidin, agarçi bolsa tāş.

Raħm ılıl arib beareniñ avlige ba,
Tbakay zlim bolursan raħm ıl, bolıl yuvş.

Ey peri, celld-vaş be-raħmdur attı knl,
Tapmadım lemde izleb bir seniñdek barı tş.

Bir nazar ılsañ ne boly man arib bearege,
stnana urdurman brib her kea bş.

Bolmagay bir tufa barsañ ey Hveyd yra,
Nale' sz ciger h saarlar kzde yaş.

98

ar kzñ arlası, ne bal, bahaybat emiş,
arıdek murlaşı bil 'aynı davlat emiş.

Krb u zlf- haıñnı Hotandagi ne hu
Yaman u snbl otını, henz hıclat emiş.

Yzñ ızılıını raşkını ılıb lla,
Yrekde da anıñ asreti nedamat emiş.

Tiŝiñ erur dur-u ŝahvâr, lebleriñ ğunça,
Sözüñni tâtligı göyâki şir-u ŝarbat emiş.

Daraht-ı cannat içinde ƣaddıñni bebadlin
Körib, ferişte-i rızvân henüz hayret emiş.

Yürüŝiñ âb ravân-u tebessümiñ ğunça,
Yanıb-yanıb ƣarâlaŝıñ ğazâli vahŝat emiş.

Körüb seni bu ŝıfatda Hüveydâ-y-ı miskin,
Neçükdin olmasun, ‘âŝıƣ-ı tamâm lazzat emiş.

99

Zamâne cânı aziziñ tan içre muhlet emiş,
Hüdâni zikrini ƣılgıl ki, dam ğanimet emiş.

Sinar ƣaƣıda yubârdı canânga bendesini,
Yubârmağı anı mundın ğaraz ‘ibâdat emiş.

Âyâğım âstıda deb mürçeige zılm etma,
Haŝrda zâlim elige azâb-u miñnet emiş.

Uluğlık aylama zinhâr, öziñni tutğıl kam,

Faķir-u zār-u haķirlik ne hoş ęalāvat emiş.

Dema ęalāveti dūnyā yemaklıęı iķmeklik,
Huzur-ı ādemi, bilseñ, namāz-u řā‘ at emiş.

Hūdāniñ zikrini ķılęıl řabāna, roz mudām,
Hamişe yādıda bolsañ, ęi huş ęalāvet emiş.

Ölimni haķ bilādursan, ķanı ki inřāfiñ,
Řarib günāh u fūcuriñ yana ziyadat emiř.

Saķāl u sāçıñ āķını niřānı marg bilib,
Tutib yaķāęnı debānn yığlağıl ki, ibret emiş.

Hūdānı zikrini ķılęıl tanıñnı ķuvvetide,
İřānmaęıl bu ‘umrga zamānı furşat emiş.

Ne sud erur ki sanga miñ yıl ‘umr sursañ,
Bārur yeriñ, ey Hüveydā, bu hāki zillet emiş.

Dilā, tākay berur ğaflet āęuř,

Kel emdi, kı́l muḥabbet cāmıdın noş.

Ḥalāyık közige rasvā-i ‘ālam

Körinib yür gedā-i ḥāne barduş.

İçib vaḥdet şarābıdın, kişige

Yürügil sözlamay bāhış-ı behuş.

Na hoş davlat erur ‘uzlatnişinlik,

Uluğlarınñ sözini aylasañ goş.

Ne asrārıñ esa köñlüñda tutğıl,

Çünānçi urmağay yetilsa may coş.

Āçılmasdur gül-i tab‘ıñ, Hüveydā,

Öziñni kı́lmasañ çün ğunça ḥāmuş.

101

Sākıyâ, kı́lsañ karam man bandağa bir cām-ı ḥās,

Şul zamān bolğumdur dar ğamha-yı ālemdin ḥalās.

“Rābbi ayni” aytıbān Ṭur-ı muḥabbat tağıda,

Man oşal Musā şaffat āldıñda bolğum eḥtişaş.

“Arnî” deb aydı Musa, “Lan tarâni” dedi yâr,
Nâz etar ‘ aşıkğa ma‘ şuk bir-birige bolsa hâş.

Bâkî yüzni fânî köz birlân körâlmassan, dedi,
Âh, kaçân bolğumdurur bu çeşm-i fânîdin hâlâş.

Kuşte-i ‘ aşk bolıbdur bul Hüveydây-ı garib,
Ruz-ı mahşerde bārıb âlgusıdur kimdin kaçâş.

102

Yüziñ şam‘ idin aylab, kırıb kelsañ menge beğâş,
Bâşıñdın orgulur erdim, urub pervânedek rakqâş.

Karam kılsañ mey-i la‘ liñ meniñdek pür hımārığa,
Koyıñnı itlerini âldıda bolğumdur hâş ulhâş.

Umid aylab, çomübman ey peri, derya-yı ‘ ışkıñğa,
Yetkür ilgimge maqşad güherin kıldım özüm gavvaş.

Sağarlarda du‘ â aylab, seni hüs-nü kemâliñni,
Haqıda kol açıb, her dem, oğurman sure-i ihlaş.

Āyā ey tāşbağır yârim, vefâsız bevafâ bolma,
 oyubdur bul Hūveydāy-ı ġaribiñ sanga köp iqlāş.

103

Ul  adamnı mülkidin dünyâġa kelmakdın ġaraż
 Tañrıġa zikr aylamaġdur banda bolmaġdın ġaraż.

Tün ü kün yeldiñ yügürdiñ nef  yok işlerge bas,
 Hâşılı paydâ kerak yelmak-yügürmakdın ġaraż.

Zikri birla yub köñli mirâtıdın zangârını
 al  iti cānānaġa bākmağ şâf bolmağdın ġaraż.

Hānuman barbād kııl, oyġıl adam  ışğ yolıġa,
 Belki keçmaklık kerak cānanaġa candın ġaraż.

Merdlikde kerakdur bir kişige söz-i bir,
 Bolmasa ġob ikki sözlük merd bolmakdın ġaraż.

Ul nasuġâdek oğub “tubu ilallāh” āyetin,
 Yangāniñdın aymaġa tavba ılmakdın ġaraż.

Ahd-ü paymāniñni bozma, kelsa bāşıñğa qılıç,
Yânmağıl sen ey Hüveydā, ahd kılmakdın ğaraž.

104

Hob yarāşur muşhaf-ı hüznüñ üze bu hāl-u hat,
Hâcat ermasdur anga ʿ irāb birla hem nuqat.

Ye şanam, roz-ı azal derdiñ manga boldı naşib,
Kâtib-i kudret haţi taqdirni bitmas ğalaṭ.

Ayladiñ bir cilve-yu āldiñ qarār-u sabr-u huş,
Güñ olub, sözler sözümni bilmayın qaldım ğalaṭ.

Qoymağıl dil levhide bir zerre-i ağyârdın,
Bolsa ârtuq nuqtası tecnis bolġây harf-u haṭ.

Ey Hüveydā, etmağıl her kimge sen asrār-ı ʿ ışq,
Fâş kılmâqlıġ emas asrârni bu yolda şarṭ.

105

Tüşgeli ʿ ışkıñ seniñ boldım hama birla nizâʿ,
Bir yolu kıldım cahänniñ mal u mülkin vidâʿ.

Yürüdım vaşlıñ sorāb serpā barahna dost deb,
Köh ba-köh darbadar her dem urub raqş u samā^ç.

‘Işq maydānıda bāş oynar seniñ ‘āşıklarıñ,
Yanmağay tîri balādın şeri mardānı şucā^ç.

Pertev-i nur cemaliñdin köñülniñ oyığa,
Ravşan oldı tüşgāç oq bir zerre-i andın şî^ç ā.

Sayd etarğa māhiy-i cānımnı tan daryāsıdın,
Ālgānı zülf-i ħamidin ul şanam kıldı kımā^ç.

Ĥasta dil, miskin Hüveydānı bu kün oldurğalı,
Raĥm kıl manga bul be-derd laşkarı ġam ictimā^ç.

106

Ey şanam, vaşlıñnı izleb darbadar sāldım sorāğ,
Barça aydı: ul sañacāndın yaqındur, sen yırāğ.

Vāla-u ħayrān bolıb, sözler sözümni bolmayın,
Tāpmadım qayda bārıb, kimdin sorārımdın yırāğ.

Kimge aytıb, kimge yığlay dād deb man derd-i ‘ışk,
Yüregimden kaçra-kaçra “yâr-yâr” deb sızdı yağ.

Tâpmadım izleb seni baır bar arz u semâ,
Kâlmadı man yürmagân yer, tâğ-u tüz hem bâğ-u râğ.

Ey firâkıñ otıga kuymakka tâbım kâlmadı,
Hâl-i dinli kimge deb, kimdin seni aylay sorağ.

İstedim cân şehrini, andın sorab tâpdım iziñ,
Aydılar: yâriñ yakın, ammâ anıñ yolu yırağ.

Uşbu hasrat birla olsa bul Hüveydây-ı ğarib,
Kâlgusu könlide armân, lâledek baırıda dâğ.

107

Dostlar, maılab yakındur, vâr anıñ yolu yırağ,
Himmet âtın minmagunça yetmagay her kim yayâğ.

Bir qarışlık bolsa yol, koyma kadam be-râhbar,
Uçramay kâlmas balâga her kişi yürse sayâğ.

Sen ulāvuzdek arāb yürgil yemin-u ham yasār,

Bul aarlık yoldasan, zinhār bol öziņge sāg.

Ey ārāņguda adam oysaņ, yıķılguņ āhga,

Ey birāder, āl oluņga ‘ilm-i zāhirdin arāg.

Be‘ sā kişi yürme, tāyār yerge tayib yaniņ seni,

Yemagıl saytān mal‘ undın āyağıņga tayāg.

Yol yırākdur, avf köpdur ham arāqçısı yana,

Uşbu yolda yürmagıl be-āzuķa ham be-yarāg.

Köp yırāq tūrfa aarlıkdur seniņ kırģān yoluņ,

Vahm-u avfi uşbu yolnı telbalarnı ķıldı sāg.

Bülbül-i şorida yañlıg nāla u faryād ķıl,

Ey Hüveydā, ķılmağıl zikriņni sen taķlidi zāg.

108

Körgeli üsnüņni, cānā, zār-zār oldum, darig,

Ul afasda tuğ-ı yañlıg intizār oldum, dariğ.

Telbalardek her taraf aftān-u ezān yügürüb,

Goyı çavgān horda yañlıg be-çarār oldum, dariğ.

Āteş-i ‘ışkın bile içimdadur barki cünun,

‘Aşk rezān yügürüb, abri bahār oldum, dariğ.

‘Işq bāzārıda kıldım ğam matā‘ idin harid,

Zarşunāsānlar қatıda e‘tibār oldum, dariğ.

Tāpmadım bir hamdame, derdimni izhār etgudek,

Қışsa-i pür ğuşşada laylû nahār oldum, dariğ.

Nim bismil murğdek başım urub tāñ ātguça,

Cān uzub derd-i ğamıñda, be-çarār oldum, dariğ.

Bir nażar kılsañ, ne bolğāy, man ğarib-i hastağa,

Deb Hüveydā āh tārtar hār-u zār oldum, dariğ.

109

Ġazabda ötti qarāb yāri şahsuvār, dariğ,

Bir iltifāt nażar kılmadı nigār dariğ.

Körün bul bahtı zabunumni, manga қālgānda

Bolubdur zālīm uşal çeşm-i pür humār dariğ.

Murad-ı maqşadım oldurur ey qadrdānım,
Ne deb cefā kılasıñ manga be-şumār dariğ.

Fiğān u nāla kılıb furqatıñda şām u sahar,
Közim yaşını kıldım çü cuybār dariğ.

Yüziñni körmay olsam Hüveydāy-ı miskindir,
Köñülde qālgusı armān-u sad hazāri dariğ.

110

Zāhidā, şavm u şalāt ettim deyu köp urma lāf,
Behtarını t̄aat uldur, kılsañ bu nefsiñge hilāf.

Bul çi huş davlat seniñdur, ar(ā)mıda tün kün,
Olturursan üy içinde çille yā e' tikāf.

Vah, meniñ başımğa tüşti ne kılay sevdā-i 'ışk,
Ayta bersam, zerresige t̄ab tutulmas köh-i Qāf.

Beğuda mestānā yürmişman, özimni bilmāyın,

Kimni körsam, Hızr deb ilgin tutub kıldım tavâf.

Bir şadâ çıqdı qadehdin yâr ‘ aksin mayda kör,
Ham köralmassan dedi tâ etmagunça mayni şâf.

Ayta bersam qâf tâ qâfi cahānga sığmağay,
Ey Hüveydâ, âh sözi “ayn”u, “alf”u, “şin”u, “qâf”.

111

Neça yıl yeldek yügürdiñ, ey dilâ, sen her taraf,
Nefs-i badniñ yolıda aylab a‘ ziz u‘ mriñni şarf.

Kam yegil, kam uhlâğıl, yâdıda bolğıl dâimâ,
Qatrayega qâne‘ ul zikrini aytıb çün şadaf.

Hanümaniñni tüzâtıb ham yana anbârlar,
Bolmağıl mişl-i bahâyımdok içib tan huş a‘ laf.

Egri bolma hak yolda ey birâder, râst bol,
Heç kişi urgân emasdur tîri kac birla halaf.

Nâziş etma nuqra u zar pül matâi‘ m bâr deb,

Bolmasa Һayriñ seniñ fazlı erur andın Һazaf.

Dünyānı mālını yıǵsañ, Һoymaǵay nefsiñ seniñ,

Tā Һuyulmay köziñge tufrāǵdın bir muşt kaf.

Ey Hüveydā, tez u tünd Һayyār aylab zād-ı rāh,

Raht-ı bāriñ bāǵlaǵıl, kārvan eli ҺāҺmasdan daf.

112

Ey dilā her kimge tegsa derd-i ʿışq,

Bolǵusı ikki cahānda ferd-i ʿışq.

Çopçabilmay Һānümānın Һadrini,

Dünyāǵa bir sille urdı merd-i ʿışq.

İkki künlük māl u mülkige bolub,

Otkā sāldı özini nāmerd-i ʿışq.

Kün bātār da past ketār reng-i sarıǵ,

Tañla bir aʿlā Һıĸar ruĸ-ı zard-ı ʿışq.

Kārdān-ı ʿışq Һañidur tola

Tegmagāy nāmerdlerge gard-ı ʿışk.

İkki ālam mülkini bir cavzga,

Kim hāridār olsa, bolğay merd-i ʿışk.

Ḳudsilerni ʿışkı bāru derdi yoq,

Ādemidin özgada yoq derd-i ʿışk.

Derdi yoq tanı, Hüveydā, tan dema,

Bolmasa bir zarra anda derd-i ʿışk.

113

Her tünde sahar vaḳti ḳobmasmu bolur ʿāşık,

Yârıga niyâzını etmasmu bolur ʿāşık.

Ölmaḳğa bel bāğlab, şavḳ otıda cān dāğlab,

Köyige bārib yığlab yatmasmu bolar ʿāşık.

Nefsiñ seniñ düşmandek târtıb ḳılıçın kelsa,

Coʻ oḳı bilān ānı ātmasmu bolur ʿāşık.

Kılguçı malāmat el, çün ğunça bolıb hāmuş,

Yüz hun, ciger her kün yutmasmu bolur ‘ aşık.

Devâne Hüveydāsan, mülki du cahānıñnı

Bir kāsadagi mayğa sātmasmu bolur ‘ aşık.

114

Her neçük olgan köñülge ehyā kıldı ‘ ışık,

Cümle-i zurrāt-i ālemni Hüveyda kıldı ‘ ışık.

Ƙuydı deryâ-ı ‘ azimni Ƙatredek bir zarfga,

Zerre-i nāçizni hırşid-i sîmâ kıldı ‘ ışık.

İkki ‘ ālam milkini bir tugma içre tokdurub,

Dānadek bir pistanıñ poçāğına cā kıldı ‘ ışık.

‘ Aql maktubın yuyub her dem köñülni lavhidin,

Bedavāt-u beķalam yüz daftar inşâ kıldı ‘ ışık.

Bir Ƙarı saksān yaşarnı Ƙaytadın aylab cavān,

Közini bînâ kılıb, öziğe şaydâ kıldı ‘ ışık.

Sayratıb şāmu saħar gül ‘ ışkı birla zār-zār,

Bezabān bir müştıpar bülbülni göyâ kıldı ʿışk.

Körgül ul pervāneni bilmay ziyān-u sudnı,
Koydurıb otğa özni, bir damda yağmā kıldı ʿışk.

Dāniş-u fahm-u hıradnı dil oyıdın kotarıb,
Telba aylab el arā, Mecnun-ı rasvā kıldı ʿışk.

Ey Hüveydā, erdi şabrınıñ tāğı koh-ı Qāfdek,
Zarra yañlığ ornıdır her lahza becā kıldı ʿışk.

115

Her neçük zirak köñülge kelsa, nādān kıldı ʿışk,
Tilba aylab halk arā, Mecnun-ı hayrān kıldı ʿışk.

ʿİşk otdur, tan otındur, ʿaql erur mānend-i dul,
Tüşse ot hāşāk arā dudnı parrān kıldı ʿışk.

Yer bile kök, tāğlarnı aylabān bir qabzai
Qatre-i nāçizni deryâ-ı ummān kıldı ʿışk.

Neça yıllar özini bilmay yoqāttı Bāyazıd,

Sözlamaqdın qaldurur, el içre hayrân kıldı ʿışq.

Āftāb-u māhnı aylab hamışa be-qarār,
Şarqdan tā Ğarbga çün goy-ı galţān kıldı ʿışq.

Murtaf i aylab bulutnı, yıĝlatıb yer-kök arā
Baĝrıdın otlar çakıb, barqı duraşşān kıldı ʿışq.

Ṭurı Sînā tâĝıga bir zarre-i partav sālıb,
Pāra-pāra aylabān, regi biyābān kıldı ʿışq.

Ey Hüveydā, ʿışq otı dözaĝ otıdırur āmān,
Çünki Namrud otını bāĝ-ı gülistān kıldı ʿışq.

116

Ey Mah-ı nāmeħribānım, nāla-u zārimĝa bāq,
Bul ħazān yafrāĝı yañlıĝ zard ruşsārimĝa bāq.

Lālā u gül birla ħun ālud kıldı zar nigar,
Demagıl yerniñ yüzini, çaşm ħunbārimĝa bāq.

Ey seniñ ʿışkıñda, cānā, laĝta-laĝta qān yutub,

Ġunçadek köksümdegi zardâb ila ħârimğa bâķ.

Heç zâlim tâpmadı mazlum âhıdın âmân,

Ķıl ħazar, ey nâzenin, âhı şararbârimğa bâķ.

Ey ki, debsen bul Hüveydânı manga be' itikâd,

Ey şeb-i ħalvette yârim, nâle-i zârimğa bâķ.

117

Eşikiñde manga mümkün emas, barıb güzar kılmâķ,

Keça-kündüz işim boldı raķiblerdin ħazar kılmâķ.

‘Aduvlar gird-koyuñnı moralar keçayu kündüz,

Biz ikâvnı tutıb, fikri alarnı şoru şarr kılmâķ.

Bâşıñdın orgulây, yârim, hamişe bul erur kârim,

Ķafasda toťı yañlıĝ termulıb, her yan naźar kılmâķ.

Żaif-u nâtavândurman ħolımdan heç iş kelmas,

Erur kârim davâmat yâr-yâr dîde tar kılmâķ.

Hüveydâ, ħorħar ersañ ‘ışķ da’vâsın ne deb kıldıñ,

Bu yolda kamtarın bâzı erur cāndın gūzar ılmāk.

118

ayālimde yo erdi be-vafāa ānā bolma,

Özimni koydırıb, icrān otıa mūbtalā bolma.

He ayturman mu yardın ayrılıb, be-ānumān bolsam,

Azalda ısmetim bolsa, netāy, bat-ı arā bolma.

Meniñ könlümde yo erdi cūdālı otıa kuysam,

ūdāniñ ilerige bandadin uldur rızā bolma.

Base attı dediler dostlar rozı ıyāmetni,

ıyāmat ul ekāndur yār yāridin cūdā bolma.

Hama el aytadur: dōza otıdın attı ot yodur,

Ne attı ot ekān, dostlar, tirik olmay cūdā bolma.

Hüveydā, sanga man aytay niān-ı bandalik uldır:

Balā kelsa bolıb ābır, azā kelsa rızā bolma.

119

Tāñla ne kılgum, Hüdāga, yahşi tāt manda yoq,
Beriya ihlaş ile kılgan ‘ibādat manda yoq.

Yer u kökka sıgmağay aylab günāh-ı beaded,
Tavba deb, uşlab yaqā havf-ı nedamet manda yoq.

Maqşadım içmak, yemak boldı günāh qaysı savāb,
Çün bahāyım neslidek, vehm-i kıyâmat manda yoq.

Yahşi içmek, yahşi yemek boldı fikrim tün ü kün,
Bār azāb-ı āhiret deb āh-u hasret manda yoq.

Dünyalığdın yoq kolımda hayr u ehsān etgüdek,
Yâ hudācoylık kılurga ālîhimmet manda yoq.

Vah neçük hālîm keçar bolsa kıyâmetniñ küni,
Kılganım boldı günah, zarra ‘ibādet manda yoq.

Ādamıda yoqdurur mendek yamān şarmandesi,
Bul oluklarını köribān heç ‘ibret manda yoq.

Saç āqardı, köz yaşardı, emdiki munça köb günāh,
Ey Hüveydā, Tañrıdın zarra hicālat manda yoq.

Heç kişi mendin ʿıřk otı bilan kuygānı yoğ,
Uşbu otęa, dostlar, kuymaklığımnı sānı yoğ.

Neça müddetler erur ʿıřk otı tüşti köñlima,
Kılmadım bir zarra zāhir, heç kişi bilgān-ı yoğ.

ʿıřkını haręand pinhān aylasam dil mülkide,
Āřkāra bolmayın, hergiz anıñ, imkānı yoğ.

Ğam saęābıdın tüşübdür cān üyige barki ʿıřk,
Yüregimde sūziři bir dem řarār ālgānı yoę.

Tā yürek kuymay, řarā közlin tōkilmes şağra yağ,
Ul kiřiniñ derdi yoğtur nāle-u afgān-ı yoğ.

Bolmasa ul tan arā ʿıřk u muğabbat zarraye,
şurat-ı devār erur bilgil, anıñ ki cānı yoğ.

Ul nigārı nāzeninniñ ʿıřkı birla her sağar,
Kör bolsın ul kişini dīde-i giryānı yoğ.

Ey Hüveydâ, cehd etib, emdi ketar fikrini kııl,
Heç kişi bu dünyâda turmağğa câ âlgânı yoğ.

121

Kişiğe aytma asrar-ı hağâyığ,
Dema her goşga bu sırnı lâyığ.

Desañ tapkııl agar bir furşat-ı ħob,
Bilursan ul kişini yâri lâyığ.

Dariğâ, tâpmadım bir derdmandi,
Anisu ħağr-ı yâri muvâfiğ.

Ĥadis u tavba u tağvânı taşlab,
İçib bâde, dema bahşı ‘alâyığ.

Cahân milkini aylabğarğ-ı tuğan,
Sağalar çeşm-i ħunafşân-ı ‘aşığ.

Dema nâdânğa râziñni, Ĥüdaya Hüveydâ,
Ki, bilmasdur bu sırnı ħayrı Ĥâlığ.

122

Ortadı, cānā, meniñ bağrımın nāz-ı iştıyâķ,
 Kālmadı şabr u qarārım, tākātım hem boldı tāk.

Kuygalı yoķtur firāķıñ otıģa tābım mani,
 Bāş ālıb ketsammukin Rum u Yāman, Şām u Irāk.

‘Āķıbet olgumturur yüz hasret-u armān bilān,
 İltifāte ķılmadıñ, ey nāzenin, ħuş-ı mazāk.

İzlāyın tinmay seni birdin tüşüb, birge minib,
 Bārguça vaşlıñ soray, bu abyāz asvad-u burāk.

Körmasam bir dem seni, şur-ı kıyāmetdur manga,
 Şiddeti rozı cüdalıģdın kıyāmet yaşırāk.

‘Işķ otdur cān üyide, ‘aķl erur mişl-i tütün,
 Tüşse ot ħāşāk arā, dud özini aylar yırāk.

Eriniñ eri kerakdur uşbu otga kuygalı,
 Kārı her nāmerd emasdur köksige urmāk piçāk.

Ey Hüveydā, yarniñ ķılsañ vişālını tılab,
 Kamtarını zarra bol, ķılma havāy-ı zumtarāk.

123

İstasam   alemda sendek dilberi mahp ara yoğ,
 Ey seniņ   iřkıńda mandek ęalk ar   v ana (yoę).

Seyr-i řaęr alar kılıb  ıķsam viř lińni sorab,
 Yığl yu suv bolmağ n ę limge sengi ę ara yoğ.

G l bilen   ağlımı  ldiņ, ey parivaş dilberim,
 Gah k rinub, gah k rinmay sen kebi makk ara yoğ.

Ķabl u ba  d u şayb u b l  ham yaminu ham yas r,
 ę aks r u faķirdur, bolmaņ H veyd ga ķarib,

124

Heç kişige s zlamadım, d d etdurdı falak,
 K p ę al yık  ldıda fery d etdurdı falak.

  Arz-ı ę alim aytgudek bir y ri hamdam t pmadım,
 ş d k nl mni netay n ş d etdurdı falak.

Man ę arib u ę astanı her dem fir ķ otı bilan,

Kuydurıb kökka kulım berbād etdurdı falak.

Şadlıķ şaħrasıda ahva-yı gülümge netay.

Meħnat anduhnı şeyyâd etdurdı falak.

Ey Hüveydâ, bolma gül bu çarĥ-ı kacraftârga,

Laħzada yüz şevalar bünyâd etdurdı falak.

125

Banâgâh silkinib çıķsa udıdın kırmızı köñlak,

Sâlib ot ĥayli âdamğa, kılıb ‘âlemni âtaşnâk.

Sema‘ çarĥ urub parvana yañlıĥ cümle-i ‘âlam,

Şadâ kıldı çıķıb “hay hay” zamindin tâ sarı aflâk.

Şaħar bād-ı nesimidek gūzar kılsa gülistândın,

Urub na‘ ra hama güller yaķası ayladı şad-çâk.

Oşal şah-ı peri paykar agar ötsa mâzârımdın,

Ĥayât-ı câvidân tâpgum, agar şad sâl bolsam ĥâk.

Laţâfatlık, cahânsöz dilberi ra‘ nâ Hüveydânıñ

Ālibdur ‘ aql u huşımnı, demāñlar anda bār idrāk.

126

Nigāрім, āy yüzüñge ĥop yarāşur dāne-i ĥāliñ,
Ne deb ĥāl üzre ĥāl aylab, tüzatmak boldı aşğāliñ.

Közüñ hem surmasā olğaç, cemāliñ zīneti ārtıdı,
Körüb ‘ uşşaklar boldı kuyub āldıñda pāmāliñ.

Lebiñni tātlığı ĥandu ‘ asalniñ şa’nini buzdı
Ki, göya Salsabildin tāmıdı oĥşar şakkarın bāliñ.

Bāşıñdın orgulāy yārim, seniñdek dilrubā yoĥtur,
Tüşarmu ĥobluĥ bābıda munça ĥāl-i iĥbāliñ.

Bu ‘ ışĥ bāzārıda, yārim ĥırāmiñ raĥtını ya(z)sañ,
Körüb Yusuf, Zülayhā bolğusı āldıñda dallāliñ.

Kuyub kuldek fanā bolğān Hüveydāyı ĥaribiñni,
Kelibān demaniñ: “Āyâ neĥük, ey āşıĥım, hāliñ

127

Şitâb aylab, közimdin ötti nâgâh dilberi çâlâk,
 Ƙarab ƙâldım bolıb hayrân anga man hasta-i ğamnâk.

Ƙıyâ bâğmay, közin salmay ötüb dilber ğazab birla,
 Anıñ be-mehridin yığlab yağamnı ayladım şadçak.

Desam hergiz inânmaydur kuyub hacriñde kul boldım,
 Netây badnâmlığ birla maniñ bolsa etâkim çâk.

Âlıbdur band-bandimni ne aylay derd-i hicrânıñ,
 Anga kâr etmâğay aşlâ tabib etgan bilan taryak.

Vucudımdın çıķıb tüşse cahânğa âteşi derdiñ,
 Kuyar kuh beyâbânlar yana ğabrâ bilan aflâk.

Birâdarlar Hüveydâğa bu otnı tutmangiz âsân,
 Hüdüyım bersa şabrını tilaydur bir ƙuruğ soñgak.

Nâgahân gülzâr arâ yârim meniñ

Sayr aylab kırsa dildârim meniñ.

Aytsa yâriñ yüzi m̄anend-i gül,
 Uşbu sözdin kelgusı ‘ārım meniñ.

Ƙaddını Ƙıldım mişal sarvga,
 Ār etar ul şoĥ raftārım meniñ.

Ƙıymat-u Ƙadri uşāldı muşkini,
 Kākıl afşān oldı ul yârim meniñ.

Emdi dilber ‘ışƙı birlan boldı der
 Bul Hüveydā, yıġlamāƙ kārım meniñ.

129

Dilberā, ‘ışƙıñ bile munça mani zār ayladıñ,
 Hem cafā u cavr etib, köp canıma kār ayladıñ.

Man ġarib u ĥastadın, ey nāzenin-i mehribān,
 Āşnālıġnı uzub, kim birla raftār ayladıñ.

Neça yıl boldı meni közdin sālīb, ey dilberā,
 Yâ olām söz aydılar, yâ özgeni yâr ayladıñ.

Man ne yazdım sanga, yârim, bu cüdâlıķını kılib,
 Āh, uyķudın közimni emdi bedâr ayladıñ.

Barça sordı ħâl-i derdim, sen kelib: “Ĥâliñ neçük,
 Ey Hüveydây-ı ġaribim”, degalı ār ayladıñ.

130

‘Işķ arâ ‘ aşķ ħamişâ vâla u Mecnun kerak,
 Āh sözân, sîne biryân, közleri pürĥun kerak.

Ġunça yañlıġ her saĥar ĥunâbe-i ĥasrat yutub,
 ‘Aşķ ĥun âlud birla câması gülgün kerak.

Kâr her nâmerd emasdur ‘ ışķ arâ ķoymâķ ķadam,
 Rustemi dâstân kerak yâ merd Aflâķun kerak.

Ĥalk arâ yırtıb yaķâ, yâ dost, deb yıġlab yürüb,
 Köksige nâĥun urub, çün nâle-i ķânun kerak.

Ey Hüveydâ, ‘ ışķ ahliniñ fiġân u nâlesi
 Bülbüli şorıdadek her rozu şab afzûn kerak.

Ruz-ı maşşerde, Hüdāya, ne keçar hālim meniñ,
 Zaye^ç ötti be-haberlikde mah u sālīm meniñ.

Qılmadım zıkr-i Hüdānı bir huzur-ı dil ila,
 M^ç aşiyat yolıda ötti dāimā hālim meniñ.

Hāb-ı ğafletde yaturman keçalar tāñ ātkuça,
 Kündüzi tan parverişlik boldı aşğālīm meniñ.

Uşbu hāl ila ölüb ketsam, qarāngu gör arā
 Kırsa ul ikki melāyık, sorsalar halim meniñ.

Rabbim Allāh, deb anga bergum ne yüz birla cavāb,
 Bolmasa āldımda ul dem yahşi^ç amālīm meniñ.

Āh oşal ikki melek tursa ğazab birla qarab,
 Ne bolur, ey dostlar, ul demde ahvālīm meniñ.

Ey Hüveydā, bolmasa ger özidin lütf u kerem
 Halk arā meşhurdur bu zıştı af^ç ālim meniñ.

132

Ġanimet bil ħayatuñnı, ölüm qoymas tikilġān soñ,
Seni damga maħal bermas, giribānıñdın ālġān soñ.

Damını zāye^ç otkarma, Ĥüdānıñ zikrini qılġıl,
Çünānçi tayr-u vaħşi kelmedi dālbāyġa qāçġan soñ.

Gülistān mevsümidur, bülbülā, qılġıl navāy-ı ħuş,
Fiġān u nāle ne ħācat, ħazān vaqti yetüšġān soñ.

Metā^ç i naqđ ^ç umruñ bārıda sevdā-yı ^ç uqbā qıl,
Ne sūd bul nasya sevdādın, qoluñdın naqđi ketġān soñ.

Teniñni qıvvetide, ey Hüveydā, istegil maqşud,
Qayu menzilge yetġuñ, mingān ātıñ yolda hārgān soñ.

133

Közüm āqu qarāsıdın şanam vaşlı erur nazdık,
Anga cāndın ġuzar qılmay, yetālmas her qayu sālık.

Bu yolda ger qadam qoysañ, çırāġ-ı ^ç ilm-i zāhir āl,
Qārāngu keçadın tārik erur hem muydın bārik.

Vucudînda seniñ şad huk şad Fir^c avun u Hâmân bâr,
Bularnı katl kılmay, bolmağaysan yargâ naziklik.

Visâlini şalabqalıñ, dil u cānıñ bilan dâim,
Tiriklay olmagunça, tâpmağaysan vaşlın, ey sâlık.

Seniñ ceddîñ erur yerdin, Hüveydâ, yer kıltıglıq kılgıl,
Agar tebsa seni her zî nefes, dem urma, bolgıl tek.

134

Huş ketti, ^c aqıl âzdı, qalmadı tâbım meniñ
Yâr-yâr deb âqtı közdin aşq hunâbım meniñ.

Tan sızıp, ey dostlar, hem ragdagi qânım körüb,
Qalmadı közdin çıqârğa qatre âhım hem meniñ.

Qıssa-i pür guşşada âvâre boldum yâr deb,
Kelmadı hâlim sorab bir yâr-i aqbâbım meniñ.

Ġam füzûn, hâlim zebûn, bul kıssa-i derdim uzun,
Raħm kıl, hâlimge bāk, ey şâh-ı kimyâyım meniñ.

Hacr-âşım, ğam-ķuyâşım, munısımdur derd-i   ışķ,
 H sret-u ħun-i cigerdur, b de-i n bim meni .

  Işķ keldi, ketti   aķlım, ķaķtı mendin c mle el,
 Yokturur derd aytķudek bir y ri aĥb bım meni .

Dilde derdim,  hu sardım,  ehra zardimni k r b,
 Raĥm ķıl, ey n zenin,  eşm-i p r ĥ bım meni .

Olguća boldı H veyd , der manga uyku ĥar m,
 Bolmaĥay k rmay seni  r m ila ĥ bım meni .

135

Ey, seni derd-u fir ķı  t rtķalı hamdam kerk,
 G ş’ada sırr-ı   ışķı  aytġalı maĥram kerak.

Ne bilur ġam lazzetini her pariş n ul kişi,
 Taşna-i derdi  sor rġa ĥ tırı be-ġam kerak.

Ay lasam “h ” deb cem li ni tilab, ey n zenin,
 Aydı ul p r-i muġ n: “dilde ta’ alluķ kam kerak”.

Yār aydı: “‘ Āşık ersañ manga, terk et hānümān
Aylagıl, bu ‘ ışk yolıda himmet-i Adham kerak”.

Lāf ‘ āşıklık agar ursañ, Hüveydā, halk arā,
Derd u ğam hun-i ciger hem dīde-i pür nam kerak.

136

Nigārā, āy yüziñni şavkı birla baskı hayrāññ,
Bolubdur bul ğarib-i müstamend dil-i perişāññ.

Eşiğinda yürüdüm neça yıl kullıķğa bel bāğlab,
Ġulām-ı zarharıdññ bolmadı bir keça mehmāññ.

Köñül berdim senga, başımğa tüştü kārı düşvārı,
Ki tā körmay cemaliññ, bolmağay heç kārı āsāññ.

Kulub bākıb, k̄aşımdın barķı raşşāndek ötar bolsañ,
Mabādā sinmağay tāşğa tegib oķ birla paykāññ.

Gadālardek tam‘ a aylab kelibman āstānañğa,
Lebiñdin busa‘ yokmu gedāğa hayr-u ehsāññ.

Süleymān tahtıģa naylay, yana Cemşid cāmını,

Hüveydây-ı ğaribiñ bolsa ger köyüñde darbâniñ.

137

Man bolurman roz-ı ‘ıyd ğayrâni ruĥsâriniñ seniñ,

Cân fedâ kılmasmu ‘âşıq, körse dîdâriniñ seniñ.

Kâkılıñ bir târasi ‘aqlımnı âldı çirmaşıb,

Din-u dil berbâd kıldı zülf-i zünnâriniñ seniñ.

Nâz aylab tolganıb cilvâ bila, kıldıñ salâm,

Barçanı devâna kıldı kıdd-u raftâriniñ seniñ.

Osma vu ufâ abrga kıymak ne hâcatdur senga,

Âftâb-u mâh emasmu ‘aksi ruĥsâriniñ seniñ.

Ķâmatiñni aytsalar çün ħubi-yi ŐemŐâd deb,

UŞbu sözdin, ey Şanam, kelmasmudur ‘âriniñ seniñ.

Bul Hüveydâ aytadur sendek gül-i beĥâranı,

Tâpmadım aşlâ, kılıb man seyr-i gülzâriniñ seniñ.

138

‘Işık bāzārıda boldum man ħaridārīñ seniñ,
İkki ‘ālem arzımaydur zūlf-i bertārīñ seniñ.

Mesti “lāya‘ kı1” bolub, aylar işimni bilmedim,
Yataman, oñdakaman¹⁰⁷ boldum çü bemārīñ seniñ.

Burnādın nādān ekānman, bilmedim ħadriñni man,
Keldi ‘ışkıñ, emdi bildim ħadr-i dīdārīñ seniñ.

Dāimā ğafletde erdim, bilmayın erdim ‘umrını,
Ġam yetüşti, çünki boldum emdi bedārīñ seniñ.

Kim senge ‘āşık bolub kılsa vişaliñni talab,
Bāşıdın hergiz tunganmas zūlm-i düşvārīñ seniñ.

Ey Hüveydā, dil üyide zerre-i aġyârdın,
Bolsa, yetmas yarġa bu nāle-i zārīñ seniñ.

Dilrubā, ‘ışkıñ otıda kuydı bu ħālīm meniñ,

¹⁰⁷ Bu kelime bize göre istinsah hatasıdır. Diğer nüshada “iñrĀnaman” şeklindedir.

Cân ne ermiş, belki kuydı nur-ı îmânım meniñ.

Sen agar luţuf etmasañ man ĥasta-i bemârga,
Bul tiriklikni netây ĥuşdur ki olgânım meniñ.

Sensizin manga bu ƣılgân ĥānumān-u rozgār
Çün göristāndek körünür, kaĥ ayvāhım meniñ.

Körmasam bir dem yüzüñni, ey nigārā nāzenin,
Noh felekni kuydurur hem āh-u afgānım meniñ.

Ey nigār-ı nāzenin, körsam yüzüñni man ‘ayân
Ul ƣıyâmet künida, yerga tegar bāşım meniñ.

Ey peri, miskin Hüveydā körmay olsam der seni,
Dâğlar bağırında ƣālgay yüz miñ armānım meniñ.

140

Günbazı davvār içinda örgülür bāşım meniñ,
Yâr vaşlıga yetālmay, tōkülür yaşım meniñ.

Yüraman giryân-u nālān darbadar devānedek,

Heç hâlim sormadı yâr-i qarâ qâşım meniñ.

Barça bildi hâl-i derdim, bilmedi hâlimni heç,
Kelmay: “Āyâ neçüksen”, deb bağır tâşım meniñ.

Şadqa-i derdiñ qılurman dünyânı ‘ ayşu huşın,
‘ Ayş erur hâb-u hayâl u derdiñ yoldâşım meniñ.

Bul ğariblik şehrida muhtâc emasman heşga,
Külfetim boldı ağâ, derdiñ qarındâşım meniñ.

Qay küni bedri köñül senga Hüveydâ, ey peri,
Heç fâriğ bolmadı ğamdın ğarib bâşım meniñ.

141

Firâqıñ daştıdım keldim, nigârâ, qatıra suv bersañ,
Ne bolğay taşnaga âb-ı zilâliñni bahar körsañ.

Ġarib-u benavâ ħak, miskin gadâdurman,
Şavâb emasmudur maygun labiñdin cür‘ a‘ i bersañ.

Qızıl güldek yürâgim her taraf şadpâralar boldı,

Ķāşıñ Ķāķıb, Ķıyā bāķıb çamanda ğunçadek körsañ.

Ġaribniñ köñlini buzmak ğünāh-ı be‘ adad ermiş,
Kafārat bolmağāy yüz Ka‘ bani Ķaytıb binā Ķılsañ.

Hüveydā, sen gadā bolsañ, nigārıñ pādşāh bolsa,
Yetārmusan falakni saķfı(ga) yüz nardbān bolsañ.

142

Ne Ķıldım sanga man, yārim cemāliñdin cüdā Ķıldıñ,
Bāşımda ğard-ı ğamnı çün çarāğ-ı āsiyā Ķıldıñ.

Hamişa kuydurub şam‘ i firāķıñ birla cānımnı,
Mani parvāneni ħākistarını zer-i pā Ķıldıñ.

Cüdā aylar ekān deb sen ayā yār peri ıāla‘ at
Ne deb avval özüñge man ğaribni āşınā Ķıldıñ.

Nigārā, firĶatiñ birla faķir u nātavān aylab,
“Alif” dek Ķāmatimni “lām alif” yañlığ dutā Ķıldıñ.

Cüdālık āsmanıdın sālınıb bir barķ-ı ‘ ālam söz,

Vücudum hırmanın ortab, adâ kıldıñ adâ kıldıñ.

Oşal roze: “Bilurmusan mani?” aydım, ey yârim,
“Balâ” dedim, seni suydım, balâğa mübtelâ kıldıñ.

Ayâ dilber, Hüveydâdek balâkaşni eşiklarda,
Sâlib közdin asır-u benevâ, zâr-u gadâ kıldıñ.

143

Ayâ, ey dilber-i zâlim, mani köb nâtavân kıldıñ,
Kızıl gül ğunçasıdek tah-batah bağrımni kâh kıldıñ.

Ġaribi müstemendiñni hamışa âstânıñda,
Mişal-i bülbüli şorida, yañlıg, derfiğân kıldıñ.

Vişaliñ izletib köh-u biyâbân, daşt-u şahrânı,
Yürütüb cüstcoyuñda cirâyım z‘ afarân kıldıñ.

Ne bolğây bir kıyâ bakşañ, ayâ ey közleri cellâd,
Âlibân ‘aql u huşimni ki, rasvâ-yı cağân kıldıñ.

Sağarlar sayratıb ‘ışkıñda, ey gül mişl bülbüldek,
Közimni yaşını selâb çün âb-ı ravân kıldıñ.

Mani közdin sālīb, rasvā-yı   ālam darbada ayılab,
Raķib-i rusiyalarını, nigārā, řādmān  ıldııñ.

Hüveydā cism u cānımın fıırāķ otı bilan örtaı,
Biyābānlar arā  ālgān, āķārgān üstihān  ıldııñ.

144

Yüziñni körsatıı avval, yana  ayııı nihān  ıldııñ,
Bāşımda yüz tuman, miñ fitne-i āķır zamān  ıldııñ.

Cüdālık  ancarı birlan yürāgim  āk- āk ayılab,
Hamişa ğun a yañlığ tah-batah bağrımnı  ān  ıldııñ.

Cahānğa kelmağan ādamğa keltürdüñ cefālarını
Mani be ārağa bir dem, ayā nāmeħribān,  ıldııñ.

Bārıbān kimge aytay “dād” deb yığılab mani  asta,
Yürek tağıda derdiñni tükanmas, mişl-i kān  ıldııñ.

Seniñ birla meniñ  avl u  arārıı bul emas erdi,
Ne ukdın, oltururğa ey nigārıı,  ařd-ı cān  ıldııñ.

Bülbül şayyâd, şayd aylab meniñ bul şayd köñlümni,
 Kıızıl kâni bilan şahrâ yüzini arguvân kıldıñ.

Hüveydâ bir gül uzmay vaşl bâğıdın, ayâ dilber,
 Samumi ğam bilan bul nevbahârımni hazân kıldıñ.

145

Bahâr mevsimidiñ nakhat-ı şabâğa bākıñ,
 Kıızıl gül ‘ ışkıda zâr murğı huş navâğa bākıñ.

Şafir-u nâla-i murğân çamanda bolsa netâñ,
 Naqqâra-i sahar-i feyz-i dilrubâğâ bākıñ.

Hüseyn ‘ aqlım, etibdur Yezid-i ‘ ışk şehid,
 Fiğân-u nâle kıılır deşt-i Kerbelâğa bākıñ.

Raķib harna desa ‘ ayb emas, hazar kılmay,
 Kıademni peş kıoyub, emdi siz Hüdâğâ bākıñ.

Behişt gülşenidin çıqtılar haţâ aylab,
 Beyân çü dâne-i gandum atâ, anâğâ bākıñ.

Şanemni qāmetini āru qılur bolsañ,
 “Alif”ni meşq qılıb, servi huşnamāğa bāqıñ.

Cemāli şevki bilan ğāyibāna cān bergān,
 Ğarib-u hasta Hüveydāyı mübtelāğa bāqıñ.

146

Dād deb yıǵlasam kimge yetar dādım meniñ,
 Kim eşitǵay bu zamāna āh-u feryādım meniñ.

Kim biyābānıda köñlüm erdi divārı yetim,
 Qalmaq ey be-mürüvvet hızır ābādım meniñ.

Qumrı yañlıǵ yol āzıb çöllerde qaldım taşnalab,
 Tut qolumdın, yolǵa sālīb servi āzādım meniñ.

Buzdı köñlüm kişvarımı ğārat aylab dād-ı ‘ ışq,
 Kel, tabib behribānım ayla bünyādım meniñ.

Tā cemāliñ körmagunça, ey cefāgar dilberim,
 Şādlıǵdın körmaǵay bu tab‘ ı nāşādım meniñ.

oymađıl ğam ilgida dāim Hūveydā garav,
 Kel kāşımġa, kıl tereĥhūm, ayla āzādım meniñ.

147

Vādīy-i ‘ışķ kezgeli Mecnunı benavā kerak,
 aţ‘ı menāzil etġalı himmeti avliyā kerak.

Ğayr kişini āldıda bir nefas dem urmağıl,
 Etġalı yār derdini hamdami bā-vafā kerak.

Uşbu tariķ-ı ‘ışķ arā ĥāvace-i şeyĥlik ne sud,
 Bende-i kamtarı kerak, ‘āşık-ı ĥākipā kerak.

Derd demaņgiz siz anı, bilse devāsını ŧabib,
 Bemārı yār bolġalı derd çü be-davā kerak.

Zaġu zāġanı işimu tārķalı gül cefāsını,
 Gülşeni dahr-i ğam arā bülbül-i ĥuşnevā kerak.

Sen kim, ey Hūveydā, sorġalı yār vaşlını,
 İsteġalı vişālini merdum-ı pārsā kerak.

148

Şanemniñ āstāniğa bārib tün-kün vaţan kılgıl,
 Çü Y‘ aqub-ı nebîdek kulbe-i baytul hazan kılgıl.

Ṭariq-i ‘ ışq arā qoysañ qadem, cāndın gūzar kılgıl,
 Ölümün ilgeri ölgil, teniñni dar kafan kılgıl.

Yubardı dünyâğa bizni “manga kılgıl ‘ ibādat” deb,
 Ne in ki, cāy-ı menzil hāne-i bāğ-u çaman kılgıl.

Bolāy desañ agar sen yâr-i şirin vaşlığa vāşıl,
 Urub gam tāğığa metin, özüñni köhukan kılgıl.

Hüveydā, kār-ı ‘ ışq düşvār erur, bilma ānı āsān
 Çü kirfik navgi birla yer qāzıb çahu sicin kılgıl.

149

İlāhi gadr-i ‘ işyânımnı cabinimdin şafā kılgıl,
 Zaminımdın giyâhi hasret olsa kimyâ kılgıl.

Gül-i maqşadım açılmay gunça qālmay cürm-u ‘ isyāndın,
 Nesimi rahmetiñdin hamdami bād-ı şabā kılgıl.

Hama ılan matâ' imdur riyâ vu nâsarâ munda,
Uşal bâzârğa yâygânda rahtımnı sarâ ılıl.

Hüveydây-ı arib munda as-u âşâkdın kamdur,
Tufeyli yahşılar anda dur-ı ıymet bahâ ılıl.

150

Muhabbet bâğıda, cânâ, lebiñ unça, yüzüñdur gül,
Erurman ' aşık-ı üsnüñ üçün devâne-i bülbul.

Tamâşâyı ılıb her dem tecelli-i cemâliñge,
Mişal-i mest umrıdek ılırman nâle-i ülgül.

aranguda ılıb cilve agar şem' i ruıñ körsa,
Bolur erdim bâşıñdın urgulub pervâne yañlı kul.

Kişi canâna deb, cândın üzar ılsa, ne ermiş cân,
Hüveydâ, cân neçük aymaıl cân bermâım müşkül.

Acab yoldur ari-i ' ış müşkül,
Ne yol paydâ bu yolda yana menzil.

Agar şad sāl kılsañ be-muhabbet
 ʿİbādat, bolmağay bir zarra haşıl.

Bu yolda, ey dilā, ger vaşl-ı cānān
 Kerak bolsa senge, cāndın güzar kııl.

Agar kılsa sema vu yel tır-i bārān,
 Keyin yanma, qadem ilgeri qoyğıl.

Yürälmas uşbu yolğa her ravanda,
 Ki ammā içmagunça zehr-i qātil.

Malāmatlar, belālar çekmagunça,
 Bolālmassan şanem vaşlığa vāşıl.

Bu yolda, ey Hüveydā, köb qatar bār,
 Qadem ilgāri qoy aylab tevekkül.

Tālib bolsañ bu yolda ger talabgār-ı vişāl,
 Qıl öziñni halk arā hāşā ki siyahdek pāymāl.

Bolsa ger tan mülkida cehl u tekebbür zerreʿi,
 Aylasañ şad sāl tãʿat, körmagaysan roy-ı hal.

Laşkari ağıyâr agar dil şehrida tâpsa qarâr,
Kâlmâgay ul şahr içinda zerre-i zevk-ı cemâl.

Murğ-ı dilni etmağıl birla tam‘ a dâne ħaris,
Hu kuş-ı yañlıg “hu” deb bolğıl mudâm şikeste ħâl.

Sen agar ħaķnı tilasañ, kullıdın bezâr bol,
Bul țariķ-i ‘ ışķ arâ etmek ħarâm farzand-u mâl.

Düşman-ı şirin erur farzand-u zan, be-fâyda,
Bir Ĥüdâdın özgeni suymak bar, erur zalâl.

Ey Hüveydâ, dünyâda ġayr az özidin cümle heç,
Bul ħayât-ı âdemi, bilsañ barı ħavâb-u ħayâl.

151

Ĥüdânıñ ‘ ışķı birlan tanda cânıñnı fedâ kılgıl,
Keçib bul cân-u küllidin özünñni mâsivâ kılgıl.

Saki nefsiñni pây urğıl ki, ħoyma erkige zinhâr,
Anıñ birla bolubdur cañ, ħamişa mâcarâ kılgıl.

Hevāy-ı nefis ila zinhār tün-kün bolmağıl mağrur,
Çirāyınñı Hüdānñ yâdı birla pür zıyâ kılgıl.

Ölimni yâd etib her dem, turub öz hâliñe yığlab,
Seherlerde yaqāñnı çäk etib, vāhasretā kılgıl.

Günāhñ derdidiñ yığlab çu abr u nevbahār andek,
Közün yaşı bilan yerniñ yüzini sabzahā kılgıl.

Müyesser bolsa senge tâc u taht u mülket-i ‘âlem,
Anı zikr-i Hüdā birla çü Adham puştıpā kılgıl.

Yürüdün keça u kündüz bolub âlude-i ‘işyân,
Yuyub tavba suvı birla ğabārñnı şafā kılgıl.

Dariğā, fişq u ‘işyân birla zây‘ e ötti ‘umrum deb,
Hüveydā, yer yüzün āhñ bilan mātamsarā kılgıl.

Qaysı kün keldim cahanğa bolmadım şād, ey köñül,
Bolmadım zindān-ı ğamdın hergiz āzād, ey köñül.

Bir sahar erta koyub, qılğan günāhım yād etib,
 Qılmadım āh u nedāmet birla dād-ı feryād, ey köñül.

Köz yumub tā açqunça ‘umrum ötübdir, bilmedim,
 Uşbu derdni kimga deb, kimga qılay dād, ey köñül.

Laşkarı pîri yetiştı, buzdı tanniñ mülkini,
 Emdi hergiz bolmağay bu şahr ābād, ey köñül.

Ey Hüveydā, ötti vaqtiñ fişq u ‘işyân yolıda,
 Emdi kel, yığlab Hüdānı aylağıl yād, ey köñül.

153

Tariq-ı ‘ışq arā koysañ qadem, cāndın güzar qılğıl,
 Ta‘alluqāt-ı ‘ālemdin keçib qat‘i nazār qılğıl.

Bu dünyâ nav ‘arusıdek seni aldar qılıb ‘ışva,
 Oşal makkāradın zinhār özüñni bahabar qılğıl.

Farağatda yātıb ‘aşık bolalmas yargā vaşıl,
 Sahtarlar uyğanıb bülbül kebi feryādlar qılğıl.

ılıb şabr u taşammül ğunçadek şâr-ı malâmetge,
 şabâ çandân bolub ul kün özüñni tâc-ı sar ılğıl.

Cahân afsânesi köbdur, anı aytsañ adâ bolmas,
 Tamâmını yığıb, bir m'ani birla muştaşar ılğıl.

Bu dünyâ dâm erur, dâmığa sebmiş dâne-i şırşın,
 Giriftârı anıñ bolmasdın ilgeri şazar ılğıl.

Muřabbat bâğlama farzand u mâl u rozġarıña,
 Öürsen alğusı âşir, anga anbâr-ı zar ılğıl.

154

Dilberâ, man şastanı zâr perişân etmağıl,
 Körsatıb âydek yüziñni, bâz pinhân etmağıl.

Man ğarib-i şastanı közdin sâlib, ey mâhroy,
 Yürütüb eşikima-eşik, zâr u şayrân etmağıl.

Ĥâh oldur, şâh koydur, râzıdurman, ey şanam,
 Her ne ılsañ ılğıl, ammâ derd-i şicrân etmağıl.

Çol sâlib, bir-bir bäsib çıķıl bir ‘alâ körâyn,
Hem yüzüñni şum raķiblerge namâyân etmağıl.

Eħtirâz aylab mani beçâredin, ey nâzenin,
Zâr-u sargardân kılib közümnı gıryân etmağıl.

Laşkarı ħâl u ħaťıñ bozdı köñülniñ şehrini,
Yüz ögürüb, ey nigârım, nâz vayrân etmağıl.

Ėamzada miskin Hüveydânı bu kün közdin salıb,
Şum raķıblernı yâna ħuşhâl u ħaram etmağıl.

155

Yatarsan tākay uyķuda, ķob emdi, dıdenı nam kııl,
Şaħar be-derdlernı āħ u feryâdıñ bıla kar kııl.

Du‘â-yı nim şeb-i rozâna curminge erur âtaş,
Bu ħas üzre sâlib ot, kuydurub mânendi aħgar kııl.

Çarâ yüzlük agar bolmay desañ şaħrâ-yı maħşerde,
Çarâğ-ı āħ birlan sen keçalarnı munevver kııl.

Sâlib ʿud-u cigerni âtaş, âhı sahar üzre,
Keçadın tâ saqf-ı gardunnı muʿaţtar kııl.

Bulây desañ Hüdâcoy, şayh u mullâ, havâcalık kıılma,
Özüñni, ey Hüveydâ, hâr u has birla berâbar kııl.

156

Yâd etib kılgân günâhıñ her sahar bedâr bol,
Tavba aylab Tañrıga, meşgul-ı istiğfâr bol.

Heç kişi kılgâñı yoq bul dünyâda olmay tirik,
Man hem ölgümdür debân ba-nâlehâ-i zâr bol.

Tüşe-i râh-ı kıyâmet hayr-u ehsânıñ erur,
Kâlgusı özge bârı, közüñ açıb huşyâr bol.

Çün olarsan, ey birâder, âhıret fikrini kııl,
Cehd aylab tün ü kün tãʿatge sen tayyâr bol.

Tâñla ʿizzetmend bolay desañ kıyâmet daştıda,
Cümle elga zeripâ, tufrâk yañlıg hâr bol.

Bolma çün şahbâz yañlıg, bol humâ yañlıg fakir,
 Üstihânıga kanâ' at ayla, be-âzâr bol.

Bây berây desañ qoluñdın 'izzetiñ ayla tam' a,
 Telmurub darrandalarga, mişl-i karkas hâr bol.

Köz yumub açgunça sâ' atdur hayâtı âdemi,
 Şunçalık 'umriñni sen hâr aylama, bâ' ar bol.

Ey Hüveydâ, bağlağıl Adham şıfat himmet kılıb,
 Hânumân-u mâl-u mülküñ küllidin bezâr bol.

157

Hüdâni yâd etib yıgılab, saharlarda fiğân kılgıl,
 Közüñni yaşını selâb çün âb-ı revân kılgıl.

Qıyâmet âbroyıdur, namaz hayr-u ehsânıñ,
 Riyâye kıлмаğıl el közidin, eldin nihân kılgıl.

Günâhıñ derdidin yıgılab közüñ yaşın ravân aylab,
 Köñül bağın suğartıb, sabza aylab, bostân kılgıl.

Çü Zaynel‘ âbidindek zûlm-i zâlimge bolıb şâbır,

‘Arâşât-ı kıyâmetda özüñni şâdmân kılğıl.

Bolay desañ oşal gülşansarâyı vaşlığa vâşıl,

Yutub hun-ı cigerni, ğunçadek baĝrıñnı kân kılğıl.

Kam uĝlab, kam yegil yıĝlab, Hüveydâ, keça vu kündüz,

Hüdânıñ kahrıdın kórķub, ırâyıñ za‘ farân kılğıl.

158

Ey bād-ı şabâ, koyı sanemdin güzar etgil,

Albatta anga ħâl-i dilimdin ħaber etgil.

Bir ħasta kuluñ âh urub yolda yatıbdur,

Bemâr u ğarib âhıdın ayğıl: “Ħazar etgil”.

Dar ħâliğa cândur anga zinhâr be-zinhâr,

Cân teslim etarda közidin bir güzar etgil.

Kelmasa meniñ âldıma ul yâr-ı sitamgar,

Bâşıñnı âyâĝığa koyub, dıde-i tar etgil.

Şāyad anı könlige Hüdā rahmını sālīb,
Aḥvāl-i dilimdin anga şerḥi digar etğil.

Ger qoysa āyâğını Hüveydā şarafağ,
Hāki qademin sürme-i ‘ayn ul başar etğil.

159

Hüdāniñ zikrini tanhānişnıñ birle “hu” qılğıl,
Yamānlardın yırāq ol, yaḥşilerni cüstüco qılğıl.

Saḥarlar qōb, qılay desañ namāz u āhnı maqbul,
Günah derdige yığlab, āb dideñda vuzu qılğıl.

Saḳālñ āqını körgil, āqardı ne deb, ey nādān,
Nişānı marg deb yığlab, közüñni yaşını cü qılğıl.

Günah tığı bilān cān bağrını tākay qılursan çāk,
Kel emdi, rişte-i tã‘at bilan bağrıñ rufu qılğıl.

Zanu farzandu mālñdın senge zerre vefā yoğtur,
Bil öz cāniñni qadrini, tün ü kün zıkr-i “ho” qılğıl.

Bu dünya rāhatını huşlama, bir dem ne sa‘ atdur,
 ‘İbâdet kııl, kıyâmet rāhatını āruzu kılgıl.

Bārıb ilgiñ kuruq, maḥşer küni beābro bolma,
 Hüveydā, bendeliq aylab, özüñ bāābro kılgıl.

160

Vā dariğā, şad dariğā, ötti mendin māh u sāl,
 Zerre řā‘ at kıılmadım, fikr u ḥayâlim boldı māl.

Uşbu ḥal ila ḥayâtım ötti Ḥaḳdın be-habar,
 Āh-u vāvāylā, na keçgay haşr şaḥrāsıda ḥāl.

Zerre-zerre işlerimni alsalar mendin ḥisāb,
 Anda cānımga ārā kırmas, netāy, farzand-u māl.

“Perveriş kııldım seni köb nāz u n‘ ematlar bilan,
 Manga ayğıl ḥizmetiñni” kılsa Ḥaḳ rozi savāl.

Ne degum, ne sözlagum şarmanda bolub ul zamān,
 Sariñun bolgumdurur, sözlerge til yoqı güngü lāl.

Nefsniñ rāyiga bārdım, kııldım öz cānımga cevr,

Boldı āğıŝta mence emdi Һarām u helāl.

Ey Hüveydā, suymağıl ğayr az Һüdādın özgeni,
Zerre sud etmas senge, Ƙārunça yıĝsañ mülk ü māl.

161

Ey köñül, dünyâ tilab, çün koyı ğaltān olmağıl,
Dil berib Һud murdaĝa, mişl-i kālāĝān olmağıl.

Cehd aylab tün ü kün sencîda Ƙıl, munda işiñ,
Ĥām Ƙılma, puĝta Ƙıl, tāñla puŝaymān bolmağıl.

Sen Ƙarā yüzlük Ƙıyāmet daŝtida bolmay desañ,
Rāst bolğıl, rāst ayğıl, sözi yalĝān olmağıl.

Bārsalar Ƙılĝān ‘amal cennetge, sen Ƙılmay ‘amal,
Telmurub cennet sarıĝa zar u Һayrān olmağıl.

Nefs rāyiga bārıb, aylab günāh-ı be-ĝisāb,
Rozi maĝŝer āftābı birla tafsān olmağıl.

İkki künlük ‘işret-i dünyâ-yı be-pāyān üçün,

Yeb Һarām āġıřtadın, dözahda sözān olmaġıl.

Sāye-i raҺmat tilasañ dād-ı maҺşer arā

Cud Һılġıl munda, be-pervā-yı eҺsān olmaġıl.

‘İzzet-i dünyâ tilab, yeb zālīm, ‘ālimān,

Қılmay ‘ilmiñe ‘amal, mānend-i şeytān olmaġıl.

Ey Hüveydā, Һā‘ at et, maҺşerda Һā‘ atsiz bolub,

Sarnıgun yerga bāҺıp, el içre tafān olmaġıl.

162

Agar sen merd-i ‘āҺılsan, bu dünyâda sıvā bolġıl,

Ta‘alluġāt-ı ‘ālemdin keġib, külli cüdā bolġıl.

Bu dünyâ mülkida köpdur yāmānlar, yaҺşilar hem bār,

Tāpay deb yaҺşilerni cüstcoyında gedā bolġıl.

Agar tāpsañ oşal merd-i Һüdāġa, keġa u kündüz,

Қılıb Һızmet, eşikin yastānıb yatıb adā bolġıl.

Cilāvi tegsa Һāş erniñ sālīb yoluñġa bir neġa

Ƙadem ƙoyub yŷgŷrŷb, mŷlki dilge pādŷā bolġıl.

Yigitsen yā ƙarıdursan ālıb erniñ du‘ āsını,
Ƙıyâmet daŷtıda ŷāhanŷah-ı ŷāhib nevā bolġıl.

Agar her kimni kŷrsañ, Hızr bolġāy deb ƙavāf aylab,
Ki haftādu du millet ħalkı arā hem āŷnā bolġıl.

Bolay desañ amān tāñla ƙıyâmet āftābıdın,
Baħil bolma, el iĉre ŷāhib-i cŷd-u saħā bolġıl.

Melā‘iklar savālıġa cevāb āsān beray desañ,
Tiliñni saħla ġıybetdin, el iĉre kamnamā bolġıl.

Seni tepsa, taħammŷl ƙıl Hŷveydā her ƙayu mavcud,
Āġırlık peŷa ƙıl, yerdek hamaga zeripā bolġıl.

163

Sŷleymānsan ciħān iĉre va yā Cemŷid yā Behrām,
Ne sud etti Sŷleymānġa oŷal, Cemŷidge cām.

Birāder, ceħd aylab, tŷŷe-i rāh-ı ƙıyâmet ƙıl,
Bilursan ƙālmadı ŷāh-ı caħānlar dŷnyāda mādām.

Âçıb   ibret k zin b k gil, hama erlar  ay n ketti,
Cah n kimge vef  etti, olarsan  hir ey g mnan.

Bu  ilg n m l u m lkinge  v nma, bir k ni ta lab
Ket rsan y z tuman, mi  hasrat aylab d ny dın n k m.

Bu d ny  bir yol otkun a ki,  andan i  g cib ketti,
K rarsan kimge sud etti, munı deb bolma ıl badn m.

Erur ahl-i   ay li  d  man, c ng   r  kırmas,
 ılır canı nı fikrini H d  yolu a  oy ıl k m.

 av f-ı Ka  be-i ma  sud  ılay desa , bu d ny dın
 olu  yuv ıl, ay  miskin H veyd , b gl gil  hr m.

164

T p lmay derd-i   i  ı ndın sa arlar uyg nıb keldim,
Ra iblerdin, ay  dilber, koyu n a  ızg nıb keldim.

Ne yerda  am  ini k rsam, cem li   am  i bolg y deb,
Urub perv nedek ra    , b  ı ndın ayl nıb keldim.

Közümde uyku yok, cümbüşda kaldım nimi bismildek,
Urub başım qarā yerga, yılāndek tolğānıb keldim.

Atā tufrākığa kırk yıl biliñ gam yamğurı yâğdı,
Uşal yamğurğa man hem anda erdim bulğānıb keldim.

Atā merāsı bolsa man neçük bolmay hāzin bolmağ,
Tanımda çādırı gamnı azaldın çoğānıb keldim.

Dema kuymas Hüveydānı koyumda, ey dilārāmım,
Çarāğı ravzadek tünler ātķunça yanıb keldim.

164

‘Acab pardenişin burma leķāğa āşinā boldum,
Körünur ya körünmas bir balāğa mübtalā boldum.

Cemālin körgeli yıllar erur koyını yastāndım,
Çıķıb bir bākmadı, be-ṭāle‘ imdin zeri pā boldum.

Azalda kısmatim ger şumlukumdım, uçradım nāgah,
Rağmsız köñül ķattığ dilrabāğa, mübtelā boldum.

Giribānımnı çāk aylab, bārib köyida dād ettim,
Dedi: “Dādıga yetmayman, sitemgar pādşā boldum”.

Sarāsıma bolubdurman, qılur işimni bilmasam,
Qayân ketay ālıb bāşım, bu ğam birla adā boldum.

Qıyâ bākmay, közin sālmay qaşımdın nāgahān ötti,
Demādı: “Bul neçük ādam?” ölümga man rızā boldum.

Qılur nāmehribānlık kimga ki, man mehribān bolsam,
Ne yār-i özgege bākmas, neçük baht-ı qarā boldum.

Hüveydā, ursa, söksa narı tanmay ilgeri yürgil,
Ne qılğān cevri-i rāhatdur, dema andın izâ boldum.

166

Acabdur ikki āhu şāhını ikki kamān kördüm,
Qurub sahmin, ātar bolsa, anga bağrım nişān kördüm.

Du şām āldıda ikki şubh birla du şafaq paydā,
Bolubdur göyiyā qar üstida bir lahza qān kördüm.

Daraht-ı sarv üza ğunça-i navrasta unmişdur,
Gül-i bâ bâğbân ermiş, mumı be-bâğbân kördüm.

Nihâl-i ışık könlüm bâğı içre sabza bolmişdur,
Yürekda riştasi, şahımı favkı āsmân kördüm.

Sene miskin Hüveydâ, nâle-i feryâd kııl emdi,
Belâ-i cân anı, sarfitne-i âhir zamân kördüm.

167

Bu ıřkıñ derdini bir şammeidur dâstân kııldım,
Biyâbân kumlarıdñ köb anı andek beyân kııldım.

Agar bir zerresin aytsam, bu dünyâ mülkige sığmas,
Köñül mülkin ızım derlar, anñ içre nihân kııldım.

Dam urmây ğunçadek hâmuşluknı ihtiyâr ettim,
Yüregim ğamga toldı, özümge man ziyân kııldım.

İçim kayğuğa köb toldı, şarârım kıılmadı zerre,
Köñül taksin bolğây deb, saharlarda figân kııldım.

olıdın kelmagay her  demni ger   aşıklık,
 Kerak erniñ erı bu yolda andan imtiħ n ıldım.

H veyd nı demaņ, yeņil ılur t glarını   ış pec ,
 Ne k aylay manam t glar kebi şabırım gar n ıldım.

168

D ny ga kelib yaħşı y rmay, zabun  tt m,
 ılmay   amel-i řaliħ c rm   f zun  tt m.

Yurdum bu   adam daştida d im deb taşna,
 B  d gi ciger l le şıfat d de ħun  tt m.

amsız kişini, d ny nı kezdim, t p yın deb,
 He kim demedi d ny da bağrı b t n  tt m.

D ny ga kelib şunca tavauf ıla  ldım,
 Keldim t n   k n d ny ga, turmay buk n  tt m.

 v re-i nefsim bolub n yolını adaştım,
 Y  Rab, seni fağlını ılıb rahnamun  tt m.

Hasret çameni içre kırıp hasta Hüveydâ,
Sur' at bila çün bād-ı şabādın burun öttüm.

169

Dünyâğa kelib menzil u ma'vâ kıılıb öttüm,
Sermâre-i 'umrum hama becâ kıılıb öttüm.

'İşyân bila zâye' yubârıp naqd-i hayâtım,
Nādānlıg ila maşraf-ı dünyâ kıılıb öttüm.

Her kimni körârman, ğam-ı dünyâ bila mağrur,
Sar tâ sar dünyâğa tāmāşâ kıılıb öttüm.

Kördim hamani āzuqa-i nefsige hayrân,
Heç kim demedi töşe-i 'uqbâ kıılıb öttüm.

Bolmasa netay senda hırad-ı 'aql, Hüveydâ,
Bu sözni senge avvelâ aqşam kıılıb öttüm.

170

Dünyâğa kelib dünyâmı bir şattalab öttüm,

Mānendi nayistān kötige ot alab öttüm.

Bildim man anı düşmanı makkāre-i ‘ ayyār,

Lā tırnāğı bilan yüzini tırmalab öttüm.

Mardāmı Hüdālar dediler: “Dünyāmı açığ”,

Açıqlığını bilmek için, bir yalab öttüm.

Bāyođlı kebi miskin veyrāneler içre,

Hurşidi cefā ıssığıda taşnalab öttüm.

Bu kāfir-i nefsim bila köb kıldım uruşnı,

Tanhā kılıcı birla urub hayhalab öttüm.

Hāmuş piçāğın her dem anıñ bağrına oydum,

Cu‘ nazesı bila köziga nayzalab öttüm.

Devāne Hüveydā dedi bu sözni ‘ acab huş:

‘ Āşık kişini köksige bir ot alab öttüm.

Menzil ki dünyāmı körüb huşlāyu öttüm,

Çandân yüraman deb, anı berk uşlāyu öttüm.

Bir köz yumub, āçķunça turārdım yoķ ekāndur,

Her künde tuman mence işni bāşlāyu öttüm.

Ul mir-i acal hükm ķılıb: köç dedi tendin,

Beçāre bolub, bārisını taşlāyu öttüm.

‘Uķbā işini nasya bilib, aylamadım heç,

Dünyâ işini naķd bilib, işlāyu öttüm.

Şahrā-yı havasda yürüb, ‘umrumni keçürdüm,

Āķir bu acal ķışlāğını ķışlāyu öttüm.

Żaye‘ yubārıb nefis-u hevā birla ģayātım,

Añuşt-ı nedāmetni bugün tişlāyu öttüm.

Bilmām ne bolur āķir ‘umruñ, ey Hüveydā,

Her laħza yaķām tavba debān uşlāyu öttüm.

Kuyub ‘ışķ otıda, ey dostlar, bağrı kabāb öttüm,

Közüm kıanı bilan güldek giribānım boyab öttüm.

Qalandar boldumu kezdim bu dünyā mülkini yaksar,

Bu derdimniñ devāsını yürüb eldin sorāb öttüm.

Hama aytur, bu derdiñni devāsı yoq, ne aytursan,

‘İlācım tābmadım, yıqlab, yüzümni tırmalāb öttüm.

Dariğā, şad dariğā, körmadım āsāyiş-i ‘umrum,

Samend-i ğamga mindim, barq raşşandın şitāb öttüm.

Sen, ey miskin Hüveydā, uşbu ‘umruñni ğanimet bil,

Yumub köz āçquça kıalmay, bolub āħir turāb öttüm.

173

Saħarlar uyġanıb ‘ıřkıñda bülbüldek nevā kıldım,

Qızıl güldek çırāyımni seni deb kahrabā kıldım.

Vişāliñni sorāġlab koh-bakoh derbader yürdüm,

Gedālardek eşiklerde bārib “hu” deb şadā kıldım.

Ne yerde naqşı pā körsem, şanemni naqşı pāyı deb,

Ālib bir muşt-ı hāk andın, közümge toṭıyâ kıldım.

Oşal rozı seni suydum, ğaribi be-vaṭan boldum,
Özümni māl u mülket hānumānımdın sıvā kıldım.

Kelib körgil, ayâ dilber, firākıñ hanceri birlan
Yârıb köksüm, yüregim bend-bendidin cüdâ kıldım.

Hüveydâ-yı ğaribiñni demākil bul havas ‘āşık,
Cahān mülkin seni deb yıġlāyu mātemsarâ kıldım.

174

Minib man ‘ışk taḥtıga özümni şehriyâr ettim,
Köñülniñ şehrige ḥükmüm yürütüb, e‘ tibār ettim.

Hıṭây u Şām u Hind u Yaman zeri niġin aylab
Ki, meşriķ tā maġribge rivācımñı barār ettim.

Ḳana‘ at āṭıga mindim tevāzu‘ terkişin bağlab,
Tekbir deşt-i şaydını vücudumñı şikār etim.

Faķirlik taḥtıga şāhanşah-ı roy-ı zamindurman,
Şahı Çin birla Ḳayşerni ġulāmı merdikār ettim.

Tamāşā-yı cahān kıldım, hama öz nefsigе һayrān,
Urub yerge bu nefsimni, āyâğ āstıda һār ettim.

Közüñ açıb tamāşā kı, Hüveydā, cümle el ketti,
Demagıl mende ey gāfil, turarmı ihtiyār ettim.

175

Tün ü kün aytganım günah, kıлмаğān heç şavāb özüm,
Perveriş aylabān badan, añla ki һur һavāb özüm.

Dünyā işige çüstman, tã^c at işige köp lavand,
Cürm işige daler bā köb kılāman şitāb özüm.

Elniñ köziçe zühd etib, deb içibān kanārada,
Zerre һarām u şubhanı kıлмаğān ictināb özüm.

Şuretım avliyā kılıb, keşf u kerāmetim oқub,
Sāddadıl arā kırıp, kılğuçı köb kıbāb özüm.

Tāñla Hüdāyım āldıda köb satur el şavābını,
Mende günāhdın özge yoқ, ne berurum cavāb özüm.

Fazlığa âlsa raḥm etib, köh-i günahını yok kıılır,
 ‘Adlığa âlsa ḳahr ila, cürmige yok ḥisâb özüm.

Raḥmat agar kıılır meni lâyıḳ-ı raḥmetidurman,
 Ger ğazab etsa ul magar, lâyıḳ ham ‘azâb özüm.

Bolsañ, Hüveydâ, âdem-i fehm-ü ferâsetiñ ḳanı,
 Yaḥşi yamânnı bilmağan ṯa‘ ne-i pir u şâb özüm.

176

Leyli şanam deb izlağan Mecnun-ı be-nevâ özüm,
 Dilde şahanşâh-ı cahân, el közige gedâ özüm.

Bâr bu cahânda her nima, ḳurbıĝa lâyıḳ ḳadri bâr,
 Ḥâki siyahniñ kamtarı cümlege zeripâ özüm.

Ḳıl meni, ey Ḥüdâ, uluĝ yetti temuĝĝa man sıĝay,
 Mü‘ min küfr sıĝmasun ‘âşi-yi pürgünah özüm.

Mü‘ min mü‘ minâtnı cürmini menge ber, âlay,
 Kobdur olar üçün kuyâr, lâyıḳ pür cefâ özüm.

Kelsa cahānga her balā, sālma bu ullarıñ arā,
Yalğuz özümge sāl, ālāy, şābrı her belā özüm.

Her kişikim Hüveydānı ılsa melāmet, ‘ ayb emas,
Āri yamānlıgım ‘ ayān, na desalar rıza özüm.

177

Künde tuman izā çekib, ılmān heç ‘ār özüm,
Könlüm arā ‘ aziz u vaqt elga çü hār u zār özüm.

El bila yoqdur işimi yahşi-yamānga sözlasam,
Külbe-i faqr yastānıb, göşe-i hākisār özüm.

Sözida zerre lufi yoq, taqvā-yı bāriyā ılıb,
Bāşıda mağzı ma‘ ni yoq, günbazı bir māzār özüm.

El közida namāz oqub, şuratı bir uruq yağaç,
Közge mülāyımlıq bolub, sādde-i surh ‘ ayyār özüm.

Yahşi bilib Hüveydānı, ılmayıñgiz e‘ tiād köb,
Berguçi elga köb firib, fāsıq-ı nābakār özüm.

178

Mecnun-ı be-nevā kebi Leylige yıǵlaǵān özüm,
Deşti cünunda lāledek baǵrını daǵlaǵān özüm.

Dünyānı puştıpā urub, cemālini māşivā kılıb,
Ölgeni yâr āldıda başını çāǵlaǵān özüm.

Tavseni fakrga minib, dil haţâyını çâpıb,
Kāfir-i nefsnı tutub, boynını bāǵlaǵān özüm.

Cü^ç kılıçı kırşatıb yalguzı nayzesin urub,
Hanceri hāmuşı bilan nefsnı piçāklaǵān özüm.

Hasta Hüveydānı biliñ cümle ta^ç alluķātını
Mişli kulāl lāyıdek anda ayāǵlaǵān özüm.

179

Şitāb aylab közümni āldıdın bir kün nigār ötti,
Yürāgimge yana aǵyâr derd-i be-şumār ötti.

^ç Aduvlar raşkdın yıǵlab, közümni yaşı kân boldı,

Kuyub cānım, qurub qānım, vucudım pir şarār ötti.

Meni dil hastanı sormañ karar şabırdın imdi

Terak yaprāğıdek cünbişde cānım beqarār ötti.

‘İnānı iḥtiyârım ketti ilgimdin, ayâ dostlar,

Köñül Mecnun-ı be-pervā bolub, be-iḥtiyâr ötti.

Neçükkim köñül qattıq, raḥmı dilberge uçrabman,

Kelib cān ālgalı ilgide tıqı ābdār ötti.

Gah-ı ḥandān, gah-ı giryān, gah-ı ḥayrān yürübdurman,

Bāşımdın, ey birāderler, ‘acab sevdā-yı kār ötti.

Bahār-ı ‘umr bir kelğay, du bāra kelmağay aşlā,

Hüveydā, yıqlağıl ḥālīñge, vaqtı nevbahār ötti.

180

Ey dilā, berma köñül dünyāğa, köbni aldadı,

Boynığa sālīb kamand, elni tamāmın bāğladı.

Körsatıb ātu sarāpā, nāz u n‘imetlerni ul,

Huşılı ‘umrı tugāgunça bularnı gölledi.

Yeru suvni bu māl deb barça seniñ deb şād etib,

Tañrıdın ğāfil kıılıb, çandān dünyâ dāğladı.

Naqd ‘umrıñ qālmağay soñ deb seniñdek erni,

Boynığa sille urub, bezārman deb quğladı.

‘Āqıl ersañ, ey birāder, berma dünyâğa köñül,

Olturub çandānnı ul, qānığa ilgin bolğadı.

Uşbu kün bolmasa, tañlāğa kılursan tavba deb,

Yaşsan, ‘umruñ uzak, āşuqmağıl, deb sözladi.

Ey Hüveydā, hāzır ol dünyâ-yı dun makkārağa,

Hem bilib kördüm yana çandānnı gümrāh ayladı.

181

Hüdānı suyğan erlar hānumānıdın sıvā boldı,

Yumub köz, birla ğamğāyı ‘ālemdin cüdā boldı.

Ne parvāyı zan u farzend olarda, ne ğam-ı dünyâ,

Zebānıda ularnıñ tün ü kün Һamd ü Һenā boldı.

Oluk bildi tiriklikni Һüdānı yadıda ul Һavm,

Ölüm kelmasdın ilgeri, ölimge āšnā boldı.

Alarnıñ özleri munda, yubārıb ruҺını anda,

MaҺām-ı ʿarş-ı ʿalā, ʿilliyyin mülkına cā boldı.

Yubārıb özleridin bu zamanda Һılğan ʿamālin,

Tururlar muntazır munda, ölüm kelsa rızā boldı.

Һaçān yetsa acal vaҺtı suyunub, marhabā aytıb,

Kırıp yolğa Һırāmān, Һālib-i Һurilikā boldı.

Ölürsen, ey Һüveydā, bul cahānda turmāğıñ yoҺtur,

Һayātıñı Һanimet bil, hama erlar fenā boldı.

182

Seniñ derdiñni aytıb yıĝlasam cān u cahān koyĝay,

Fiĝanımdın fiĝān aylab, hama gırr u biyān koyĝay.

Agar feryād Һılsam Һalq arā derdiñ bolur ʿayān,

Ve ger dem urmasam naylay, yürek-bağrım nihn koygay.

İibman zehr-i ğamnı, Őiddetidin kz yaşım ktı,
Tmızsam karesin yerge, hama b-ı revn koygay.

Giribnımnı k aylab, yrsem koh-bakoh yığlab,
Krb hlimge rağm aylab hama yađŐi-yamn koygay.

Kabb-ı dud-ı bađrımđın Hotan Őađrsığa tüşti,
UŞaldı kağr-i mŐkidin kıyık bağrıda kn koyğay.

Şanemni derdini pinhn tutub tkay bolay hmuŐ,
Demsam ortanur cnım, desam kmu zebn koyğay.

Hveyd derdini, siz tutmañız dostlar sn,
Bir h-ı Őubđighımdın zaminu smn koyğay.

183

Ey Şanam, koyduñ yürek bağrımğa, yüz miñ dğnı,
Kare-kare kturub her dem kzmdin yağnı.

Kealar yoğ mende uyku hem kağru taatım,
Nay ayf(?) gy ayırdıñ etidin tırnğnı.

Her kişi tãĝ oturuşluk bolsalar zinet bilan,
Orındın heçã kıılır bu   ışķ derdi tãĝnı.

Müştaĝıllı rozĝãru hem yana dünyâ bolub,
Bilmadı nãdãn kişiler derd-i   ışķnıñ dãĝnı.

Yıĝlab aytım el arãsıĝa kırıb man derd-i   ışķ,
Barçanı devãna aylar, telbe-i hem sãĝnı.

  Ayb kıılmañlar, Hüveydã kılsa feryãd u fiĝãn,
Bülbül-i göyâ kıılır yãrimni derdi zãĝnı.

184

Cãn aĝrıtmay, ne bilsun ul kişi cãn ķadrini,
Derdı yoķ be-derd ne bilsun derdmenler ķadrini.

Bülbül-ü şeydã bilur gül ķadrini her nevbãhãr,
Ne bilur zãĝ u zaĝan gül birla boştãn ķadrini.

Maķşadın haşıl kıılãlmay be-mařaķķat her kişi,
Tã ki çekmay açlıĝnı, ne bilur nãn ķadrini.

El arā köb sözlama, saqlab öziñni sözlagil,
Tez āğızlık kıılmağıl, bilgil suḥandān ḳadrini.

Her ḳayu bilmas, Hüveydā, ḳadr-i derd-i ‘ışḳ,
Ārye bilmas sagmagaslar ṣakkaristān ḳadrini.

185

Tün ü kün yol üzresida, manga dilber uçradı,
Cān dimāğın tāze ḳılğān zülf-i ‘anbar uçradı.

Ḳumrı yañlığ taşnalab, ğam u Őetda nālān edim,
Ṭāle‘ im ḳıldı madad, sarvu Şanubar uçradı.

Kāmı cānım talḥ erur, zehr-i ğamdın nuş etib,
Lebleri ḳandu ‘asal Şirin Őaḥnur uçradı.

GöŐei çeŐmi bilan kirfik etib ḳıldı nigār,
Őinedin bir ān ötüb, cānımğa naştar uçradı.

Köñlüm üyi çün Şeb-i daycurdek erdi ḳarā,
Őükr lillāh tañrığa Şem‘i münevver uçradı.

Qaldı hasratda Hüveydâ, her neçük söz sözlâsâ,

‘Ayb kılmâñ seħrgar, çeşm-i fusuñar uçradı.

186

Hazân kıldım gülistan ğamıñda gül ‘uzârımnı,

Kelib, dilber, tamâşâ kıl ğazân bolğây bahârımnı.

Qurudı bāĝ-ı şab‘im, ğunça qaldı gül açılmasdın,

Vefâ âhın berib sabz ayla bāĝ-u gül‘üzârımnı.

Ne kündüz lezzetin kördüm, ne tünlerde yatıb ârâm,

Keçürdüm ğacr otı bilan, kuyub leylu nahârımnı.

Yaqâmñı çāk urub yığlâb, bârıb kuyıda dâd ettim,

Oşal be-raĥm eşitmaydur meniñ feryâd-u zârımnı.

Çıķârĝa cân yakın boldı olây derman körüb dîdâr,

Kela körsün barıb aytñ meni be-raĥm yârımnı.

Men olsam, ey birâderler, anıñ yolıda kömgaysız,

Ki her yana otar bolsa, bäsıb otĝay mazârımnı.

Hüveydâ aytadur yıǵlab: ölüm haqdur, olar barça,
Köñülde qalmaqay armân, körüb ölsem hımârımını.

187

Bir küni âldımğa keldi dilber-i ‘ ayyâr özi,
Qaş qâqıb, köñlümni âldı turfa şirinkâr özi.

Söz qatıb begânelerde, özini tâşlab yırâq,
Elni qâqıb aylagân köb ‘ âqılı makkâr özi.

Gâh körinub, gâh körünmay, gâh çıkar âldımğa ul,
Körünüb her şeva birlan ‘ âşığın aldâr özi.

Gâh zâhid, gâh fâsıq, gâh kâfir aylabân,
‘ Âşığı beçârege bâğlatquça zunnâr özi.

Gâh mestu gâh behud, gâh telba, gâh sâğ
Aylabân, başımğa sâldı turfa müşkül kâr özi.

Her cefâ u cevır kılsa, ey Hüveydâ, kaçmaqıl,
Sabır u tâqat aylasañ, âldıñğa kelgay yâr özi.

188

Bu dar-ı be-beķā içre ne yaĥşı, ne yamān ķālgay,
Hama bir-bir fenā bolğay, ne pir ne cavān ķālgay.

Tün ü kün cehd aylab, āĥiretni tevbesin ķılğıl,
Ölümnü şerbetin içmay, bu dünyâda ne cān ķālgay.

Közün āçıb, tāmāşā ķıl hama aţrāf-ı ‘ālemge
Ki, tā ölmey neçük ādam bu dünyâda amān ķālgay.

Vücutuñ levĥi üzre bendelikni naķşını urğıl,
Ķıyâmet bolğuça sendin ki bir nām u nişān bālgay.

Faķirlikiñ lakin ķılsañ ārz-u zinhār,
‘Aziz aççığın mirzālar körmey, ne ĥān ķālgay.

Bu ķılğan bāğ-ı menzilni sālīb bir kün ketārman deb,
Ular damda ķılıb ĥasret, yürakda tola ķān ķālgay.

Başar bolsañ, başar bolmay, Hüveydā, yaĥşı iş ķılañ,
Ĥalāyıklar arāsında kebi bir şarĥu bayān ķālgay.

ay u iŒge adam oydum, mence andın ziyān boldı,
Meniñ bealı' im, ey dostlar, kb imtiān boldı.

olum Œoru yolum attıgı, erurman urfa beal' i,
Kime man mehribān, bolsam mence nāmehribān boldı.

Suyub cān u dilimde kimge ıldım āŒnālını,
zb ul āŒnālı, ' āıbet mence yamān boldı.

Hama el batıdın ilkiye ālsa hāk zar boldı,
Meni ilkimdegi zar Œul zamān tufrā hamān boldı.

Glistānlar arā kırdım, ilik sundum ālāy deb gl,
Krn be-āle' im: gller mence niŒ-i iyān boldı.

Hveydā aytadur zālim felekni ilkidin Œad dād,
Mence algānda ul zālimni arı kac ravān boldı.

Hdāyā, cmle m' minni Atā birla Anā hāı,
Gnāhını baıŒlāgıl tamānı anbiyā hāı.

Ölümi vaqti yetgānda, bu cān kögsümge kelganda,

ıl āsān talhıyı cānı abibiñ Mutafā aı.

Biyābān umlarıdın köb günāhı be' adad ıldım,

Kerem aylab keçürgil ' āānı mübtelā aı.

ıra üzre adem oysam, āyağım üstüvār aylab,

Çü barı bāddek otkar oal sakız sarā aı.

Terāzuğa sabuk ılma sevābımnı günāhımdın,

Ki yetmiş miñ aāba çāryarı bāefā aı.

Hüveydādek günāh-ı be' aded ılğan uluñ yotur,

Keçür, yā Rab, ahidānı Hüseyn-i Kerbalā aı.

191

Kuydurmak üçün dilber özini ' ayān etti,

aytıb yana nāz aylab, yüzini nihān etti.

Ul közleri cellādım kirfik ılıı birlan,

Her göşede ānımnı çün āb-ı revān etti.

Meydānı muḥabbetde mücgānları şaf tārıtı,
 Ğamze oqın ātmāqğa qāşını kemān etti.

Bolğānda adā yıl, āy aydı mence: körgüñ yüz,
 Va‘ deni yırāq aylab, bilmem ne gümān etti.

Bul nāzı bilan örtab baqrımını kebāb aylab,
 Çün lāle şıfat dāğın köksümde nişān etti.

Her laḥza külüb bāqsa, sözlerde qāşın qāqıb,
 Düzdīda nazār aylab, ‘ aşıqını qırān etti.

Ul dilber-i şāh-ı ḥüsn ğamze çeriki birlan,
 Cān kişvarıda ‘ aqlım raḥtını talān etti.

‘ Işq-ı peridek tegdi cānığa Hüveydānıñ,
 El içre qılıb Mecnun, rasvān cahān etti.

Dilber ğamıdın kimge özini āmān etti,
 Ferdāy-ı kıyāmetde cānığa ziyān etti.

Köñli sāvutur ulkim zevkı ğamı dilberdin,
Gülzârı muḥabbetni, bilgil ki, ḥazân etti.

Dâim anıñ âhı yoq bülbülni demañ ‘âşık,
Gül mevsumida beş kün feryâd u fiğân etti.

Ḳurb bâğıga kırgan el, her ta‘na sözi bilan,
Çün ğunça bolub ḥâmuş, bağrın tola ḳân etti.

Yâr aydı mence bir kün: ulkim mence ‘âşık yoq,
El içre bolub meşhur, nâmını falân etti.

Ḳoygay ḳadem yoğdur ul mülk vilâyetige,
Keşf ila kerâmetin el içre beyân etti.

Ğayb işini kim etsa, özini valî aylab,
Vuzuḡga bolub kâfir, cânını ravan etti.

Bilgil ey Hüveydâ, sen, man-man degân erlerni,
Bu nefsi palid makkâr rasvây cahân etti.

Kimge bārīb aylayın zālīm felekni dādni,

Uqma ehl-i zamāne nāle-i feryādni.

‘Ayb qılmañ āh ursam, man neçük āh etmāyın,

Şād hergiz tāpmadım man hātır-ı nāşādni.

Hızr ta‘ mir ayladı devār-ı vayrān-ı yatim,

Bul neçük Hızre erur vayrān qılur ābādni.

Bul ‘aceb şayde erur cādugari köb dilfırıb,

Kim anıñ şayyâdı bolsa, oldurur şayyâdni.

Baħr kördüm huqkada āq u qarā cānvār anga,

Navl urub, bir-bir tügetti bahri bav bünyâdni.

Ey Hüveydā, tut ğanimet bul qafesni, şād bol,

Totığa bersañ buzulğāy ruşşā-ı āzâdni.

194

Yığay deb tābakay yeldik yügürgüñ koyu āt emdi,

Sağāl u sâçıñ āqardı, Hüdāyıñdım uyât emdi.

Agar tāpsañ bu dünyâda hayât-ı Hızr ila İlyâs,

Tāpālmās ölimni ilgidin hergiz necāt emdi.

Abu Bakr u ‘Umar, ‘Usmān, oşandāğ Hıydar-ı Qerrār,
Körārmusan qālıbdurmu oşal erlar hayāt emdi.

Hama iş kārı bekārı, Hüdānıñ qullıgın qılğıl,
Tāpāy desañ agar roz-ı qıyāmetdin necāt emdi.

Yigitlikge bolub mağrur yürme mest u be-pervā
Namaz u roza qıl çandan yigit taptı vefā emdi

Neçük künlük otar dünyâ üçün yaḥşı-yamān yürdüñ,
Kel emdi, sâç āqardı qıl özinge ehtiyāt emdi.

Turar menzil emasdur ketarnıñnı fikrini qılğıl,
Hālāyıq kervānıdur, bu dünyâ bir rabāt emdi.

Cahān çün taḥta-ı şaṭranc, erur yürsañ kerak toğrı,
Ayâğıñ qoyma egri hamçu farzın, mişli āt emdi.

Hüveydā, şāhvār oltur, ölüm vaḳti tak (tañ!) boldı,
Olarıñ fikrini qılğıl, yetibdur kiştu, māt emdi.

Biyâbânlarda kılmâ âşyân zâğ-u zağan yahşi,
Valekin bülbül-i şorıdaga bâğ-u çaman yahşi.

Muhabbet boyıdın bir zerre lezzet tâpğanlarga,
Dimâğıga alarnıñ mişl-i âhuy-ı Hotan yahşi.

Yırâqdın dilrabâğa âşnâlıg ânça hıob ermas,
Tün ü kün âstânıga bārib kılmāk vağan yahşi.

Yüradur Leyli deb Mecnun ne deb deşt-u biyâbānda,
Emāsmudur tilarğa Leylini şahrâ-yı tan yahşi.

Kılurğa yār ila sevda-yı ‘ aşıklıknı hılvat tut,
Etarğā mal u zar sevdası halk-u ancuman yahşi.

Kafan kılmāk erur sünettiriklikda oluklardek,
Yağaç atğa minib başıga çolğanmağ kafan yahşi.

Libās-ı köhne kadrini bilur hıob merd u dānālar,
Vale olğāllarğa surhu zarin pīrahan yahşi.

Bilur özini nedin kim, anıñdek pirge hizmet kııl,
Yağın bārma anga zinhār, özini bilsa man yahşi.

Seni her kim yamān desa, Hüveydā, kelmasun ahrn̄,
Degil, āre, yamāndurman, anga aygıl ki sen yaşı.

SONUÇ

Hoca Nazar Hüveyda, Çağatay edebiyatı son döneminin en önemli mutasavvıf şairlerindedir. Şair hem tasavvufi yönü, hem de sanatkarlık yönünün olması hasebiyle Orta Asya'da ün kazanmıştır. Yaşadığı dönemde de daha sonra da kıymet verilen eserlerinden bazıları sanatkarlar tarafından şarkı yapıp bestelenmiştir. Sovyet dönemindeki demir perde yüzünden şairin hayatı ve eserlerini araştırma imkanı olmadı. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi ile yapılmış bir çalışma mevcut değildir. Bağımsızlıktan sonra Özbekistanla bilimsel ve kültürel ilişkilerimizin gelişmesi sayesinde şairin edebi mirasından haber alabildik.

Şairin yetiştiği aile ve çevreden kaynaklanan tasavvufa yönelişi aynı zamanda Nakşibendi tarikatına intisabı ve bu sülükün önemli vekili olması söz konusudur. Bu vesileyle şairin divanında sıklıkla dini-tasavvufi konular üzerinde durduğunu görüyoruz. Nitekim Hüveyda dini-tasavvufi-didaktik edebiyatın bir temsilcisidir.

Aynı zamanda şair klasik Çağatay edebiyatı geleneğini devam ettiren sanatkar bir şairdir. Eserinde edebi sanatları maharetle kullanabilen, gazel, mesnevi gibi klasik türlerde kalem oynatan ediptir.

Biz şairin hayatı ve divanı hakkında yapmış olduğumuz bu çalışmamızda şairin hayatını ve eserlerini anlatmaya çalıştık. Eser hakkında yaptığımız bir metin incelemesinin ardından Hüveyda'nın elimizde bulunan divanının Taşkent basımı matbu nüshasının yardımıyla şairin divanını transkribe ettik.

Eserin okunması ve aktarımından sonra şairin hayatı, edebi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verdik.

Bu çalışmayı Türk okuyucu ve araştırmacıların yeni bir Çağatay şairi hakkında bilgi edinmesini ve onun hayatı ve eserlerini tanımasını amaçlayarak yaptık. Türkiye'de tanınmayan ve eserleri Türk dilinde bulunmayan şair Hoca Nazar

Hüveyda'yı çalışmakla Çağatay edebiyatına mensup dinî-tasavvufî-didaktik edebiyatın önemli bir temsilcisini Türk okuyucusuna tanıtmış olduk.

KAYNAKÇA

“Ali Şir Nevai ve Çağatay Edebiyatı”, Toker yay., İstanbul, 1986. (hızl: Osman Nuri Ekiz, Müslim Ergül, Vahap Kabahasenoğlu, Zekeriya Nikbay, Yalçın Toker, Atilla Yayım).

BOROVKOV, A.K. “Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevayi”, Çev. Rasime Uygun, TDAY-Belleten, Ankara, 1954.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Türk Dili Tarihi”, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

ÇETİNDAG, Yusuf, “Ali Şir Nevai Hayatı-Sanatı-Eserleri”, Kaynak yay., İstanbul, 2010.

ÇİMYANÎ Hüveyda, Taşkent, 1903.

ECKMANN, Janos, "ÇağatayDili Hakkında Notlar", TDAY-Belleten, Ankara, 1958.

ECKMANN, Janos, Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, TDK yay., Ankara, 2003.

ERASLAN, Kemal, Çağatay Edebiyatı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, 1993.

GAFURCONOVA, İrfan Atacani Tamila, Hüveyda “Köngil Derdi”,Meriyus Basımevi, Taşkent, 2009.

HİLVATÎ, Molla Yoldaş, “Divan”, FAN neşriyatı, Taşkent, 2001.

“Hoca Nazar Hüveyda, Divan”, Yay. Hızl. İsmetullah Abdullah, Taşkent, 2005.

“Hoca Nazar Hüveyda, Rahat-ı Dil”, Gafur Gulam yay., Taşkent, 1996.

KARİMOV, F., DOLİMOV, C., AŞRAPOV, A., “Özbek Edebiyatı”, Editör Ğ. Karimov, Okutuvçı Neşriyat, Taşkent, 1972.

“Kitab-ı İşan Hüveyda Çimyanî Me‘a Rahat-ı Dil Fil Haşıya”, İlin Matbaası, Taşkent.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “Türk Edebiyatı Tarihi”, Ötüken yay., İstanbul, 1980.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “Çağatay Edebiyatı”, MEB İslam Ansiklopedisi, c.III, Ankara, 1945.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “Edebiyat Araştırmaları II”, Ötüken yay., İstanbul, 1989.

KÖPRÜLÜ, M.Fuat, “Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar”, Kanaat Kitapevi, İstanbul, 1934.

ÖLMEZ, Zühal, “Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, İstanbul, 2007.

“Özbek Edebiyatı Tarihi”, Beş ciltlik, Özbekistan İlimler Akademisi Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Taşkent, 1978.

TEKİN, Feridun, “Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı” Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1, 2011, Turkey.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, c.14, “Özbek Edebiyatı” 1, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.